

ISSN: 2958-5376
ISSN-L: 2958-5376

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ • НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ • SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

4(4)2023

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕМЛЕКЕТТІК ОРТАЛЫҚ МУЗЕЙІ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МУЗЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

MINISTRY OF CULTURE AND INFORMATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
CENTRAL STATE MUSEUM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ • НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ • SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

«IV Арғынбаев оқулары. Тарих, этнография және музейтану өзекті мәселелері»
Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы»

МАТЕРИАЛДАРЫ

(I-бөлім)

Алматы, 16-17 қараша 2023 ж.

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической конференции

«IV АРГЫНБАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ. Актуальные вопросы истории, этнографии и
музееведения»

(I-часть)

Алматы, 16-17 ноября 2023 г.

MATERIALS

International scientific-practical conference

«IV ARGYNBAYEV READINGS Current issues in history, ethnography and museology»
(part-I)

Almaty, November 16-17, 2023

Алматы, 2023

MUSEUM.KZ**Ғылыми-практикалық журналы**

«MUSEUM.KZ» – музейтану, музей ісі, мәдени мұра нысандарын қорғау, тарих, деректану, археология, нумизматика, этнология, өнертану, мәдениеттану және мәдениет тарихының өзекті мәселелеріне арналған рецензияланатын ғылыми-практикалық журнал.

Журнал қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде бұрын жарияланбаған ғылыми еңбектерді жариялайды.

Редакцияға жариялауға жіберілген ғылыми жұмыстар плагиатқа тексеріледі. Плагиат анықталса, жұмыс қосымша қарауға қабылданбайды.

Журналда келіп түскен жұмыстарды рецензиялаудың тәуелсіз институты жұмыс істейді.

Журналдың редакциясы өз қызметінде Committee on Publication Ethics – COPE халықаралық жариялау этикасы комитеті әзірлеген принциптерді, сондай-ақ Scopus (Elsevier) журналдарын жариялаудың этикалық принциптерін басшылыққа алады. «MUSEUM.KZ» журнал саясатының негізгі ұстанымы басылымның авторлар мен оқырмандар үшін ашықтық принципі.

Журнал материалдары «MUSEUM.KZ» Creative Commons «Attribution» («Атрибуция») 4.0 Дүниежүзілік (CC BY 4.0, лицензия «Авторлықпен») лицензиясы бойынша қол жетімді.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Журнал редакциясы мақаланың жарияланғандығынан келуі мүмкін зиян үшін авторлар немесе өзге тұлғалар мен мекемелер алдында өзіне ешқандай жауапкершілік алмайды.

Журналды тіркеген мекеме атауы	Қазақстан Республикасы Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігі
Құрылған жылы	24 ақпан 2023 жыл, Куәлік №KZ62VPY00065358
ISSN	30 қазан 2022 ж. ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Мерзімділігі	Жылына 4 рет
Құрылтайшысы	Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Мәдениет комитетінің Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі РМҚК
Сайт	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Байланыс телефоны	8 (727) 264 08 44
Редакциясы	museum.kz

MUSEUM.KZ
Научно-практический журнал

«MUSEUM.KZ» – рецензируемый научно-практический журнал, посвященный актуальным проблемам музеологии, музейного дела, охраны объектов культурного наследия, истории, источниковедения, археологии, нумизматики, этнологии, искусствоведения, культурологии и истории культуры.

В журнале публикуются оригинальные, ранее не опубликованные работы исследователей на казахском, русском, английском языках.

Научные работы, присланные для публикации в редакцию, проверяются на плагиат. В случае обнаружения плагиата работа к дополнительному рассмотрению не принимается.

В журнале функционирует независимый институт рецензирования поступающих работ.

Редакция журнала в своей деятельности руководствуется принципами, разработанными Международным Комитетом по публикационной этике [Committee on Publication Ethics – COPE](#), а также Этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier).

Основой политики журнала «MUSEUM.KZ» является принцип открытости издания для авторов и читателей.

Материалы журнала «MUSEUM.KZ» доступны по лицензии [Creative Commons «Attribution» \(«Атрибуция»\) 4.0 Всемирная \(CC BY 4.0, лицензия «С указанием авторства»\)](#).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходима обязательная ссылка на журнал.

Редакция журнала не несет ответственности перед авторами и/или третьими лицами и организациями за возможный ущерб, вызванный публикацией статьи.

Наименование органа, зарегистрировавшего издание	Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан
Журнал основан	24 февраля 2023 г. Свидетельство №KZ62VPY00065358
ISSN	30 октября 2022 г. ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Периодичность	4 раза в год
Учредитель	РГКП Центральный государственный музей Республики Казахстан Комитета культуры Министерства культуры и информации Республики Казахстан
Сайт	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Телефон	8 (727) 264 08 44
Редакция	museum.kz

**«MUSEUM.KZ»
Scientific and practical journal**

«MUSEUM.KZ» – A peer-reviewed scientific and practical journal dedicated to current issues in museology, museum studies, heritage protection, history, source studies, archaeology, numismatics, ethnology, art history, culturology and cultural history.

The journal publishes original, previously unpublished papers by researchers in Kazakh, Russian and English languages.

Research papers sent for publication to the editorial board are checked for plagiarism. If plagiarism is detected, the work will not be accepted for further consideration.

The journal has an independent review institution for incoming papers.

The editorial board of the journal in its activities guided by the principles developed by the [Committee on Publication Ethics – COPE](#), as well as by the Scopus (Elsevier) Journal Publication Ethics Guidelines.

«MUSEUM.KZ» policy is based on the principle of openness to authors and readers.

«MUSEUM.KZ» journal materials are available under the [Creative Commons "Attribution" 4.0 Worldwide \(CC BY 4.0, licence "With attribution"\)](#).

For republishing articles, microfilm and other copies, a link to the journal is required.

The editorial board is not liable to the authors and/or third parties and organizations for possible damages caused by the publication of the article.

Name of the authority that registered the publication	Ministry of Information and Social Development (Kazakhstan)
The journal was founded	February 24, 2023 Certificate №KZ62VPY00065358
ISSN	October 30, 2022.
Frequency	ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Founder	4 times a year
Site	Republican State Budget-Supported Enterprise The Central State Museum of the Republic of Kazakhstan Committee of Culture of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
E-mail	https://journal-museum.kz
Tel.	museum.kz@mail.ru
Editorial board	8 (727) 264 08 44
	museum.kz

АЛҒЫ СӨЗ

Құрметті оқырман, қазақ этнографиясы ғылыми мектебінің негізін қалаған тұлғалардың бірі, ғалым-этнограф, тарих ғылымдарының докторы, профессор Халел Арғынбаевты еске алуға арналған IV Халықаралық Арғынбаев оқуларына қош келдіңіздер!

XX ғасырдың екінші жартысында Қазақстанда, Ғылым академиясының қабырғасында бір топ ерекше дарынды этнографиялық зерттеушілердің жемісті қызметі арқасында отандық этнография ғылыми мектебі қалыптасты. Бұл мектептің басты жетістігі – қазақ халқының тарихи этнографиясының түйінді мәселелерін зерттеу болды. Этнографиялық мектептің негізін қалауда профессор Халел Арғынбаевтың рөлі ерекше еді.

Халел Арғынбаев – қазақтан шыққан алғашқы кәсіби этнографы ретінде 1976-1989 жылдары Қазақ КСР ҒА Тарих, археология және этнография институтының этнография бөлімін басқарған. Отызға жуық этнографиялық экспедициялардың жетекшісі және қатынасушысы ретінде ғалым Қазақстанның барлық аймақтарында болып, бірегей далалық материалдарды негізінде қазақ халқының дәстүрлі тұрмыстық мәдениеті туралы 250-ге жуық ғылыми еңбектер жариялаған. Сонымен қатар, Халел Арғынбаев қазақтың кәсіби ғылыми кадрларын дайындауға үлкен көңіл бөліп, көптеген шәкірттер дайындады. Бүгінгі күні олар еліміздің белгілі этнограф-ғалымдары.

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі ұлттық ғылымды дамытуға үлкен үлес қосқан ғалым-этнограф Халел Арғынбаевты ұлықтауға арналған бірнеше іс-шаралар өткізді. Бұл өнегелі істе Орталық музейді ұзақ жылдар басқарған, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор Нұрсан Әлімбаев ағамыздың еңбегін атап өтуіміз керек. Халел Арғынбаевтың шәкірттерінің бірі де, бірегейі Нұрсан аға ұстазының халық арасынан жинаған құнды этнографиялық материалдарын музей қорына жинақтау жұмысын қолға алды. Халел Арғынбаевқа, оның ғылыми мұрасына арналған алғашқы «I Арғынбаев оқулары» Нұрсан ағаның бастамасымен 2009 жылдың 12-13 қарашасында Алматы қаласында Орталық музеймен Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бірлесіп өткізілді. Осы алғашқы конференцияға отандық этнограф-ғалымдармен қатар, Ресей (Мәскеу, Новосибирск, Омбы, Қазан, Уфа), Қырғызстан, Өзбекстан мемлекеттерінің ғалымдары мен музей қызметкерлері қатысты. Кейінгі II және III «Арғынбаев оқулары» ҚР МОМ еліміздің жетекші ғылыми мекемелері – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті және Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтымен бірлесіп ұйымдастырды. Бұл іс-шаралар да жоғары деңгейде өтті. Қазіргі уақытта «Арғынбаев оқулары» қазақтың тарихи этнографиясы, этнология және этносоциология, далалық зерттеу әдістері, музейтану, этноархеология, ескерткіштану және т.б. саласындағы өзекті мәселелер талқыланатын белсенді пікірталас алаңына айналды деп сеніммен айта аламыз.

Бүгінгі конференция жұмысына Қазақстан, Түркия, Мажарстан, Қырғызстан, Азербайжан мемлекеттерінің танымал ғалымдары және жас зерттеушілер қатысуда. Сонымен қатар, қазіргі заман талабына сәйкес оффлайн және онлайн форматта ұйымдастырылып отырған IV Халықаралық Арғынбаев оқуларына 200-ден аса Алматы қаласы мектептерінің тарих пәні мұғалімдері, архив, кітапхана, музей саласының мамандары, жоғары оқу орындарының ұстаздары тыңдаушы ретінде қатысып отыр. Олардың ішінде Халел Арғынбаевтың шәкірттері, ізбасарлары, туған-туыстары да бар. Бұл Халел ағамызға құрметтің, оның еңбегіне, ғылыми мұрасына деген қызығушылықтың белгісі деп санаймын.

Құрметті Арғынбаев оқуларына қатынасушылар, бұл іс-шарамыз Қазақстандағы этнология ғылымы мен қазіргі заманғы музей ісінің қарқынды дамуына өзіндік әсер береді деп үміттенемін. Конференция жұмысына сәттілік, табыс тілеймін!

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің директоры Р. Харипова

УДК 316.8

К ОСОБЕННОСТЯМ СЕМЬИ И БРАКА СОВРЕМЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

А.Б. Калыш

Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан)

Аннотация. В работе исследуются основные аспекты семьи и брака современного населения Актыубинской области, включая казахов и других контактирующих с ними этносов. При такой типологизации учитывались степень их полноты (полные и неполные), численности, детности, половозрастного состава, включая гражданского состояния. Все они направлены на реализацию в той или иной форме выполнения ими всех основных параметров семьи, необходимых им как социальному институту.

В качестве сопоставительных материалов привлекаются соответствующие статистические данные по соседним областям западного региона, а также по республике. Выявлено, что преобладающим типом семьи являются нуклеарные в разных вариациях, а также расширенные, представленные трехпоколенными семьями. За ними следуют неполные семьи, образованные в результате смерти одного из супругов или возникших после развода, в том числе бездетные одинокие среднего или старшего возрастов, а также составные семьи. Аналогичное внимание уделяется семейно-брачному состоянию коренного казахского населения и других контактирующих с ними этносов, включая русских, украинцев и др., которые обладают свойственными им формам и структурам в разных типологических аспектах.

Материалы и методы исследования. В основе исследования содержатся материалы Национальной переписи населения 1999 и 2009 годов, а также данные, собранные автором в ходе полевых этнографических экспедиций при выполнении международного научного проекта «Животноводство в республиках Центральной Азии и Казахстана», координируемого Институтом востоковедения имени Р.Б. Сулейменова НАН РК и Висконсинским университетом США (1998–2000 гг.), а также грантовых тем МОН РК «Современные этнические и этнокультурные процессы в Туркестане» (1996–1999 гг.), «Современные этнокультурные процессы в Казахстане» (2000–2002 гг.) «Возвращение на Родину: ожидания и реальность: психологические проблемы интеграции оралманов в казахстанское общество» (2012–2014 гг.), «Психологический контекст проблемных семей в Казахстане: этнокультурные аспекты» (2015–2017 гг.). В качестве основных методов исследования мы руководствовались и общепринятыми принципами научного мышления, включающими индукцию и дедукцию, сравнение и обобщение, логичность и последовательность. Наряду с этим мы широко опирались и на такие распространенные теоретические методы, как историко-сравнительный, историко-типологический, структурно-функциональный и прочие.

Ключевые слова: Актыубинская область, этносы, нуклеарные, расширенные и составные семьи, домохозяйства.

Для цитирования: *А.Б. Калыш.* К особенностям семьи и брака современного населения Актыубинской области//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). С. 6-15. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.01

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫ ХАЛҚЫНЫҢ ОТБАСЫ ЖӘНЕ НЕКЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.Б. Қалыш

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан)

Аңдатпа. Жұмыста Ақтөбе облысының қазіргі тұрғындары, қазақтар және олармен қарым-қатынастағы басқа да этностардың отбасы мен некенің негізгі аспектілері

қарастырылады. Бұл типологияда олардың толықтық дәрежесі (толық және толық емес), саны, бала тууы, балалар саны, жас және жыныстық құрамы, сонымен қатар азаматтық жағдайы ескерілді. Олардың барлығы әлеуметтік институт ретінде отбасының қажетті барлық негізгі параметрлерінің орындалуын жүзеге асыруға бағытталған.

Батыс аймақтың көршілес облыстары, сонымен қатар бүкіл республика облыстары бойынша сәйкес статистикалық мәліметтер салыстырмалы материалдар ретінде енгізілді. Отбасының басым түрі әртүрлі вариацияда нуклеарлы, сонымен қатар кеңейтілген үш буынды отбасылармен болатындығы анықталды. Олардан кейін ерлі-зайыптылардың біреуінің қайтыс болуы нәтижесінде құрылған немесе ажырасқаннан кейін пайда болған толық емес отбасылар, оның ішінде орта және одан жоғары жастағы балалары жоқ жалғызбастылар, сондай-ақ құрама отбасылар тұрады. Жергілікті қазақ халқы және олармен қарым-қатынастағы орыс, украин және т.б. этностардың әртүрлі типологиялық аспектілерде оларға тән түрлер мен құрылымдары бар отбасы-неке жағдайына назар аударылған.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Жұмыс 1999 және 2009 жылдардағы Қазақстан Республикасы Ұлттық халық санағының материалдарына, сондай-ақ автордың ҚР ҰҒА Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты және АҚШ Висконсин университеті үйлестірген «Орталық Азия және Қазақстан республикаларындағы мал шаруашылығы» (1998–2000 жж.) атты халықаралық ғылыми жобасы, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Түркістандағы қазіргі этникалық және этномәдени үдерістер» (1996–1999 жж.), «Қазақстандағы қазіргі кезеңдегі этникалық және этномәдени үдерістер» (2000–2002 жж.), «Отанға оралу: күту және шындық: оралмандардың қазақ қоғамына интеграциясының психологиялық мәселелері» (2012–2014 жж.), «Қазақстандағы проблемалық отбасылардың психологиялық контексті: этномәдени аспектілері» (2015–2017) атты гранттық тақырыптарды жүзеге асыру негізінде ел арасынан этнографиялық экспедициялар кезінде жинаған деректерге негізделген. Негізгі зерттеу әдістері ретінде индукция мен дедукцияны, салыстыру мен жалпылауды, логика мен жүйелілікті қамтитын ғылыми ойлаудың жалпы қабылданған қағидаларын басшылыққа алдық. Осымен қатар біз тарихи-салыстырмалы, тарихи-типологиялық, құрылымдық-функционалдық және т.б. кең тараған теориялық әдістерге кеңінен сүйендік.

Тірек сөздер: Ақтөбе облысы, этностар, нуклеарлық, кеңейтілген және құрама отбасылар, үй шаруашылықтары.

Сілтеме жасау үшін: *А.Б. Қалыш.* Қазіргі кезеңдегі Ақтөбе облысы халқының отбасы және неке ерекшеліктері//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 6-15 бб.

DOI 10.59103/muzkz.2023.04.01

ON THE FEATURES OF FAMILY AND MARRIAGE OF THE MODERN POPULATION OF AKTOBE REGION

A.B. Kalysh

Al Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Abstract. The report examines the main aspects of family and marriage of the modern population of the Aktobe region, including Kazakhs and other ethnic groups in contact with them. This typology took into account the degree of their completeness (complete and incomplete), number, number of children, age and sex composition, including civil status. All of them are aimed at realizing in one form or another the fulfillment of all the basic parameters of the family that they need as a social institution.

Relevant statistical data for neighboring regions of the western region, as well as for the republic, are used as comparative materials. It has been revealed that the predominant type of family is nuclear in different variations, as well as extended, represented by three-generation families. They are followed by single-parent families formed as a result of the death of one of the spouses or those arising after divorce, including childless singles of middle or older age, as well as composite families. Similar attention is paid to the family and marital status of the indigenous

Kazakh population and other ethnic groups in contact with them, including Russians, Ukrainians, etc., who have their own forms and family structures in different typological aspects.

Materials and methods of research. The report is based on materials from the National Population Census of 1999 and 2009, as well as data collected by the author during field ethnographic expeditions during the implementation of the international scientific project “Livestock in the Republics of Central Asia and Kazakhstan,” coordinated by the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov NAS RK and the University of Wisconsin USA (1998–2000), as well as grant topics of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan “Modern ethnic and ethnocultural processes in Turkestan” (1996-1999), “Modern ethnocultural processes in Kazakhstan” (2000-2002 .) “Returning to the Homeland: expectations and reality: psychological problems of integration of oralmans into Kazakh society” (2012-2014), “Psychological context of problem families in Kazakhstan: ethnocultural aspects” (2015-2017). As the main research methods, we were guided by generally accepted principles of scientific thinking, including induction and deduction, comparison and generalization, logic and consistency. Along with this, we widely relied on such widespread theoretical methods as historical-comparative, historical-typological, structural-functional, etc.

Keywords: Aktobe region, ethnic groups, nuclear, extended and composite families, households.

For citation: *A.B. Kalysh.* On the features of family and marriage of the modern population of Aktobe region//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 6-15. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.01

Введение.

Актуальность темы определяется тем, что жизнедеятельность семейно-брачных отношений напрямую связан с такими немаловажными факторами, как принимаемые или не одобряемые социумом и близкими родственниками выбор будущего супруга/ги, заключение брака и создание полнокровной семьи с присущей ей структурой. В социально-гуманитарной науке, включая этнологию и этносоциологию такая структура семьи определяется следующими особенностями: 1) необходимостью налаживания устойчивых отношений между отдельными аспектами ее жизненного цикла, важнейшими показателями которых выступают численность, детность, состав, число поколений и пр.; 2) спецификой внутрисемейных связей, определяемых главенством в семье, взаимоотношениями между супругами и другими ее членами и т.д.; 3) социальными функциями и пр. [Ганцкая, 1974: 17-21; Бурова, 2010: 47-48; Семейведение, 2014: 32-34; Антонов, 2022: 25-30].

В данном сообщении мы основное внимание уделяем первой группе исследуемой нами проблемы. Безусловно, в них наблюдается явное преобладание моноэтнических браков/семей над национально-смешанными, показатели которых в целом для всего населения составляет 91 634 (81,6%) и 20 723 (18,4%). Если обратиться к основным этносам, проживающих на в исследуемой нами области, то это соотношение по материалам переписи населения 1999 года выглядит следующим образом: а) среди казахов – 67 130 (81,6%) и 3 670 (18,4%); б) среди русских – 16 764 (52,7%) и 15 041 (47,3%) [Домохозяйства РК, 2001, ч. 3: 241-243].

В настоящее время в среде изучаемого нами населения Актюбинской области наиболее распространенными типами семей являются нуклеарная (простая) и неразделенная (сложная). Например, занимающую первое место нуклеарную семью образуют супружеской пары с невыделенными детьми или без них. Ее другие вариации встречаются в других подтипах, в том числе неполные семьи, состоящих из: 1) вдовствующих или разведенных матерей, либо отцов с детьми; 2) лиц предпенсионного или пожилого возрастов, взрослые дети которых проживают раздельно от них. Существуют и малые неразделенные семьи в виде супружеской четы с несовершеннолетними детьми и одним из родителей брачной пары. Указанные типы и подтипы семей характерны для всех казахстанцев, проживающих не только в Актюбинской, но и в других регионах нашей полиэтнической республики [Кальш, 2013: 24-58; Галимова, 2000: 9-16; Жақсыбеков, 2009: 12-17].

При анализе следующей, более сложной или расширенной семьи отметим, что среди них могут встречаться неразделенные семьи двух или более брачных пар с несовершеннолетними детьми, ведущими совместное домохозяйство с единым бюджетом. Они, как правило, могут состоять и из супругов с не находящимися в браке детьми, а также с не отделившимися от них одним или двумя не создавшими семью взрослыми сыновьями. Вероятно, такое проживание связано с дефицитом отдельного жилья или квартиры, после реализации которых одна из семейных пар может выделиться в самостоятельно домохозяйство. Наши полевые этнографические материалы, а также анализ похозяйственных книг ряда сельских округов Байганинского, Мугалжарского, Темирского и Хромтауского районов Актюбинской области показывают, что приведенные нами вариации семей встречаются в основном среди казахов, как из числа коренных, так и их соотечественников-репатриантов, мигрировавших сюда из Узбекистана, Каракалпакстана и Российской Федерации [ПЭМА, 1998-2017].

Материалы переписей населения фиксируют также наличие составных домохозяйств или семей, в которых наряду с единокровными родственниками совместно проживают и не родственники, имеющие с ними общий бюджет с соответствующими доходами и расходами.

Основная часть.

• **Нуклеарные семьи.** Превалирующая нуклеарная семья, близкая по своей форме к домохозяйству, составила в исследуемой нами Актюбинской области по переписи населения 1999 года 112 147 (62,6%), а в 2009 году уменьшилась до 105 326 (50,8%). Эти тенденции напрямую отразились на показателях городских и сельских семей. Например, показатели первого снизились с 70 407 (62,1%) до 66 498 (48,8%), а второго – с 41 740 (63,4%) до 38 280 (54,6%). С другой стороны, удельный вес таких домохозяйств в городах почти на 1/3 превышал сельские [Актюбинская область, 2011: 126].

Для сравнения отметим, что аналогичные тенденции были характерны и для других соседних областей Западного Казахстана – Атырауской, Западно-Казахстанской и Мангистауской. Так, в 1999 году удельный вес нуклеарных домохозяйств в указанных нами трех областях соответствовал 58,9–61,8–63,4%, а в 2009 году опустился уже до 52,0–54,8–52,5%. Для сопоставления заметим, что идентичные параметры городских жителей упомянутых трех областей в 1999 году равнялись 60,3–60,2–64,1%, а в 2009 году 51,0–53,9–55,3%. Если перейти к таким же показателям сельчан, то они в первое десятилетие соответствовали 56,7–63,4–59,8%, а во второе – 53,2–55,8–47,4% [Атырауская область, 2011: 120; Западно-Казахстанская область, 2011: 126; Мангистауская область, 2011: 121].

Дифференциация удельного веса нуклеарных семей/домохозяйств в Актюбинской области в 1999 году показала следующие нижеперечисленные ее подтипы: а) брачные пары с детьми и без них (81,4%); б) неполные семьи вдов с детьми (16,9%); в) аналогичные семьи вдовцов с детьми (1,7%). Отметим, что первый подтип полностью совпадает с аналогичными данными Западно-Казахстанской области и на 2,0% выше, чем в Атырауской и Мангистауской областях. Следующий подтип опять-таки сходен с показателями Западно-Казахстанской областью, частично отставая от Атырауской и Мангистауской областей. Третий подтип имеет одинаковое соотношение во всех упомянутых нами четырех областях, достигая 1,0% [Домохозяйства РК, 2001, ч. 1: 58–61, 94–97, 148–151, 220–223].

Перепись населения 2009 года скорректировала эти три показателя для Актюбинской области до 76,4–19,7–3,9%, увеличив рост в пользу неполных семей с участием вдовых. Мы имеем возможность углубить наше представление по данному процессу в рамках городских и сельских домохозяйств. Приведенные нами три фактора в 1999 и 2009 годах для горожан равнялись соразмерно 78,6–19,7–1,9% и 74,2–21,8–4,1%, а для сельчан – 63,4–12,5–1,5% и 80,2–16,2–3,7% [Актюбинская область, 2011: 126].

Немаловажно отметить и то, что удельный вес исследуемых нами неполных семей по сравнению с сельской средой выше в городской. Данный фактор во многом можно объяснить тем, что этому во многом способствовало преобладание семей одиноких матерей, включая вдов, реже вдовцов, а также воздействие распавшихся браков. Первый тип,

охватывающий одиноких матерей, характерный в прошлом для представителей европейских этносов, включая русских, украинцев, немцев и др., теперь изредка встречается и среди коренного казахского населения, проживающих в городах – крупных или мелких, преимущественно полиэтнических. При осознанных или случайных внебрачных рождениях несовершеннолетний ребенок проходит социализацию преимущественно у матери, реже у ее родителей. Имеются случаи, когда представители «сильного» пола находятся в гражданском браке или стараются помочь своему отпрыску по мере возможностей. Следующая разновидность встречается в том случае, когда женщины старше молодого или средней возрастной группы, не сумевшие создать супружеский союз, берут на воспитание несовершеннолетнего ребенка у близких родственников или в детских домах.

Если перейти ко второму типу неполных семей, то он возникает в силу безвременной кончины мужа или жены, и они также характерны в значительной степени для вдов, чем вдовцам. Такую ситуацию можно трактовать тем, что овдовевшим отцам легче создать повторную семью, нежели вдовам с несовершеннолетними детьми. Причину такой «успешности» и «поспешности» с их стороны можно предположить в том, что им по тем или иным объективным и субъективным обстоятельствам тяжелее заниматься социализацией детей, включая подростков или повседневными рутинными обязательствами по налаживанию семейного быта. С другой стороны, для них не составляет трудностей найти подходящую партнершу из числа незамужних, одиноких, разведенных или овдовевших женщин.

Появлению третьего типа рассматриваемых нами семей способствуют серьезные конфликты между бывшими супругами, часто заканчивающиеся распадом браков. В указанные неполные семьи по сравнению с мужчинами в значительной степени вовлекаются женщины, имеющие детей, лишенных отцовского участия. Во всех постсоветских республиках, включая Казахстан, социализация детей и подростков происходит в материнской семье, нежели в отцовской. В реальной жизни или на практике опеку несовершеннолетних осуществляют матери, так как в таких печальных эпизодах законодательство, за редким исключением (ее недееспособность из-за серьезной болезни, включая психической, алкоголизма, наркомании) полностью на ее стороне. В таких случаях мужчины остаются в статусе разведенного, увеличивая категорию одиночек, которые не одобряются обществом, близкими, друзьями, особенно представителями тюркских этносов, включая казахов и этносов, исповедующих ислам. Однако среди них преобладают те, которым удается создать новую семью – с бывшими любовницами, либо с теми, с которыми имели кратковременное или давнее знакомство. Молодые или достигшие среднего возраста могут выбрать и третий путь – вернуться в отчий дом. Отметим, что функционирование исследуемого нами типа семьи может быть как непродолжительным, так и длительным.

Теперь, перейдем к этническому анализу исследуемой проблемы. В нем можно заметить ряд существенных особенностей. Так, по переписи населения 1999 года среди 317 952 казахов брачного возраста, зарегистрированных в Актюбинской области, в неполных семьях находились 14,1%, включая 16,8% женщин и 4,8% мужчин. При этом удельный вес вдовых соответствовал 14,2% (11,8% женщин и 2,4% мужчин), а разведенных – 7,4%, в том числе 5,0% женщин и 2,4% мужчин. При их дифференциации на уровне городского и сельского населения видно, что в среде первых выше показатели распада браков, а у вторых, наоборот, наблюдается относительно высокий уровень смертности одного из супругов. Приведенные нами выше показатели вполне совпадали с общереспубликанскими данными. Для сравнения отметим, что в указанный период очень высока была разводимость среди казашек-горожанок Жамбылской (9,7%), Павлодарской (9,3%), Костанайской (8,9%) и Алматинской (8,7%) областей [Национальный состав населения РК, 2000: 120-121].

Если обратиться к занимающему по своей численности второе место в Актюбинской области русскому населению (89 367 чел.), то у них неполных семей намного больше, достигая 20,8%, в том числе 28,9% – среди женщин и 10,8% – среди мужчин. Также отличительным фактором является и то, что в городах среди русских удельный вес

неудачных браков и вдовых выше, чем в сельской среде [Национальный состав населения РК, 2000: 122-123].

Среди рассматриваемых нами семей сравнительно мало встречаются те из, в основе которых лежат повторные браки, включая и тех, которые имеют в своем составе совершеннолетних детей и молодежь. На увеличение или уменьшение влияния последних можно отнести так же влияние сформировавшихся этнических стереотипов, связанных с отдельным их проживанием. Возможно, в этом процессе сказывается влияние наличия или отсутствия у них экономической самостоятельности, связанные в первую очередь с профессиональной занятостью, обеспеченностью квартирой или домом, являющихся основой для самостоятельного их житья/бытья от базовой семьи родителей.

• **Неразделенные (расширенные) семьи.** Следующим по своей распространенности типом семья являются расширенные домохозяйства, численность которых в Актюбинской области в 1999 году достигала 43 272, а их удельный вес равнялся 24,1%. В 2009 году эти показатели увеличились до 69 328 (33,4%), включая 43 828 (32,2%) – в городской среде и 25 500 (35,9%) – в сельской [Актюбинская область, 2011: 126]. Идентичные процессы наблюдались в расположенных по соседству Мангистауской, Западно-Казахстанской и Атырауской областях. Например в 1999 году удельный вес неразделенных домохозяйств достигал в них 22,6–23,9–31,5%, а в 2009 году – 36,5–30,3– 36,5%, еще раз подтвердив четко наметившееся усиление рассматриваемой нами тенденции [Мангистауская область, 2011: 121; Западно-Казахстанская область, 2011: 126; Атырауская область, 2011: 120].

В Актюбинской области в указанных семьях проживали 230 088 человек или 34,1% от общеобластных показателей. Отмеченные показатели в названных нами трех областях соответствовали 33,3–34,3–43,3% [Домохозяйства РК, ч. 3: 106-107, 1102-111, 116-117, 124-125]. Высокий удельный вес расширенных семей и, соответственно, людности в Мангистауской области можно объяснить влиянием достаточно зримых миграционных процессов, вызванных переездом сюда казахов-репатриантов из Туркменистана, Узбекистана и Каракалпакстана, сохранивших достаточно высокую ориентированность не только на средне-и многодетность, но и на обычаи совместного проживания с представителями старшего поколения, а также неукоснительного соблюдения традиции минората младшим членом семьи [Калыш, Касымова, Репатрианты Казахстана, 2015: 131-133]. Безусловно, анализируемый нами тип семьи, равно как и людность в них в сельской местности намного выше, чем в городской вне зависимости от этнической принадлежности.

Как правило, рассматриваемый подтип семьи образуют супруги, а также родители мужа (в основном у казахов и других тюркских, в том числе этносов, исповедующих ислам) с не кровнородственными детьми. Другой, менее распространенный вариант характерен для супругов с родителями жены (большей частью среди европейских этносов, включая русских, украинцев, немцев – дочерей), поддерживающими близкие отношения с кровными родичами, проживающими отдельно от них. Для нас несомненный интерес представляет и то, что перепись населения 1999 г. в Актюбинской области зарегистрировал наличие устоявшихся четырех подтипов неразделенных домохозяйств: 1) имеющих одну нуклеарную семью и других лиц, связанных родством (47,9%); 2) наличием двух и более объединенных родством моногамных семей без посторонних членов (34,2%); 3) функционированием двух и более связанных родством аналогичных семей и других состоящих в родстве лиц (8,0%); 4) связанных родством лиц, не образующих малые семьи (9,0%). Для сравнения отметим, что идентичные показатели населения Западно-Казахстанской области соответствовали 47,6–34,9–7,6–8,6% [Домохозяйства РК, 2001, ч. 3: 106, 116].

• **Составные семьи.** Другая, не часто фиксируемая третья форма семьи – составная – в Актюбинской области, в том числе и в других областях региона и республики в целом, включает в свой состав лиц, не находящихся в кровном родстве. Их соотношение среди сельских и городских жителей варьирует в диапазоне 1,0–2,0%. Из зарегистрированных в 1999 году 2 693 таких семей/домохозяйств можно выделить семь подгрупп, имеющие: 1) одну нуклеарную семью с членами, состоящими или не состоящими в родстве (4,4%); 2)

идентичную нуклеарную семью, не связанную родством (19,9%); 3) два и более, объединенные родством моногамные семьи и другие члены, состоящие и не состоящие в родстве (9,5%); 4) такие же нуклеарные семьи и других лиц, лишённые родства (3,8%); 5) два и более, связанные родством нуклеарные семьи, не состоящих в родстве, включая других лиц или без них (1,9%); 6) находящихся в родстве лиц, не образующие ту или иную форму семью, а также другие члены, не состоящие в родстве (9,3%); 7) не объединенные родством лица (50,8%) [Домохозяйства РК, 2001, ч. 3: 106].

Перепись населения 2009 года зарегистрировано частичное увеличение составных домохозяйств в Актюбинской области до 5 096 (2,5%), в том числе 4 330 (3,2%) – в городах и 766 (1,1%) – в сельской местности [Актюбинская область, 2011: 126].

Проанализированные нами выше различные типы семей нуждаются во всесторонней детализации с применением других вспомогательных статистических, полевых этнографических, этносоциологических и этнодемографических данных. К числу первых из них мы относим широкое привлечение традиционно привычных нам бумажных носителей похозяйственных книг тех или иных сельских округов со статистическими материалами первичного административного учета сельского населения, включая семью, численность и детность. Это же относится к привлечению современных, централизованных форматов электронных интерфейсов [Трошина, 2013: 25-30; Кандилов, 2015: 44-48]. Аналогичные данные можно получить в электронных домовых (поквартирных) книгах, введенных в действие в республике с 2018 года корпорацией «Правительство для граждан» [Электронная домовая книга, 2018].

Таблица 1. Группировка семей Актюбинской области по размеру [Население Р К по состоянию в браке, 2000: 77; Неке және отбасы, 2011: 202-203]

Годы	Всего	в том числе из человек (в %)								
		2	3	4	5	6	7	8	9	10 +
Всего										
1999	156906	19,2	21,5	24,9	15,8	9,2	4,6	2,4	1,2	1,2
2009	185905	27,9	27,2	24,9	12,4	5,0	1,7	0,6	0,2	0,2
Городские										
1999	95743	23,8	25,5	26,4	13,3	6,2	2,5	1,1	1,0	0,5
2009	114441	31,1	29,2	24,6	10,3	3,4	1,0	0,3	0,1	0,1
Сельские										
1999	61163	11,9	15,1	22,6	19,7	13,9	8,0	4,4	2,3	2,2
2009	71464	22,7	24,0	25,4	15,7	7,6	2,8	1,1	0,4	0,3

Определенное внимание требует рассмотрение группировки семей по размеру, которые оказывают достаточное влияние на исследуемую нами проблему. Материалы переписей населения 1999 и 2009 годов свидетельствуют о наличии следующих тенденций в исследуемой нами проблеме (см. таблицу 1). Во-первых, с каждым десятилетием происходит уменьшение численного состава семьи, т. е. ее людности, характерный не только для Актюбинской области, но и для других областей и регионов республики. Например, если в 1999 году средний размер семьи достигал здесь 4,1 чел., в том числе в городе – 3,7 и в селах – 4,8, то в 2009 году указанные показатели опустились до 3,5–3,3 и 3,8 [Неке және отбасы, 2011: 203]. Во-вторых, как видно из таблицы, в частичном сохранении среднего размера семьи сыграл свою позитивную роль вклад в него сельского населения. В-третьих, на наш взгляд, в этот фактор внесли свою определенную лепту и наши соотечественники из числа казахов, вернувшиеся на историческую родину из стран ближнего и дальнего зарубежья. Данная особенность достаточно просматривается и на примере населения Мангистауской

области, куда после обретения суверенитета Казахстана вернулись достаточно репатриантов из числа казахов. Это способствовало увеличению не только численности населения, но и среднего размера семьи, которые в указанные нами годы соответствовали 6,0–4,2 человекам.

Заключение.

Таким образом, опираясь в методологическом аспекте на утвердившуюся классификацию, типологию и форму организации семьи, опирающуюся на брачный, родствененый, поколенный и численный состав, можно прийти к ряду следующих выводов. Так, проанализированный нами материал свидетельствует о том, что наиболее распространенными типами семей/домохозяйств в Актюбинской области считаются как малая моногамная, так и неразделенная/расширенная семья с их разнообразными вариациями.

Безусловно, здесь, равно как и в других соседних трех областях Западного Казахстана, а также и в других регионах республики вне зависимости от их этнического состава преобладают со значительным отрывом моногамные или нуклеарные семьи, состоящие из супружеских пар, а также супругов или одного из них с детьми, не находящихся в брачных отношениях. С другой стороны, их можно отнести и к двухпоколенным семьям, полных в своем составе или неполных в силу отсутствия одного из супругов из-за безвременной их кончины или бракоразводного процесса.

На следующем месте находятся неразделенные семьи, имеющие в своем составе представителей старшего поколения – обеих или одного из них. Они в значительной степени характерны для сельской местности и населенных пунктов с преобладанием казахского этноса или тех, которые придерживаются норм ислама. Для европейских этносов, включая русских, у

Безусловно, существуют и другие, менее распространенные типы семей, включая составные, братские, гражданские, сиротские и прочие.

Мы приходим к выводу, что нет застывшей, перманентной формы семьи, так как они находятся в постоянном переходном состоянии. Они видоизменяются с одной формы или типа в другую в зависимости от степени совместного проживания, их полноты/неполноты, возрастного, поколенного, численного состава. Сюда же влияет наличие профессионального статуса трудоспособной части семьи, вовлеченность женщины-матери в сферу только домашнего хозяйства или производственной деятельности, внутренней или межсемейной занятости, а также сложности и трудности, связанные с переходными рыночными отношениями.

ЛИТЕРАТУРА

Актюбинская область. Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года. Том 3. Статистический сборник / Под ред. А.А. Смаилова. Астана: Агентство РК по статистике, 2011. 170 с.

Антонов А.И. Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов). М.: НИЦ ИНФРА-М, 2022. 368 с.

Атырауская область. Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года. Том 3. Статистический сборник / Под ред. А.А. Смаилова. Астана: Агентство РК по статистике, 2011. 158 с.

Бурова С. Социология брака и семьи: история, теоретические основы, персоналии. Минск: Право и экономика, 2010. 451 с.

Галимова А.К. Современная сельская семья казахов Северного Казахстана (этносоциологическое исследование): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Алматы, 2000. 30 с.

Ганцкая О.А. Семья: структура, функции, типы // Сов. этнография. 1984. – № 6. С.16-28.

Домохозяйства Республики Казахстан. Итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. Статистический справочник. Часть 1. Алматы: Агентство РК по статистике, 2001. 299 с.

Домохозяйства Республики Казахстан. Итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. Статистический справочник. Часть 3. Алматы: Агентство РК по статистике, 2001. 292 с.

Жақсыбеков Д.С. Оңтүстік Қазақстандағы қазіргі ауыл қазақтары отбасының құрылымы мен қызметі: Тарих ғыл. канд. дисс. ...авторефераты. Алматы, 2009. 28 б.

Западно-Казахстанская область. Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года. Том 3. Статистический сборник / Под ред. А.А. Смаилова. Астана: Агентство РК по статистике, 2011. 170 с.

Калыш А.Б. Семья и брак в современном Казахстане. Алматы: Арыс, 2013. 299 с.

Калыш А.Б., Касымова Д.Б. Репатрианты Казахстана: Казахстан в системе транснациональной миграции в условиях глобализации. Алматы: Қазақ университеті, 2015. 364 с.

Кандилов В.П., Малышева Т.В. Информационно-аналитическая система «Электронная похозяйственная книга» // Вопросы статистики. 2015. № 12. С. 44-49.

Мангистауская область. Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года. Том 3. Статистический сборник / Под ред. А.А. Смаилова. Астана: Агентство РК по статистике, 2011. 158 с.

Население Республики Казахстан по состоянию в браке. Итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. Статистический сборник / Под ред. А.А. Смаилова. Алматы: Агентство РК по статистике, 2000. 94 с.

Национальный состав населения Республики Казахстан. Том 4. Часть 3. Население Республики Казахстан по национальностям и состоянию в браке. Итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. Статистический сборник. Алматы: Агентство РК по статистике, 2000. 208 с.

Неке және отбасы. 2009 жылғы Қазақстан Республикасы халқының Ұлттық санағының қорытындылары. Статистикалық жинақ / Ред. басқарған Ә.А. Смаилов. Астана: ҚР статистика агенттігі, 2011. 204 б.

Полевые этнографические материалы автора (ПЭМЛ), 1998–2000 гг. Байганинский, Мугалжарский, Темирский и Хромтауский районы Актюбинской области.

Трошина С.М. О ведении похозяйственных книг в современных условиях // Законодательство и экономика. 2013. № 4. С. 25-32.

Черняк Е.М. Семейное ведение. М.: Изд-во: Дашков и К°, 2014. 422 с.

«Электронная домовая книга»: половине населения РК уже присвоен регистрационный код адреса // Казахстанская правда. 2018. 7 ноября.

REFERENCES

Aktjubinskaya oblast'. Itogi Natsional'noy perepisi naseleniya Respubliki Kazakhstan 2009 goda. Vol. 3. Statisticheskiy sbornik / Pod red. A.A. Smailova. Astana: Agentstvo RK po statistike, 2011. 170 p. (In Russian)

Antonov A.I. Mikrosotsiologiya sem'i (metodologiya issledovaniya struktur i protsessov). M.: NITS INFRA-M, 2022. 368 p. (In Russian)

Atyrauskaya oblast'. Itogi Natsional'noy perepisi naseleniya Respubliki Kazakhstan 2009 goda. Vol. 3. Statisticheskiy sbornik / Pod red. A.A. Smailova. Astana: Agentstvo RK po statistike, 2011. 158 p. (In Russian)

Burova S. Sotsiologiya braka i sem'i: istoriya, teoreticheskiye osnovy, personalii. Minsk: Pravo i ekonomika, 2010. 451 p. (In Russian)

Galimova A.K. Sovremennaya sel'skaya sem'ya kazakhov Severnogo Kazakhstana (etnosotsiologicheskoye issledovaniye): Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk. Almaty, 2000. 30 p. (In Russian)

Gantskaya O.A. Sem'ya: struktura, funktsii, tipy // Sov. etnografiya. 1984. № 6, pp. 16-28 (In Russian)

Domokhozyaystva Respubliki Kazakhstan. Itogi perepisi naseleniya 1999 goda v Respublike Kazakhstan. Statisticheskiy spravochnik. P. 1. Almaty: Agentstvo RK po statistike, 2001. 299 p. (In Russian)

Domokhozyaystva Respubliki Kazakhstan. Itogi perepisi naseleniya 1999 goda v Respublike Kazakhstan. Statisticheskiy spravochnik. P. 3. Almaty: Agentstvo RK po statistike, 2001. 292 p. (In Russian)

Zhaksybekov D.S. Ontustik Qazaqstandaǵı qazirgi awıl qazaqtarı otbasının qurılımı men qızmeti: Tarix ğil. kand. dıss. ...avtoreferatı. Almatı, 2009. 28 p. (In Kazakh)

Zapadno-Kazakhstanskaya oblast'. Itogi Natsional'noy perepisi naseleniya Respubliki Kazakhstan 2009 goda. Tom 3. Statisticheskiy sbornik / Pod red. A.A. Smailova. Astana: Agentstvo RK po statistike, 2011. 170 p. (In Russian).

Kalysh A.B. Family and marriage in modern Kazakhstan. Almaty: Arys, 2013. 299 p.

Kalysh A.B., Kasymova D.B. Repatrianty Kazakhstana: Kazakhstan v sisteme transnacionalnoy migracii v usloviyah globalizacii. Almaty: Kazakh universiteti, 2015. 364 h. (In Russian)

Kandilov V.P., Malysheva T.V. Informatsionno-analiticheskaya sistema «Elektronnaya pokhozyaystvennaya kniga» // Voprosy statistiki. 2015. № 12, pp. 44-49 (In Russian).

Mangistauskaya oblast'. Itogi Natsional'noy perepisi naseleniya Respubliki Kazakhstan 2009 goda. Tom 3. Statisticheskiy sbornik / Pod red. A.A. Smailova. Astana: Agentstvo RK po statistike, 2011. 158 p. (In Russian)

Naseleniye Respubliki Kazakhstan po sostoyaniyu v brake. Itogi perepisi naseleniya 1999 goda v Respublike Kazakhstan. Statisticheskiy sbornik / Pod red. A.A. Smailova. Almaty: Agentstvo RK po statistike, 2000. 94 p. (In Russian)

Natsional'nyy sostav naseleniya Respubliki Kazakhstan. Vol. 4. P. 3. Naseleniye Respubliki Kazakhstan po natsional'nostyam i sostoyaniyu v brake. Itogi perepisi naseleniya 1999 goda v Respublike Kazakhstan. Statisticheskiy sbornik. Almaty: Agentstvo RK po statistike, 2000. 208 p. (In Russian)

Neke jáne otbası. 2009 jylǵy Kazakhstan Respublikasy khalqınyń Ulttyk sanaǵynyń korytyndylary. Statistikalık jinak / Red. baskargan A.A. Smailov. Astana: KR statistika agenttigi, 2011. 204 p. (In Kazakh)

Polevyeye etnograficheskiye materialy avtora (PEML), 1998–2000 gg. Bayganinskiy, Mugalzgarskiy, Temirskiy i Khromtauskiy rayony Aktyubinskoy oblasti. (In Russian)

Troshina S.M. O vedenii pokhozyaystvennykh knig v sovremennykh usloviyakh // Zakonodatel'stvo i ekonomika. 2013. № 4, pp. 25-32 (In Russian)

Chernyak Ye.M. Sem'yevedeniye. M.: Izd-vo: Dashkov i K, 2014. 422 p. (In Russian).

«Elektronnaya domovaya kniga»: polovine naseleniya RK uzhe prisvoyen registratsionnyy kod adresa // Kazakhstanskaya pravda. 2018. 7 noyabrya (In Russian).

Автор туралы мәлімет: Қалыш Аманжол Боранбайұлы – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті Археология, этнология және музеология кафедрасының профессоры (050040, әл-Фараби даңғылы-71, Алматы қ-сы, Қазақстан), тарих ғылымдарының докторы, <https://orcid.org/000-0002-3300-5129>. E-mail: kalyshamanzhol@gmail.com

Сведение об авторе: Калыш Аманжол Боранбайұлы – профессор Кафедры археологии, этнологии и музеологии Казахского национального университета имени аль-Фараби (050040, пр. аль-Фараби-71, г. Алматы, Казахстан), доктор исторических наук, <https://orcid.org/000-0002-3300-5129>. E-mail: kalyshamanzhol@gmail.com

Information about the author: Amanzhol B. Kalysh – Doctor of historical sciences, professor of the Department of Archaeology, Ethnology and Museology of the Al-Farabi Kazakh National University (050040, Almaty, Kazakhstan), <https://orcid.org/000-0002-3300-5129>. E-mail: kalyshamanzhol@gmail.com

UDC 069

ON THE BORDER OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY: FIRE STRIKERS IN HUNGARY

Balázs Tóth

Hungarian National Museum, Institute of Hungarian Archaeology (Hungarian)

Abstract: The aim of my study is to present the types of fire-strikers that were once used in the Hungary and Carpathian Basins, their general forms and dating problems. Most of the types were in continuous use from the Middle Ages to the beginning of the 20th century, but Hungarian archaeology and ethnography know little about each other's results in this case, moreover, archaeological literature is not uniformised in terminology either. It is worth taking the names of object types and their parts from common ethnographic practice and applying them to the material recovered from excavations. The typology follows a fairly simple and logical structure, but the chronology is complicated by the lack of material communication. In connection with Biedermeier animal-shaped chirpers, earlier research has suggested medieval or even Roman dating, but this is clearly refuted by the research. In addition to their functionality, these objects are sometimes very ornate, even with scratched the year of production. In addition to everyday life in Hungary, fire-strikers also play a significant role in folk tradition, as an accessory to wedding ceremonies, folk medicine (analogical magic) or religiosity of certain groups. Although we know the European parallels relatively well, the results of the Asian research did not have a great impact on the examination of this topic in Hungary, so our further goal is to get acquainted with the material here.

Materials and methods of research. The research materials were chairs from the archaeological and ethnographic collections of museums in Hungary.

The research methodology is based on scientific approaches and principles; the following were applied: logical, systematic, comprehensive, comparative historical and archaeological-ethnographic approaches using interdisciplinary research.

The work is based on an integrated approach to the object of study. During the study, a typological and chronological analysis of artifacts was carried out. Using the comparative typological method, an analysis of archaeological and ethnographic types of armchairs was carried out, and common and distinctive features were identified. For a systematic description of the artifacts, a formal typological method of studying the iconography of forms and images, supplemented by stylistic analysis, was used. To identify historical, archaeological and ethnographic connections, the historical-comparative method was used. Chronological attribution of artifacts was carried out using relative and absolute dating.

Key words: fire-strikers, archaeology, ethnography, Hungary, Carpathian Basin.

For citation: *Balázs Tóth*. On the border of archaeology and ethnography: Fire strikers in Hungary //MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 16-23. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.02

АРХЕОЛОГИЯ МЕН ЭТНОГРАФИЯНЫҢ ШЕКАРАСЫНДА: ВЕНГРИЯДАҒЫ КРЕСАЛО

Балаж Тот

Венгрия ұлттық музейі, Венгрия археология институты (Венгрия)

Андатпа: зерттеудің мақсаты – бір кездері Венгрия мен Карпат бассейнінде қолданылған кресало түрлерін, олардың жалпы пішіндерін және уақыттарын анықтау мәселелерін қарастыру. Кресалоның көптеген түрлері орта ғасырлардан XX ғасырдың басына дейін тұрақты қолданыста болды, бірақ венгр археологиясы мен этнографиясы бұл жағдайда бір-бірінің нәтижелері туралы аз біледі, сонымен қатар археологиялық әдебиеттер де терминологияда біріктірілмеген.

Зат түрлерінің және олардың бөліктерінің атауларын жалпы қабылданған этнографиялық тәжірибеден алып, қазба кезінде алынған материалға қолдану керек. Типология өте қарапайым және логикалық құрылымға ие, бірақ хронология материалдық байланыстың жоқтығымен қиындатады. Бидермейер стиліндегі кресалоға келетін болсақ, бұрынғы зерттеулер ортағасырлық немесе тіпті римдік дәуірді болжаған, бірақ бұл зерттеулермен жоққа шығарылды. Функционалдылығынан басқа, бұл заттар кейде өте айқышталған, тіпті шығарылған жылы жазылған сызығы бар. Венгриядағы күнделікті өмірден басқа, кресалолар халықтың дәстүрінде де үйлену тойларына, халықтық медицинаға (соған ұқсас сиқыр) немесе белгілі бір топтардың діндарлығына арналған аксессуар ретінде маңызды рөл атқарады. Еуропалық параллельдерді салыстырмалы түрде жақсы білетінімізге қарамастан, азиялық зерттеудің нәтижелері Венгриядағы тақырыпты зерттеуге көп әсер еткен жоқ, сондықтан біздің келесі мақсатымыз – Қазақстандағы баламалы материалдармен танысу.

Материал мен зерттеу әдістері. Зерттеу материалдары Венгрия музейлерінің археологиялық және этнографиялық коллекцияларынан алынған кресало болды. Зерттеу әдістемесі келесі ғылыми тәсілдер мен принциптерге негізделген: қисынды, жүйелі, кешенді, салыстырмалы-тарихи және пәнаралық зерттеулерді пайдалана отырып археологиялық-этнографиялық тәсіл. Жұмыс зерттеу объектісіне кешенді көзқарасқа сүйенеді. Зерттеу барысында артефактілерге типологиялық және хронологиялық талдау жүргізілді. Салыстырмалы-типологиялық әдіс көмегімен кресаланың археологиялық және этнографиялық түрлеріне талдау жүргізіліп, ортақ және ерекше белгілер анықталды. Артефактілерді жүйелі сипаттау үшін стилистикалық талдаумен толықтырылған пішіндер мен бейнелердің иконографиясын зерттеудің формальды-типологиялық әдісі қолданылады. Тарихи-археологиялық және этнографиялық байланыстарды анықтау үшін тарихи-салыстырмалы әдіс қолданылды. Артефактілерді хронологиялық атрибуциясы салыстырмалы және абсолютті даталау арқылы жүзеге асырылды.

Тірек сөздер: кресало, археология, этнография, Венгрия, Карпат ойпаты.

Сілтеме жасау үшін: *Балаж Тот.* Археология мен этнографияның шекарасында: Венгриядағы кресало//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 16-23 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.02

НА ГРАНИЦЕ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ: КРЕСАЛО В ВЕНГРИИ

Балаж Тот

Венгерский национальный музей, Институт венгерской археологии (Венгрия)

Аннотация: Целью исследования стало представление типов кресал, которые когда-то использовались в Венгрии и Карпатском бассейне, а также показ их форм и проблем датировки. Большинство типов кресал постоянно использовались со средневековья до начала XX века, но венгерская археология и этнография в этом случае мало знают о результатах друг друга, более того, археологическая литература также не унифицирована в терминологии. Названия типов предметов и их частей стоит взять из общепринятой этнографической практики и применить к материалу, полученному при раскопках. Типология имеет довольно простую и логичную структуру, но хронология осложняется отсутствием материальной связи. Что касается кресала в стиле бидермейер, более ранние исследования предполагали средневековую или даже римскую датировку, но это явно опровергается исследованиями. В дополнение к своей функциональности, эти предметы иногда очень богато украшены, даже с нацарапанным годом выпуска. Помимо повседневной жизни в Венгрии, кресало также играют значительную роль в народной традиции, как аксессуар свадебных церемоний, народной медицины (аналогичная магия) или религиозности определенных групп. Хотя мы относительно хорошо знаем европейские параллели, результаты азиатского исследования не оказали большого влияния на изучение

этой темы в Венгрии, поэтому наша дальнейшая цель – ознакомиться с аналогичными материалами из Казахстана.

Материалы и методы исследования. Материалами исследования послужили кресала из археологических и этнографических коллекций музеев Венгрии.

Методика исследования базируется на научных подходах и принципах, были применены: логический, системный, комплексный, сравнительно-исторический и археолого-этнографический подход с использованием междисциплинарных исследований.

Работа опирается на комплексный подход к объекту изучения. В ходе исследования проведены типологический и хронологический анализ артефактов. С помощью сравнительно-типологического метода проведен анализ археологических и этнографических видов кресала, выявлены общие и отличительные черты. Для систематического описания же артефактов применен формально-типологический метод исследования иконографии форм и изображений, дополненный стилистическим анализом. Для выявления историко-археологических и этнографических связей использовался историко-сравнительный метод. Хронологическая атрибуция артефактов осуществлялась с помощью относительной и абсолютной датировки.

Ключевые слова: кресало, археология, этнография, Венгрия, Карпатский бассейн.

Для цитирования: *Балаж Тот.* На границе археологии и этнографии: Кресало в Венгрии //MUSEUM.KZ. 2023. №4 (4). С. 16-23. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.02

Introduction, history of research

In recent years, thanks to volunteer metal detectorists cooperating with Hungarian institutions, an increasing amount of fire strikers have entered the archaeological collections of museums. Since the archaeological summary analysis of this type of object has not yet been carried out, there was a need to develop an accurate typology and chronology – this is essential because the archaeological literature does not appear to be uniform even in the names of the different types.

However, ethnographic research has done serious work in this field since the turn of the 19th and 20th centuries, moreover, a significant part of the types remained in use until the beginning of the 20th century. Therefore, close cooperation between the two disciplines is indispensable. The Hungarian environment defines the research frontier of ethnography and archaeology in 1711. Although this date does not represent a sharp dividing line in material culture, researchers often do not know each other's results.

From the Migration Period (especially the 8th and 9th century A.D.) and Hungarian conquest (10th century A.D.), we know a large number of fire strikers from closed finds, especially graves. This is rare, though not unprecedented, in the Middle Ages and early modern periods (11-17th century A.D.), and these objects are common in the stratified materials of Central European castles, monasteries and settlements, although relatively small amounts of complete material have been published so far compared to the number of excavations. Fire strikers were rarely included in the details and research reports, as they do not belong to the spectacular finds of great interest. International research has identified two major catalogues: a British exhibition catalogue edited by Miller Christy [Christy, 1926], and a volume by Italian authors Vittorio Cacciandra and Alessandro Cesati [Cacciandra – Cesati, 1996].

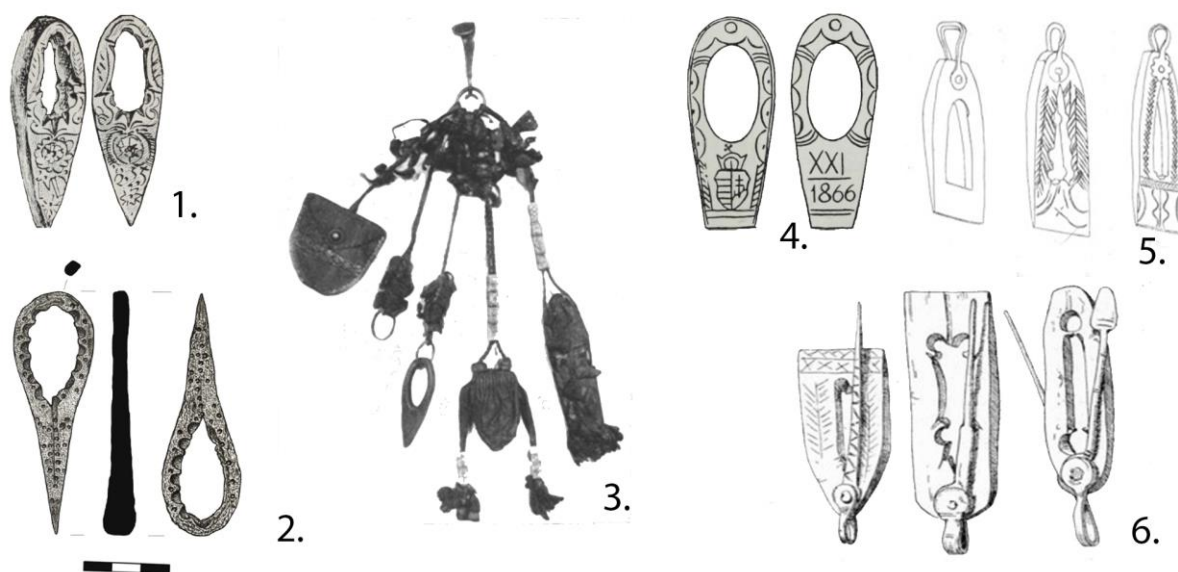
In Hungarian ethnography, interest in the type of subject started already at the end of the 19th century, and until the 1950s a large number of books and studies dealt with them [e.g. Herman, 1898: 62-71; Timkó, 1906; Kiss, 1910; Orosz, 1911; Viski, 1932; Lükő, 1938; H. Fekete, 1958], however, in recent decades the type of subject has moved out of the focus of ethnographic research. In many cases, fire strikers got into ethnographic collections from shepherds. They wore it on their clothes, hung on belts, accompanied by objects that differed from region to region. These included, for example, knives and tobacco bags [Herman, 1898; Timkó, 1906]. The detailed research history, together with a large bibliography, was summarized in detail in a study published recently [Tóth, 2021]. In one of the rooms of the new permanent exhibition of the Hungarian Museum of

Ethnography, nearly 400 fire-steels are exhibited, hopefully the processing of this collection will take place soon.

Typical forms of fire chirps in Hungary. In connection with the classification of types, the classification based on the collection of ethnographer Lajos Kiss wrote about the collection from Hódmezővásárhely (Southeast Hungary) can be used best. Depending on how many striking surfaces, or "soles", the device has a distinction between single- and two-soled steels [Kiss, 1910: 64]. Within this, subgroups should be established on the basis of formal features, based on whether the object is regular or irregular, i.e. whether they are symmetrical in the direction of one or more lines.

1. Two-soled types

Fig. 1, 1-3. The so-called "donkey-stinging" type

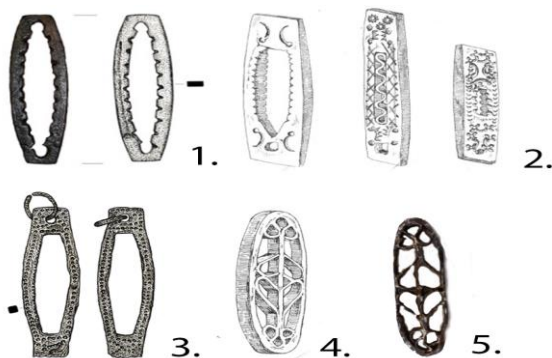
In Lajos Kiss's system, the so-called "donkey-stinging" fire strikers belong to the group of pointed, regular, two-soled devices. Within this they have well-defined characteristics. Their characteristic feature is curved pliers and an opening in the shape that more or less follows the shape of the object. The thickness of the material is generally the same throughout the length of the object, but there are also specimens that thicken slightly towards the tip [Kiss, 1910; Timkó, 1906]. This type appears many times in materials from archaeological excavations, it can be dated from the second half of the 15th century at the latest [Budaj – Pírek 2017, 186, 190; Méri 1954, 147; Kovács 2002, 132; Miklós 1991, 104]. In ethnographic material from the 18th century to the beginning of the 20th century (during the years of the First World War, older herds and herders often still used fire steels instead of igniting matches) can be traced unchanged, in many cases decorated [Herman, 1898: 62-71; Timkó, 1906: 14-22]. It can therefore be said that this type has been in continuous use for four centuries, so its exact formal date is practically impossible – this is only possible if it is found from an object or layer that can be dated well at the excavation. In connection with the origin of the name, there is an interesting document from 1762 in the Kiskunhalas City Council (South Hungary), according to which a shepherd's burdock was accused by his owners of entering the settlement on a donkey for bread, and the animal pressed it against a hedge in such a way that his clothes seceded, so he wounded the animal with his fire steel [Bellon, 2001: 154].

Non-pointed two-soled, so-called "ducknose" type (Fig. 1, 4-6.)

According to Lajos Kiss's classification, these chirps "can be blunt at one end, blunt at both ends, or round. They are convex in the middle, valleyed on one or both sides, with holes at the end or in the middle" [Kiss, 1910: 66]. It is clear from the pictures he provided of the type that specimens without openings may also belong to this group. In ethnographic collections we can find several ornate, very beautifully executed objects, in several cases engraved depictions of coats of

arms, and on one occasion with the year 1866. In the course of collecting in the last century, some pieces were placed in museums that were combined with tools used for smoking pipes [Timkó, 1906: 23-24; Kiss, 1910: 65-66; Lükő, 1938: 111]. No such object has ever been found in archaeological excavations, it was demonstrably used in the 19th and 20th centuries. However, it is possible that this type was used before the beginning of the 18th century.

Rectangular chirps (Fig. 2, 1-3.)

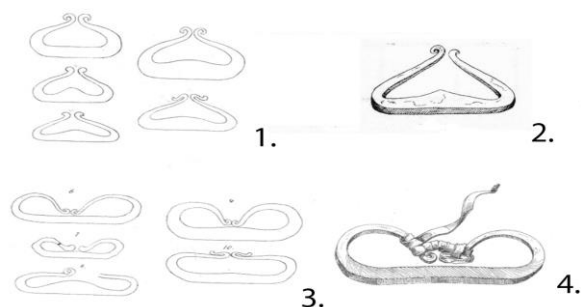
The soles of fire strikers of this type are straight or slightly curved. In all cases, the two bases perpendicular to the soles are straight, parallel to each other. They are symmetrical in both longitudinal and transverse axis, with the exception of cases where one of the bases has been pierced to accommodate the hanging ring. The aperture runs along the entire length of the object and is symmetrical along both axes. This form was widely used in the Middle Ages: it can be dated from the turning of 10th and 11th centuries and was used continuously, even during the years of World War I [Demo, 2009: 106; Richter, 1982; Holl, 2000: 30; Miklós, 1991: 104; Timkó, 1906: 30; Kiss, 1910: 66], making it one of the longest used fire steel forms. Pieces from ethnographic collections are decorated in many cases.

Oval fire chirps (Fig. 2, 4-5.)

These chirps have an oval shape, their inner part is openwork and decorated with ribbon-like iron inserts. In any case, this insert is run with copper. Similar but unloaded chirps were also used in Finland [Timkó, 1906: 30-31]. In Hungarian collections there are only pieces of ethnographic age, but it is not excluded that they were used earlier: they have been known from Austria and Italy since the 16th century [Cacciandra – Cesati, 1996: 114].

2. Single-soled types

Lute-shaped type (Fig. 3, 1-2.)

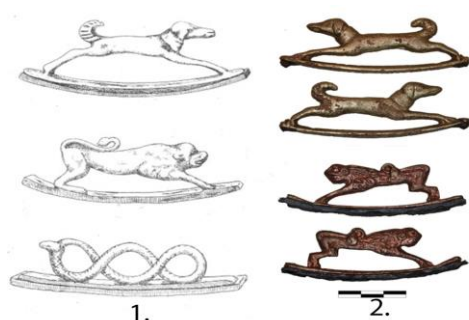
The lute-shaped form is a very common one: it is known in large numbers during the Migration Period (especially from the 8-9th centuries), in many cases from graves from the Hungarian Conquest Period (about these the *Volumes of the series of grave finds from the Hungarian Conquest Period and early Árpáadian age*). From a layer or closed collection of finds dating from the period of the Middle Ages and the Early Modern Age, I know of one published piece, about the Peter's Monastery of the Árpáadian age (11-13th centuries) [Rosta, 2014: 220]. In

the 19th and 20th centuries, it appears again from ethnographic collections, practically unchanged [Timkó, 1906: 19]. We do not have a dated specimen from the Árpád period to the 19th century, so for the time being we can only assume continuous use – if this is confirmed, we can probably talk about the type of fire steel that has been used continuously for the longest time.

Type with pliers folded towards the base (Fig. 3, 3-4.)

In these cases, the two gripping stems bend back strongly towards the outside of the base, in many cases asymmetrically. The type has certainly existed since the 12th century and can be traced with well-dated finds to the first decades of the 20th century all over Central Europe [Lovag, 2014: 145; Chvojka – Menšík, 2009: 141; Tóth, 2021]. This form is also known from pictorial representations from the Middle Ages and the early modern period, although we have few such sources on the type of object.

Animal-shaped fire steels (Fig. 4, 1-2.)

These objects are among the most spectacular: the animal figures are made of copper alloy by casting, their front and hind limbs are connected by a convex sole. On the outer sides of the legs, the sole was pierced in one place at a time, and an iron plate bent according to the arch was inserted here. Ethnographic research at the beginning of the last century correctly recognized that these were made abroad, largely on the basis of one sample per species. Daniel Modl pointed out in a recent study that these animal-shaped chirps are masterpieces of applied art made during the Biedermeier period, which were widespread in the Habsburg countries in the first decades of the 19th century. The most common forms are dogs and lions, but horse, deer, goat, snake, bird and rabbit forms also occur. He found that these were erroneously dated to Roman times for a long time [Modl, 2018] – we can add that there are also (as yet unpublished) opinions in Hungary that these are medieval objects. The increasingly regular metal-detecting researches in Hungary brings such objects to the surface from time to time, so it is becoming increasingly clear that they were not particularly rare in the era.

Folk customs related to fire strikers in the Hungarian folk tradition

In the 19th and 20th centuries, several folk customs were collected in connection with our topic. Among the South Slavic population living near Mohács (South Hungary), it was a tradition to put a fire steel in the bride's shoes during the wedding to avoid spoilage [Sarosácz, 1968: 116]. In Hont county (North Hungary), on the morning of St. Ivan's Day, children walked around the village and set fire to the houses with steel, thereby saving the house from fire and sowing from drought [Solymossy, 1933: 107]. In the vicinity of Makó (South Hungary) St. Anthony's fire, what is the ancient name of St. John's wort, was cured by grating it with steel and flint; In Apátfalva (South Hungary), in case of the same disease, three people named Anthony had to strike fire on the skin with steel and flint and prayed to [Grynaeus, 2008: 171; Szigeti, 1986: 204]. This is a special form of analogous magic that survived until the 20th century.

Summary

As you can see, most of the types of fire strikers found in Hungary were in use for a very long time (from the Middle Ages to the beginning of the 20th century), and sometimes the beginnings of production are uncertain. Therefore, it is very important to accurately record the conditions and collection data, since the fire steels cannot be dated on the basis of formal features

alone. It is also important to continuously publish excavation materials, thereby increasing the amount of data. In addition, the results of archaeological and ethnographic research complement each other, making the picture more complete.

Beside the mapping European material, we also consider it important to get to know Asian collections, as we expect many points of contact to emerge from here, both in terms of object types and folklore. Few Asian fire strikers have been introduced in Hungarian-language literature at the beginning of the last century, and all of them are objects of Chinese origin or made under Chinese influence, so there is still significant work ahead of us.

Original locations of images not from own publications:

Fig. 1, 1.: Lükő, 1938: 112.

Fig. 1, 3.: Timkó, 1906: 12.

Fig. 1, 4.: Lükő, 1938: 111.

Fig. 1, 5.: Timkó, 1906: 27.

Fig. 2, 2.: Timkó, 1906: 30.

Fig. 2, 4.: Timkó, 1906: 30.

Fig. 3, 1: Timkó, 1906: 19.

Fig. 3, 2.: Timkó, 1909: 29.

Fig. 3, 3: Timkó, 1906: 19.

Fig. 3, 4.: Timkó, 1906: 15.

Fig. 4, 1.: Timkó, 1906: 29.

REFERENCES

Bellon, Tibor. Kiskunhalas gazdálkodása a 18-19. században. In: Ö. Kovács József – Szakál Aurél: Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18-19. században. Kiskunhalas, Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2001, pp. 101-168.

Budaj, Marek – Pírek, Michal. Nálezy zo 14-15. storoia z hradu Tekovská Breznica. Zbornik Slovenského Národného Múzea Archéológia, vol. CXI, 2017, pp. 179-193.

Cacciandra, Vittorio – Cesati, Alessandro. Fire Steels. Torino, Umberto Allemandi & C., 1996.

Christy, Miller (ed.). The Bryant and May Museum of Fire-making Appliances, Catalogue of the Exhibits. London, Bryant & May Ltd., 1926.

Chvojka, Ondřej – Menšík, Petr. Nové kovové nálezy z povodí středního a dolního toku Lužnice. Archeologické výzkumy y jižních Čechách, vol. 22, 2009, pp. 137 – 146.

Demo, Željko. Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar – Lijevo Bara (X-XI. stoljeće). Zagreb, Arheološki muzej u Zagrebu, 2009.

Grynaeus, Tamás. Makó és környéke hagyományos orvoslása II. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, vol. 6, 2008, pp. 157-222.

H. Fekete, Péter. Taplókészítés csiholáshoz. Ethnographia, vol. 69, 1958, pp. 465-466.

Herman, Ottó. Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet. Az 1898-iki évi országos ezredéves kiállítás alkalmából. Budapest, Pesti Nyomda Részvénytársaság, 1898.

Holl, Imre. Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis. Budapest, MTA Régészeti Intézet, 2000.

Kiss, Lajos. A csiholó aczélakról. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője, vol 11, 1910, pp. 63-67.

Kovács, Gyöngyi (ed.). Weitschawar / Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002.

Lovag, Zsuzsa. Az Eszergom-Prímás szigeti apácakolostor feltárása. Opuscula Hungarica VIII. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2014.

Lükő, Gábor. A hortobágyi pásztorművészet. A Déri Múzeum Évkönyve, vol. 35, 1938, pp. 101-130.

Méri, István. Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményéről II. Archaeologiai Értesítő, vol. 81, 1954, pp. 138-154.

Miklós, Zsuzsa. Leletmentés a középkori Vác területén (Széchenyi utca 3-7.). In: Kővári Klára (szerk.): Váci könyvek 5. Vác, Tragor Ignác Múzeum, 1991, pp. 7-108.

Modl, Daniel. Auf den Hund gekommen! Zur korrekten Datierung von Feuerstählen mit zoomorphen Messinggriff. Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien, vol. 120, 2018, pp. 503-511.

Orosz, Endre. Egy érdekes csiholó típusról. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője, vol. 12, 1911, pp. 67-69.

Richter, Miroslav. Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera. Praha, Academia, 1982.

Rosta, Szabolcs. Pétermonostora pusztulása. In: Rosta Szabolcs – V. Székely György: “Carmen miserabile”. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014, pp. 193-230.

Sarosác, György. Baranyai délszláv népszokások I. Karácsonyi és lakodalmi szokások a sokacoknál és bosnyákoknál. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, vol. 1968, pp. 103-122.

Solymossy, Sándor. A vas babonás ereje. Ethnographia, vol. 44, 1933, pp. 97-117.

Szigeti, György. Hagyományos népszokások Apátfalván II. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, vol. 1986, pp. 193-216.

Timkó, György. Aczél-kova-tapló a magyarság kezén. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője, vol. 7, 1906, pp. 11-34.

Tóth, Balázs. Tűzcsiholók a váci Tragor Ignác Múzeum régészeti gyűjteményéből. Studia Comitatensia, vol. 39, 2021, pp. 88-111.

Viski, Károly. Tapló, acél, tűzgyújtás. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője, vol. 24, 1932, pp. 84-86.

Автор туралы мәлімет: Balazs Toth – археолог, Венгрия Ұлттық музейі, Венгрия археология институты (1113 Будапешт, Дарочзы у. 3, Будапешт, Венгрия). E-mail: toth.balazs.regesz@gmail.com

Сведения об авторе: Балаж Тот – археолог, Венгерский национальный музей, Институт венгерской археологии (1113 Будапешт, Дароци у. 3, Будапешт, Венгрия). E-mail: toth.balazs.regesz@gmail.com

Information about the author: Balázs Tóth – archaeologist, Hungarian National Museum, Institute of Hungarian Archaeology (1113 Budapest, Daróczi u. 3, Budapest, Hungary). E-mail: toth.balazs.regesz@gmail.com

УДК: 316.7 (575) (043.3)

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЮГА КЫРГЫЗСТАНА: ЯЗЫКОВОЙ СОСТАВ НАСЕЛЕНИЯ

Г.Э. Чыныкеева

Ошский государственный университет (Кыргызстан)

Аннотация. Кыргызы – это титульная нация и этническая группа, являющаяся одной из крупных в Кыргызстане. Кыргызы имеют богатое историческое наследие и культуру. Кыргызский язык является государственным языком Кыргызстана. Главным символом и средством общения нации, способствующим ее независимости, служащим ее духу и государственности, является ее язык. На сегодняшний день беречь родной и национальный язык для кыргызского народа и иметь возможность оставить его будущим поколениям таким, каким он был, становится все сложнее и сложнее, кроме того требует более взвешенного подхода. Язык является одним из важнейших вопросов для многонациональных

стран, считается средством общения, основным символом этнической принадлежности и элементом культуры каждого народа. В 2019 году было проведено этносоциологическое исследование на базе проекта «Миграционные и этнодемографические процессы на юге Кыргызстана». С целью определения роли кыргызского языка в воспитании подрастающего поколения были опубликованы результаты опроса в Ошской, Баткенской и Джалал-Абадской областях. Его результаты подробно анализируются в статье и исследуются основные тенденции этнодемографического развития юга Кыргызстана с уделением особого внимания языковому составу населения. В работе анализируются изменения в этническом составе населения региона, факторы, влияющие на этническую динамику, а также языковые предпочтения и проблемы многоязычности среди жителей юга Кыргызстана, влияния языкового разнообразия на образ жизни и взаимодействие между различными этническими группами. Кроме того, исследование анализирует наличие языковых меньшинств и их степень сохранения в условиях доминирования других языков. Результаты исследования могут быть полезными для разработки политики, направленной на поддержание многоязычной среды и культурного разнообразия, а также для улучшения социальной интеграции в регионе. Все эти аспекты в совокупности обеспечивают комплексное понимание этнодемографической и языковой ситуации на юге Кыргызстана, что может служить основой для разработки рекомендаций и стратегий в сфере языковой политики и межэтнических отношений в регионе.

Материалы и методы исследования: материалы этносоциологического опроса 2019 года. Были обработаны и данные оцифрованы по отдельным селам, городам, определенным по нашей выборке, трем областям и общие – по югу Кыргызстана, а также разделены по полу, возрасту, семейному положению, уровню образования и сферы приложения труда опрошенных. Языковое поведение выражалось через вопрос об обязательном знании государственного языка и предпочтении языка обучения своих детей.

В ходе исследования были использованы следующие методы изучения: анализ статистических материалов; наблюдение; беседа; опрос респондентов; анализ материалов опроса; анализ материалов средств массовой информации.

Ключевые слова: Кыргызстан, языковой состав населения, кыргызский язык, русский язык, этнос, этнодемография, языковое многообразие.

Для цитирования: Г.Э. Чыныкеева. Основные тенденции этнодемографического развития юга Кыргызстана: Языковой состав населения//MUSEUM.KZ. 2023. №4 (4). С. 23-30. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.03

ОҢТҮСТІК ҚЫРҒЫЗСТАННЫҢ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ: ХАЛЫҚТЫҢ ТІЛДІК ҚҰРАМЫ

Г.Э. Чыныкеева

Ош мемлекеттік университеті (Қырғызстан)

Аңдатпа. Қырғыздар – Қырғызстандағы ең ірі халықтардың бірі болып табылатын титулды ұлт пен ұлыс. Қырғыздардың бай тарихи мұрасы мен мәдениеті бар. Қырғыз тілі – Қырғызстанның мемлекеттік тілі. Ұлттың тәуелсіздігіне үлес қосатын, рухы мен мемлекеттілігіне қызмет ететін басты нышаны мен қарым-қатынас құралы – тілі. Бүгінгі күні қырғыз халқына ана тілін, ұлттық тілін беру және оны он жылдан бері келер ұрпаққа қалдыру қиындай түсуде, ол да салмақты көзқарасты қажет етеді. Тіл – көпұлтты елдер үшін маңызды мәселелердің бірі, ол қарым-қатынас құралы, этностың басты белгісі және әрбір халықтың мәдениетінің элементі болып саналады. 2019 жылы «Қырғызстанның оңтүстігіне көші-қон және этнодемографиялық процестер» жобасы негізінде этносоциологиялық зерттеу жүргізілді. Қырғыз тілінің өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі рөлін анықтау мақсатында Ош, Баткен және Жалал-Абад облыстарында сауалнама нәтижелері жарияланды. Оның нәтижелері мақалада жан-жақты талданып, халықтың тілдік құрамына ерекше назар аударатырып, Қырғызстандағы этнодемографиялық дамудың негізгі тенденциялары зерттеледі.

Жұмыста облыс халқының этникалық құрамының өзгерістері, этникалық динамикаға әсер ететін факторлар, сондай-ақ Оңтүстік Қырғызстан тұрғындарының тілдік бейімділіктері мен көптілділік мәселелері, тілдік әртүрліліктің өмір салты мен әртүрлі этностардың өзара әрекеттестігіне әсері талданған. Сонымен қатар, зерттеуде лингвистикалық азшылықтардың болуы және олардың басқа тілдердің үстемдігі жағдайында сақталу дәрежесі талданады. Зерттеу нәтижелері көптілді орта мен мәдени әртүрлілікті сақтауға, сондай-ақ аймақтағы әлеуметтік интеграцияны жақсартуға бағытталған саясатты әзірлеу үшін пайдалы болуы мүмкін. Осы аспектілердің барлығы бірігіп Қырғызстанның оңтүстігіндегі этнодемографиялық және лингвистикалық жағдайды жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді, бұл аймақтағы тіл саясаты мен этносаралық қатынастар саласындағы ұсыныстар мен стратегияларды әзірлеуге негіз бола алады.

Зерттеу материалдары мен әдістері: 2019 жылғы этносоциологиялық сауалнама материалдары. Биылғы жылы деректер біздің таңдауымыз бойынша таңдалған жеке ауылдар, қалалар, үш облыс және жалпы Қырғызстан бойынша өңделіп, цифрландырылды, сонымен қатар респонденттердің жынысы, жасы, отбасылық жағдайы, білім деңгейі және жұмыс саласы бойынша бөлінді. Тілдік мінез-құлық мемлекеттік тілді міндетті түрде білу және балаларын оқытудың қолайлы тілін білу мәселесі арқылы көрініс тапты.

Зерттеу барысында келесі зерттеу әдістері қолданылды: статистикалық материалдарды талдау; бақылау; әңгіме; респонденттерге сауалнама жүргізу; материалдарды талдау; бұқаралық ақпарат құралдарын материалдарын талдау.

Тірек сөздер: Қырғызстан, халықтың тілдік құрамы, қырғыз тілі, орыс тілі, этнос, этнодемография, тілдік әртүрлілік.

Сілтеме жасау үшін: Г.Э. Чыныкеева. Оңтүстік Қырғызстанның этнодемографиялық дамуының негізгі тенденциялары: Халықтың тілдік құрамы//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (23-30 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.03

THE MAIN TRENDS OF ETHNODEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF THE SOUTH OF KYRGYZSTAN: LANGUAGE COMPOSITION OF THE POPULATION

G.E. Chynykeeva

Osh State University (Kyrgyzstan)

Abstract. The Kyrgyz are the titular nation and ethnic group, which is one of the largest in Kyrgyzstan. Kyrgyz people have a rich historical heritage and culture. The Kyrgyz language is the official language of Kyrgyzstan. The main symbol and means of communication of a nation, promoting its independence, serving its spirit and statehood, is its language. Today, protecting the native and national language for the Kyrgyz people and being able to leave it to future generations as it was is becoming more and more difficult, and also requires a more balanced approach. Language is one of the most important issues for multinational countries; it is considered a means of communication, the main symbol of ethnicity and an element of the culture of each people. In 2019, an ethno-sociological study was conducted on the basis of the project “Migration and ethno-demographic processes in the south of Kyrgyzstan”. In order to determine the role of the Kyrgyz language in the education of the younger generation, the results of a survey in Osh, Batken and Jalal-Abad regions were published. Its results are analyzed in detail in the article and the main trends in the ethno-demographic development of the south of Kyrgyzstan are examined, with special attention to the linguistic composition of the population. The work analyzes changes in the ethnic composition of the region's population, factors influencing ethnic dynamics, as well as language preferences and problems of multilingualism among residents of southern Kyrgyzstan, the impact of linguistic diversity on lifestyle and interaction between different ethnic groups. In addition, the study analyzes the presence of linguistic minorities and their degree of preservation in conditions of dominance of other languages. The results of the study may be useful for developing policies aimed at maintaining a multilingual environment and cultural diversity, as well as for improving social integration in the region. All these aspects together provide a comprehensive

understanding of the ethno-demographic and linguistic situation in the south of Kyrgyzstan, which can serve as the basis for developing recommendations and strategies in the field of language policy and interethnic relations in the region.

Materials and methods of research: materials of the 2019 ethno-sociological survey. The data was processed and digitized for individual villages, cities identified from our sample, three regions and general data for the south of Kyrgyzstan, and also divided by gender, age, marital status, level of education and sphere of employment of the respondents. Language behavior was expressed through the question of mandatory knowledge of the state language and preference for the language of instruction for their children.

During the study, the following research methods were used: analysis of statistical materials; observation; conversation; survey of respondents; analysis of survey materials; analysis of media materials.

Keywords: Kyrgyzstan, linguistic composition of the population, Kyrgyz language, Russian language, ethnic group, ethno-demography, linguistic diversity.

For citation: *G.E. Chynykeeva.* The main trends of ethnodemographic development of the south of Kyrgyzstan: Language composition of the population//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 23-30. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.03

Введение. Чтобы знать историю, культуру, традиции и обычаи народа, необходимо сначала знать язык этого народа. Язык – важнейший инструмент познания истории, культуры и традиций народа, это ключ, открывающий дверь к сердцу народа. Язык – лицо нации. Если представитель другого народа хочет узнать нашу культуру, историю, традиции, если он хочет открыть двери нашего сердца, он должен признать наш родной язык своим родным языком [Абидетегин, 2007: 32-33].

Закон о государственном языке был принят бывшим легендарным парламентом 23 сентября 1989 года. Сейчас время, когда государственный язык теряет свою силу и становится ветвью других языков. После распада СССР 15 союзных республик обрели независимую государственность. Среди них только Кыргызстан стал государством, которое не смогло перейти на государственный язык и не смогло вести официальные документы на государственном языке. Как в такой ситуации будет развиваться родной кыргызский язык титульной нации?

Другой причиной неразвитости нашего государственного языка было отсутствие механизмов жизни государственного языка в самой государственной системе, т. е. преобладание искажений и художественный обход его потребностей. Не говоря уже о госслужбе, отдавая приоритет специалистам, владеющим русским языком при постоянном трудоустройстве, или тому, что документы в государственных учреждениях-организациях пишутся на русском языке, привело к давлению на социальные права кыргызских кадров. Такая система ведет к уничтожению языка, духа, самобытности нации, распаду нации.

В Кыргызской Республике кыргызский язык является государственным языком, а русскому языку присвоен статус официального языка [Закон КиргССР 1989 г., 1989: 29]. Среди населения в целом подавляющее большинство кыргызов, узбеков и русских (более 99%) признают язык своей нации своим родным языком. Большинство татар (79,0%), таджиков (81,2%) также признали родным язык своего народа. Также представители некоторых национальностей (уйгуры, турки) считают своим родным языком кыргызский или узбекский, тогда как большинство татар и украинцев выбрали своим родным языком русский.

«При пятимиллионном населении только 5-6 стран используют свой язык. Сегодня сохранение языка равносильно сохранению государства. Поэтому к сохранению языка нужен особый подход», – говорит Каныбек Иманалиев в одной из дискуссий [Жоодонбеков, 2013: 8-11].

Решение языковых вопросов очень нужны в многонациональной стране, это особенность конкретной нации. Поэтому в этой части показано освоение родного языка и

других языков населения. Давайте же рассмотрим статистические данные в таблице по Джалал-Абадской области, которое резких изменений не было до настоящего времени.

Таблица №1. Языковой указатель Джалал-Абадской области (по состоянию на 2009 год) [Кыргыз Республикасынын 1999-жылдагы Биринчи Улуттук эл каттоосунун жыйынтыктары. (Ч сер.). 2010: 102].

Национальность	Все население	Из них, для кого он является родным языком.									
		Язык своей нации	%	Кырг. язык	%	Узбекс. язык	%	Русский язык	%	другие	%
Все население, из них	1009889	998093	98,8	4932	0,4	3893	0,3	1951	0,1	1020	0,1
кыргызы	725321	724649	99,9	-	-	476	0,06	164	0,02	32	0,004
узбеки	250748	248271	99,0	1998	0,7	-	-	188	0,07	291	0,11
русские	9120	9052	99,2	50	0,5	14	0,1	-	-	4	0,04
турки	5842	2300	39,3	1479	25,3	1738	29,7	30	0,5	295	5,0
таджики	5642	4752	84,2	344	6,0	527	9,3	16	0,2	3	0,05
татары	3694	2916	78,9	129	3,4	61	1,6	585	15,8	3	0,08
уйгуры	3271	1926	58,8	399	12,1	912	27,8	32	0,9	2	0,06
курды	1902	1847	97,1	1	0,05	28	1,4	26	1,3	-	-
азербайжанцы	996	656	65,8	9	0,9	1	0,1	21	2,1	309	31,0
украинцы	789	321	40,6	11	1,3	11	1,3	445	56,4	1	0,1
казахи	692	492	71,0	164	23,6	7	1,0	26	3,7	3	0,4

В целом кыргызы (99,9%), узбеки (99%) и русские (99,2%) признали язык своей нации родным, татары сделали упор на русский, а турки - на киргизский и узбекский языки. Для турков и таджиков также преобладает использование своих национальных языков в качестве родного (39,3% и 84,2% соответственно), но многие из них используют также кыргызский и русский языки. Более половины уйгуров (58,8%) родным языком считают уйгурский язык, но используются также узбекский и русский языки. Почти все курды (97,1%) и азербайджанцы (65,8%) также используют свой родной язык. Также существует значительная группа украинцев и казахов, для которых украинский и казахский являются родными языками, но многие из них используют и русский язык. В данной таблице отражено многообразие языковых групп Джалал-Абадской области и разнообразие языков, используемых в повседневной жизни населения.

Есть особые вопросы по узбекскому языку. Это связано с тем, что по статистическим данным узбеки на юге Кыргызстана уступают только кыргызам. Хотя узбеки знают узбекский язык и выбрали его в качестве родного, они начали придавать большое значение кыргызскому языку.

В этносоциологических исследованиях респондентам задавался вопрос о необходимости знания государственного языка всеми гражданами. Благодаря этим ответам мы рассмотрели распространение кыргызского языка среди этнических групп.

Таблица №2. Считаете ли вы, что все люди, живущие в Кыргызстане, обязаны знать кыргызский язык? [Материалы этносоциологического исследования по проекту, 2019].

	численность	процент
Нет ответа	86	4,3
Да	1665	83,3

Нет	247	12,4
Всего	1998	100,0

Респондентам был задан вопрос: «Считаете ли вы, что все люди, живущие в Кыргызстане, обязаны знать кыргызский язык?». Из 1998 респондентов 1665 человек (83,3%) ответили «да», а 247 человек (12,4%) ответили «нет».

Кыргызский язык, считающийся государственным, большинство населения считает обязательным, независимо от национальности. Приведенные данные свидетельствуют о том, что самосознание кыргызов сильно в городах. В городах большинство составляют молодые люди из разных регионов области. Их этническое самосознание также очень высоко.

Главным образом, международное общение в информационном пространстве осуществляется на русском языке, русский язык играет высокую роль в процессе глобализации, и особенно городские жители хотят учить своих детей на русском языке, чтобы освоить информацию мира. В городах активно идет урбанизация и глобализация, поэтому дети горожан выбирают русский язык обучения, чтобы адаптироваться к будущему времени.

Таблица №3. Считаете ли вы, что все граждане, проживающие в Кыргызстане, знают кыргызский язык? [Материалы этносоциологического исследования по проекту, 2019].

	численность	процент
Нет ответа	95	4,8
Да	1006	50,4
Нет	897	44,9
Всего	1998	100,0

Судя по таблице выше, «Считаете ли вы, что все граждане, проживающие в Кыргызстане, знают кыргызский язык?» 50,4% ответили «да» и 44,9% ответили «нет».

Таблица №4. С каким языком обучения вы хотите, чтобы ваши дети учились в школе? [Материалы этносоциологического исследования по проекту, 2019].

	численность	процент
Нет ответа	76	3,8
на кыргызском языке	1026	51,4
на русском языке	833	41,7
на узбекском языке	63	3,2
Всего	1998	100,0

51,4% выбрали преподавание на кыргызском языке, 41,7% на русском языке и 3,2% на узбекском языке.

Как видите, количество родителей, желающих обучать своих детей на русском языке, преобладает в городской местности. А в других регионах страны, особенно в Бишкеке и Чуйской области, этот показатель еще выше. Поэтому мы считаем, что каждый гражданин, проживающий в Кыргызстане, независимо от его национальности, будь то кыргыз, узбек или русский, обязан осваивать кыргызский язык. Очевидно, что русский язык все еще является очень важным языком межнационального общения в Кыргызской Республике, а также это единственный международный язык, используемый большей частью населения.

Для народов Средней Азии система образования оказывает решающее влияние на умение говорить на других языках, особенно, на русском. Важность русского языка как средство коммуникации особенно примечательна на юге страны, где до прихода русских и введения советской властью обязательного образования роль межнационального общения играл персидский язык – фарси. Русский язык все еще остается средством общения между кыргызами и узбеками. Например, в г. Ош 60% всего взрослого населения владеют вторым

языком, но русский язык среди узбеков называется вторым в 2 раза чаще, чем кыргызский, а число кыргызов, владеющих русским языком, в 5 раз больше тех, у кого второй язык узбекский [Население Кыргызстана, 2004: 374].

Следовательно, многоязычие, в особенности, в экономических центрах и приграничных районах, является одной из главных характеристик и важнейшей культурной ценностью Кыргызской Республики. Это контрастирует с четкими определениями этнических групп и объясняет наличие потенциала для изменения этнической принадлежности между переписями населения. Присутствие русского языка не уменьшилось с сокращением численности русского населения с 1989 г. Но ситуация может перемениться с далеко идущими последствиями для системы образования, если будут продвигаться кыргызский, английский и турецкий языки. Сегодня Кыргызстан остается частью русской культурной сферы по характеристикам его систем образования и общения. Русский язык остается языком межнационального общения как внутри, так и за пределами страны.

Полученные результаты:

1. На юге Кыргызстана наблюдаются изменения языковой среды населения. Этнические и языковые группы со временем могут менять свою ориентацию, что влияет на языковой состав региона.

2. В связи с этим можно выделить такие языки, как киргизский, узбекский и русский. Однако этнические языки могут сосуществовать с языками и диалектами меньшинств.

3. Многоязычие широко распространено на юге Кыргызстана, где многие люди говорят на нескольких языках. Это может быть результатом исторических, этнических и социокультурных факторов.

4. Языковой состав населения влияет на социокультурное взаимодействие и взаимопонимание между различными этническими явлениями.

Практические рекомендации:

1. Развитие языкового образования, включая поддержку школьных и образовательных программ, в целях обеспечения сохранения и развития языкового разнообразия.

2. Проведение регулярных исследований языковой ситуации для отслеживания тенденций и событий в этой сфере.

3. Регулировать государственную политику, для продвижение родного языка, многоязычия и защита прав языковых меньшинств.

ЛИТЕРАТУРА

Абидетегин Ж. Эне тилим – эне сүтүм / Ж. Абидетегин // Шоокум. 2007. №5. 32-33 бб.

Жоодонбеков А. Мамлекеттик тил качан мамлекеттикке айланат? / А. Жоодонбеков // Шоокум. 2013. №1. 8-11 бб.

Кыргыз Республикасынын 1999-жылдагы Биринчи Улуттук эл каттоосунун жыйынтыктары. (Ч сер.). 3-китеп: Кыргызстандын чөлкөмдөрү. Жалал-Абад облусу. Бишкек: Кырг. Респ. Улуттук статком, 2001. 244 б.

Материалы этносоциологического исследования по проекту “Миграционные и этнодемографические процессы юга Кыргызстана” 2019 года.

Население Кыргызстана. Бишкек: Нацстаткомитет КР, 2004. 374 с.

О государственном языке Киргизской ССР: закон КиргССР1989 г. №2219-Х1 // Сов. Киргизия. 1989. 29 сент.

REFERENCES:

Abidetegin J. Ene tilim – ene sütüm / J. Abidetegin // Şookum. 2007. №5. 32-33 pp. (In Kyrgyz)

Joodonbekov A. Mamlekettik til kachan mamlekettikke ailanat? / A. Joodonbekov // Şookum. 2013. №1, pp. 8-11. (In Kyrgyz)

Kyrgyz Respublikasynyn 1999-jyldagy Birinchi Uluttuk el kattoosunun jyintyktary. (Ch ser.). 3-kitep: Kyrgyzstandyn chölkömdörü. Jalal-Abad oblusu. Bişkek: Kyrg. Resp. Uluttuk statkom, 2001. 244 p. (In Kyrgyz)

Materialy etnosotsiologicheskogo issledovaniya po proektu “Migratsionnye i etnodemograficheskie protsessy yuga Kyrgyzstana” 2019 goda. (In Russian)

Naselenie Kyrgyzstana. Bişkek: Natsstatkomitet KR, 2004. 374 p. (In Russian)

O gosudarstvennom yazyke Kirgizskoi SSR: zakon KirgSSR1989 g. №2219-Н1 // Sov. Kirgiziya. 1989. 29 sent. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Чыныкеева Гүлназ Ергешалиевна – Ош мемлекеттік университетінің доценті (714700, Ош қ., И. Раззакова 21, Қырғызстан), т.ғ.к., <https://orcid.org/0009-0000-4224-4378>. E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru, gchynykeeva@oshsu.kg.

Сведения об авторе: Чыныкеева Гулназ Эргешалиевна – доцент Ошского государственного университета (714700, г. Ош, И.Раззакова 21, Кыргызстан), к.и.н., <https://orcid.org/0009-0000-4224-4378>. E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru, gchynykeeva@oshsu.kg.

Information about the author: Gulnaz E. Chynykeeva – associate professor of Osh State University (714700, Osh, I. Razzakova 21, Kyrgyzstan), candidate of historical sciences, <https://orcid.org/0009-0000-4224-4378>. E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru, gchynykeeva@oshsu.kg.

ӘОЖ 391.745/749

ТАРБАҒАТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР

М.Қ. Егізбаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аңдатпа. Мақалада Тарбағатай қазақтарының зерттелуіне байланысты мәселелер туралы қарастырылған. Мақаланың басты мақсаты – Шығыс Қазақстан қазақтарының мәдениетін зерттеген ғалымдардың еңбектерін саралау болып табылады. Қазақ даласы туралы жазба деректер патшалық Ресейдің отарлау саясатына байланысты көбейе түсті. Патша шенеуніктерінің жазба деректері толық зерттеулерге, таза ғылыми еңбектерге жатпаса да зерттелініп отырған тақырыпқа қажетті мағлұматтар береді және де бұл еңбектердегі қазақ өмірі жайындағы деректердің библиографиялық мәні қазірге дейін жойылған жоқ.

Зерттеу материалдары мен әдістері. ҚР Орталық мемлекеттік мұрағаты, ҚР МӨМ Ұлттық кітапханасы, ҚР Орталық кітапханасы және т.б.

Тақырыпты жаңа көзқарас тұрғысынан саралауда қазіргі кезеңде қалыптасқан объективтік және сыни талдау мен сыни зерделеу принциптері басты ұстанымда болды. Мақаланың әдістемелік негізі – тарихилық және жүйелілік болып табылады. Сонымен бірге, локальдық этнографиялық зерттеудегі бірден-бір тиімді жолы ретінде проблемалық-хронологиялық, салыстырмалы-тарихилық тәсілдер де қарастырылды.

Тірек сөздер: этнос, ұлт, этнография, салт-дәстүр, киім, қолөнер.

Сілтеме жасау: *М.Қ. Егізбаева.* Тарбағатай қазақтарының зерттелуіне байланысты мәселелер//MUSEUM.KZ. 2023. №4 (4). 30-39 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.04

ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ИССЛЕДОВАНИЯМИ КАЗАХОВ АЛТАЯ-ТАРБАГАТАЯ

М.К. Егизбаева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы исследования казахов Тарбагатая. Главная цель статьи – анализ трудов ученых, исследовавших культуру и быт казахов Восточного Казахстана. Письменные данные о казахской степи увеличились в связи с колониальной политикой царской России. Письменные материалы царских чиновников не относятся к полноценным исследованиям, научным трудам, но дают нам необходимые сведения об исследуемой теме, и библиографическое значение материалов о казахской жизни в этих трудах до сих пор не утратило свою научную значимость.

Материалы и методы исследования. В работе использованы фондовые материалы Центрального государственного архива РК, Национальной библиотеки Министерства образования и культуры РК, Центральной библиотеки РК и др. по истории и культуре казахов, рассмотренные с позиций дифференциации темы с точки зрения сформировавшихся в современный период новых принципов объективно-критического исследовательского анализа.

Методологической основой статьи стали историчность и системный подход. При этом проблемно-хронологические, сравнительно-исторические методы также использованы как эффективный способ этнографических исследований в изучении локальных культур.

Ключевые слова: этнос, нация, этнография, обычаи, одежда, ремесла.

Для цитирования: *М.К. Егизбаева.* Проблемы, связанные с исследованиями казахов Алтай-Тарбагатая//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). С. 30-39. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.04

PROBLEMS RELATED TO RESEARCHES OF KAZAKH ALTAI-TARBAGATAYA

M.K. Egyzbaeva

Al Farabi Kazakh National University

Abstract. The article discusses the problems of research of Kazakhs Tarbagatai. The main goal of the article is to analyze the works of scientists who have studied the culture and life of Kazakhs in East Kazakhstan. The written data on the Kazakh steppe increased in volume in connection with the colonial policy of Tsarist Russia. The written materials of the tsarist officials do not belong to full-fledged research, scientific works, but they give us the necessary information about the topic under study, and the bibliographic value of materials about Kazakh life in these works has still not lost its scientific significance.

Materials and methods of research. The work uses the stock materials of the Central State Archive of the Republic of Kazakhstan, the National Library of the Ministry of Education and Culture of the Republic of Kazakhstan, the Central Library of the Republic of Kazakhstan, etc. on the history and culture of the Kazakhs, considered from the standpoint of differentiation of the topic from the point of view of the new principles of objective-critical research analysis that have emerged in the modern period.

The methodological basis of the article is historicity and a systematic approach. At the same time, problem-chronological, comparative-historical methods are also used as an effective method of ethnographic research in the study of local cultures.

Keywords: ethnicity, nation, ethnography, customs, clothing, crafts.

For citation: *M.K. Egyzbaeva.* Problems related to researches of kazakh Altai-Tarbagataya//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 30-39. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.04

Кіріспе.

XVIII ғ. аяғында Семей, Өскемен төңірегінде қызмет бабымен ондаған жылдар бойы тұрған әскери инженер И.Г. Андреев сол маңдағы қазақ жұртшылығымен тығыз байланыста болуының нәтижесінде қазақ этнографиясы туралы өте құнды ғылыми еңбек қалдырды. И.Г. Андреев еңбегі негізінен Тарбағатай өңірі толығымен кіретін Қазақстанның солтүстік-шығысын мекендейтін Орта жүз қазақтарының өміріне байланысты жазылған. Оның «Описание Средней орды киргиз-кайсаков» [Андреев, 1998: 278] еңбегінің басты құндылығы – Сібір шебіне Ертіс бойынша және Горькая шебіне іргелес жатқан қазақ руларының орналасуын көрсетуі.

XIX ғасырдың бас кезіне жататын И. Сиверс пен И.П. Фальктың «Письмо из Сибири» деген еңбегінде де Шығыс Қазақстан қазақтарының өмір салты, тұрмыс-тіршілігіне байланысты деректер бар. И. Сиверс өзінің саяхатының барысында жол бойындағы әсіресе, Тарбағатай таулары, Боғас өзені бойында жайлап отырған қазақтарға байланысты көрген-білгендерін күнделік бетіне түсіріп отырған [Сиверс, Фальк, 1999: 136].

Қазақ халқын этнографиялық тұрғыдан зерттеуде Дербес Сібір корпусының бастығы, генерал-майор С.Б. Броневский де айтарлықтай із қалдырды. С.Б. Броневский Москва ауыл шаруашылығы қоғамы мен Ішкі істер министрлігі Азиялық департаментінің тапсырмасы бойынша өзінің қол астындағы офицерлердің көмегімен Қазақстан, оның ішінде Орта жүз қазақтарының ауыл-шаруашылығының жай-күйі мен дамуы туралы орасан зор материал жинады. Олардың бірқатары «Земледельческий журнал» бетінде жарияланды.

1829-1830 жж. С.Б. Броневский өзінің жұмысын аяқтап, оны Петербургте шығатын «Отечественные записки» журналында жариялайды. Онда зерттеуші Орта жүз қазақтарының өмір салты, әдет-ғұрыптары мен рухани мәдениеті туралы пікірлері мен тұжырымдары, көрген-білгендері, көкейге түйгендерін баяндайды [Броневский, 1830: 193-194].

1832 жылы С.Б. Броневскийдің осы журналда жарияланған «О первой оседлости и хлебопашестве киргизов во вновь образуемом Кокбектинском округе в Киргизской степи» атты мақаласы Көкпекті округі қазақтарының отырықшылыққа көшудегі алғашқы тәжірибелері қазақ диқандарының жер жыртуы туралы болды, сондай-ақ, этнографиялық мәліметтерге де толы. Бұл мақалада көптеген диқандардың есімдері аталған [Броневский, 1832: 89-91].

Аталмыш өңірде іссапармен болған Н.Д. Абрамовтың 1865 жылы жарық көрген «Киреевские киргизы Сибирского ведомства» атты мақаласы тікелей осы аймақтың қазақтарына байланысты еді. Бұл еңбекте автор олардың рулық құрамы, орналасуы, кәсібі жайлы нақты мәліметтер береді [Абрамов, 1865: 112-123].

Орыстың белгілі саяхатшысы Г.Н. Потанин өзінің еңбектері мен мақалаларында өңір қазақтарына байланысты құнды деректер қалдырған. Оның саяхаттарының нәтижесінде жазылған «Очерки Северо-Западной Монголии» атты еңбегінде келтірілген қазір мүлде беймәлім ғұрып ерекше көңіл аударарлықтай: ғалым алғаш күн күркірегенде қазақтар үй сыртынан шөмішпен айнала ұрып, оны босағаға есік жанына қойып, «саумалық-саумалық, құрдық па, құрмадық па, жақсылықты, ескі жыл шықты, жаңа жыл келді» - деп айтып, ырым жасайтынын, сондай-ақ күрішті төгуге, ысыраптауға болмайды, ол пайғамбардың тісінен қалған» - деген түсінік барын жазады [Потанин, 1881: 98]. Сондай-ақ Орыс географиялық қоғамы жазбаларында жарияланған «Поездка по Восточному Тарбагатаю» [Струве, Потанин, 1867: 65-73], «Путешествие по озеру Зайсан в южную область Черного Иртыша» [Струве, Потанин, 1867: 55-61] атты мақалалары да Тарбағатай қазақтарының рулық құрамы және орналасуы, мал шаруашылығымен айналысуы, үй кәсібі, қолөнер және аңшылық өнері, әдет-ғұрып, салт-дәстүрі жайлы мәліметтерге толы.

Сондай-ақ қарастырылып отырған өңір қазақтарының заттай және рухани мәдениеті туралы мәліметтер белгілі түрколог ғалым, түркі халықтарының этнографиясының білгірі В.В. Радловтың «Из Сибири» атты кітабында баяндалған [Радлов, 1989: 749].

Сонымен қатар белгілі ғалым Ш.Ш. Уәлихановтың еңбектерінде өңір қазақтарына байланысты мәліметтерді кездестіруге болады. Ғалым өзінің сапарында Тарбағатай

өңірлерінде болып, сол жерлерді қоныстанып отырған қазақтардың ауылдарында болғанын жазып кеткен. Әсіресе, Ш.Ш. Уәлихановтың шығармалар жинағының [Валиханов, 1985: 416] және [Левшин, 1996: 655] томдарындағы мәліметтердің маңызы зор.

Жоғарыда аталған еңбектерден басқа орыстың мерзімді басылымдарында әдеби және әскери журналдарда қазақ халқының өмір-тіршілігіне байланысты мақалалар басылып тұрды. Солардың бірі П. деген атпен автордың «Обычаи киргизов Семипалатинской области» [П., 1878: 23-46] деген мақаласы Тарбағатай өңірі қазақтарының құда түсіп, қыз ұзату және үйленуге, бала тууға, өлік жөнелтуге байланысты әдет-ғұрыптарына тікелей байланысты жазылған. 1855 жылы «Северная пчела» журналында жарияланған К. Дужанның «Свадебные обряды у киргизов Кокбектинского округа» деген мақаласындағы құда түсіп, қыз ұзату және үйленуге байланысты әдет-ғұрыптар жөнінде көптеген қызықты деректер келтірілген [Дужин, 1855:16-18]. Бұл еңбектердің құндылығы сол - олар еңбектерін тікелей ел арасынан өздері жинаған мағлұматтар негізінде жазған.

Н.А. Аристов [Аристов, 1897: 486] қазақ жүздері мен рулары, олардың таңбалары, шығуына, санына байланысты мәліметтерді халық арасынан жинай отырып, құнды мағлұматтар тастады.

Сондай-ақ қазақ халқының мәдениеті мен тұрмысын терең зерттеген Орыс географиялық қоғамының Батыс Сібір бөлімі және осы бөлімнің Семей бөлімшесінің жазбаларында жарияланған мақалалар ішінде де Тарбағатай өңірі қазақтарына байланысты мақалалар біршама. Солардың бірі Г. Катанаевтың «Прииртышские казаки и киргизы Семипалатинского уезда в их домашней и хозяйственной обстановке» деген мақаласы [Катанаев, 1893: 79-85]. Бұл мақалада өңір қазақтарының заттай мәдениетіне, яғни баспанасына, киіміне, тағамына қатысты мағлұматтар келтірілген. Еңбек осы аймақты мекендеп отырған қазақтардың заттай мәдениетін көршілес қазақ және орыс қоныстанушыларымен салыстырмалы түрде жазылған.

XIX ғасырдың аяғынан бастап шыға бастаған «Обзор Семипалатинской области» жинағының 1886 [Обзор Семипалатинской области на 1886 год, 1887: 87], [Обзор Семипалатинской области на 1887 год, 1888: 87], 1890 [Обзор Семипалатинской области на 1890 год, 1891: 87] жылдардағы басылымдарында және «Памятная книжка Семипалатинской области» жинақтарында да [Сборник статей по Семипалатинской области: 1899: 112] облыстың мал шаруашылығы, егін шаруашылығы, көші-қон жолдары, этникалық құрамы, қазақтардың мінез-құлқы жөніндегі мағлұматтарды көптеп кездестіруге болады.

XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басында Семей өңірінде өмір сүріп қазақтардың өмір-тіршілігімен етене танысқан Н.Я. Коншин болды. Ол сол өңірдегі қазақтардың ауылдарын аралап, зерттеу жұмысын жазу барысында үлкен септігін тигізген деректерді жазып қалдырып кетті. Оның «Очерки экономического быта киргиз Семипалатинской области» деген еңбегі Тарбағатай өңірін жайлаған қазақтардың тұрғын-жайлары, шаруашылығына қатысты мағлұматтарға толы [Коншин, 1901: 9-19].

По Усть-Каменогорскому уезду» [Коншин, 1899: 51], «Краткий исторический очерк Семипалатинского края» [Коншин, 1923: 34-40], «К вопросу о переходе киргиз Семипалатинской области, в оседлое состояние» [Коншин, 1923: 41-47] және т.б. мақалалары өлкенің этнографиясы мәселелерін қамтыған. Ал Коншиннің «Записки о торговле с Западным Китаем и Западной Монголией и о мерах к ее развитию» [Коншин, 1926: 57-64] деген еңбегі Семей өңірінен өтетін сауда жолдары, тауарлардың құны, сауданың маңызы, қазақтардың саудаға араласуы жайында айтылған. Тарбағатай қазақтарының этнографиясын зерттеуде Н.Я. Коншиннің өзіндік орны ерекше. Бұл еңбектерде жергілікті қазақтардың әдет-ғұрпына, егін егу, шөп шабу тәсілдеріне, отырықшылыққа бет бұру үдерісіне айрықша мән береді.

Аталмыш өңір қазақтарының тұрмыс-салты мен мінез-құлқы және орналасуы туралы құнды мәлімет қалдырған 1903 жылы Қазақстан мен Қытай шекарасындағы Зайсаннан өтіп Қара Ертісті өрлей, одан әрі Өрмегейтіні асып, Батыс Моңғолияны аралап, қайтарында Қосағаш арқылы қайтқан Г.Е. Грумм-Гржимайло «Западная Монголия и Урянхайский край»

атты үш томдық еңбек жазды. Осы кітаптың 2-ші кітабының III-томында абақ-керей, наймандардың тұрмыс-салт, әлеуметтік мәселелері жөнінде баяндайды [Грумм-Гржимайло, 1926:895]. Г.Е. Грумм-Гржимайло мәліметтерін Н.Б. Борнеман толықтырады [Борнеман, 1900: 29-35].

Шәкәрім Құдайбердіұлы [Құдайбердіұлы, 1992: 120] мен М. Тынышпаев [Тынышпаев, 1925:75], М.Ж. Көпеев [Көбейұлы, 1993: 76] еңбектерінен де өңір руларының орналасуы, санына байланысты мәліметтер алуға болады. Алайда бұл мәліметтер мұқият қаруды қажет етеді.

Сондай-ақ аталмыш өңір қазақтарының тұрмысына байланысты «Казакки» деген атпен шыққан КСРО Ғылым Академиясының С.И. Руденко басшылығымен жүргізілген арнайы экспедициялық зерттеу комиссиясының материалдары жинағының бірнеше басылымдарында жарияланған мақалалардың орны ерекше.

Осы аталған жинақтағы 1927 жылы Семипалатинск губерниясы қазақтарының тұрмыс күйіне атап айтқанда, сумен, азық-түлікпен қамтамасыз ету жөнінде және тағамы мен киімдері санитарлық зерттеу жүргізген Н.А. Трофимуктың мақаласы ерекше. Еңбектің құндылығы сол, қазақтардың тамақтануындағы әлеуметтік айырмашылықты зерттей отырып, ғалым бай мен кедейдің күніне тұтынатын тағам мөлшерінің процентін есептеп шығарды [Трофимук, 1930: 163-202].

Бұдан кейінгі уақытта Шығыс Қазақстан қазақтарына байланысты аталған экспедициялық зерттеу комиссиясының материалдарында жарияланған С.И. Руденконың «Очерк быта северо-восточных казахов» еңбегі өлке қазақтарына (өмір-тіршілігі, үй-жайы, киімі) қатысты ғылыми деректерінің құндылығымен және зерттелініп отырған өлке этнографиясын қамтығандығымен де назар аудартады. Аталмыш еңбекте Шығыс Қазақстан қазақтарының материалдық мәдениетіне, әсіресе баспанасы, киім-кешегі, тағамына айрықша мән берген [Руденко, 1930: 1-62].

Осы экспедиция зерттеулерінің мақалалар жинағында жарияланған Шығыс Қазақстан наймандарына байланысты Ә.Х. Марғұланның мақаласы да қызықты [Маргулан, 1930: 63-70].

Дәстүрлі тағамдар жүйесін зерттеуде ерекше атап өтетін еңбек – Ф.А. Фиельструптың сүт тағамдары жайлы мақаласы. Ол түркі-моңғол халқының сүттен дайындалатын тағам түрлерін әзірлеу, өңдеу тәсілдерін салыстыра отырып зерттеген алғашқы еңбек [Фиельструп, 1930: 71-85].

Ұлы Отан соғысынан кейінгі жылдарда қазақ этнографиясын зерттеу ісі едәуір қолға алына бастады. Қазақ ССР Ғылым Академиясының тарих, археология және этнография институтының этнография бөлімі қызметкерлерінің қазақтардың дәстүрлі және осы заманғы тұрмысын зерттеген еңбектерінде осы өңірдің қазақтары туралы деректер ұшыраса бастады.

Осындай мақсатпен құрамында ғылыми қызметкерлер Д. Рахметов және М. Уралов бар этнографиялық экспедиция 1946-1948 жж. аралығында Семей және Шығыс Қазақстан облыстарына зерттеулер жүргізді. Бұл экспедицияның жұмысы Қазақстандағы этнографиялық зерттеулердің бастамасы болды. М. Уралов пен Д. Рахметов Шығыс Қазақстанның Зайсан, Тарбағатай және Ақсуат аудандарында болды және экспедиция есебіне қарағанда қазақтардың мүлдем жоғалып кеткен киім түрлеріне байланысты құнды да қызықты этнографиялық материалдар жинаған. Өкінішке орай экспедиция нәтижелері жарияланбаған, архив сақталмаған [Қазақстандағы тарих ғылымы, 2004: 321].

Зерттеліп отырған өңір қазақтарына байланысты Х.А. Арғынбаевтың мақаласында шығыстағы қазақтардың дәстүрлі материалдық мәдениетінде орыстармен қатынас нәтижесінде пайда болған өзгерістер туралы баяндалған. Онда қазақтар арасындағы баспанасы, киімі, тағамындағы өзгерістер, керісінше орыс баспанасы, киімі, тағамына қазақтардың әсері айтылады. Мәселен, әсіресе қымыздың орыстар арасында көп тарағаны айтылады [Арғынбаев, 1959: 9-90].

М.С. Мұқанов пен В.В. Востровтың қазақ халқының және туыстас түркі халықтарының ру-тайпалық құрамы мен орналасуына қатысты монографиясы этникалық

процесті зерттеуге қосатын елеулі үлес [Востров, Муканов, 1968: 255] және осы еңбекте олар ең алғаш рет қазақ халқының ХІХ-ХХ ғғ. басындағы ру-тайпалық құрылымдарының нақты орналасу аумағын картаға түсірді. Кейіннен М.С. Мұқанов тек Орта жүз қазақтарын қамтып жеке монография шығарды [Муканов, 1974: 200]. Осы зерттеуінде Орта жүз құрамына кірген тайпалардың тегі, әр кезеңдегі тағдыры мен этникалық тарихы, аймақтағы қазақтардың рулық құрамы, олардың әр кезеңдегі орын ауыстыруы сияқты мәселелерге егжей-тегжейлі тоқталған.

Х.А. Арғынбаев, М.С. Мұқанов, В.В. Востров сияқты ғалымдардың бірігіп жазған «Қазақ шежіресі хақында» деген еңбегі Орта жүз, оның ішінде қарастырылып отырған аймақ қазақтарының әр кезеңдегі орналасуы, этникалық құрамына байланысты құнды мәліметтерге толы [Арғынбаев, Мұқанов, Востров, 2000: 464].

Г.С. Нұрғалымованың «Шығыс Қазақстанның көне тарихы мен мәдениеті» деген еңбегінде осы өңірді мекен еткен тайпалар туралы мәліметтер келтіріліп, шығыс өңіріне түрлі мақсатпен келген елшіліктер мен экспедициялар деректері сараланады. Елді-мекен, жер-су атауларының тарихы баяндалады [Нұрғалымова, 2002: 116].

Зардыхан Қинаятұлы [Қинаятұлы, 2001: 208], Ислам Қабышұлы [Қабышұлы, 1978: 116] сияқты ғалымдардың еңбектерінде де зерттеліп отырған аймақты мекендеген қазақ тайпаларына байланысты мәліметтер кездеседі.

Шығыс Қазақстан қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптарына байланысты жазылғын Д.Б. Ескекбаевтың мақаласы өңір қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптары мен наным-сенімдеріне тікелей қатысты. Автор мақаланы өзі ел арасынан жинаған мәліметтер негізінде жазғандықтан бұл жұмыстың біз үшін маңызы зор [Ескекбаев, 2001: 51-58].

Тәуелсіздік жылдарында аймақтық этнография бойынша жазылған еңбектер қатарына У.С. Қыдыралиннің «Қазан төңкерісіне дейінгі Маңғыстау қазақтары (тарихи-этнологиялық зерттеу)» атты зерттеуі жатады [Қыдыралин, 1996: 446].

2004 ж. қорғалған Н.К. Байғабатованың Жетісу қазақтарының тарихи-этнографиясына қатысты диссертациясын айтуға болады. Онда ХІХ-ХХ ғғ. басындағы Жетісудағы рулардың этникалық тарихы, орналасуы, заттық және рухани мәдениеті, кәсібі туралы сирек әдебиеттер, архив және ғалымның жеке далалық деректері негізінде сараланған [Байғабатова, 2004: 164].

Соңғы жылдары да аймақтық этнографиядағы ізденістердің бірі – Т.Е. Қартаеваның Сыр өңірі қазақтарының тарихи-этнографиясына қатысты зерттеулері. Оның «Сыр өңірі қазақтары. Тарихи-этнографиялық зерттеу» [Қартаева, 2022: 512] еңбегінде Сыр өңірінің этностық құрамы, тарихи дәуірлерде орын алған миграциялық ағымдар, өңірге тән дәстүрлі шаруашылық, мерзімдік көші-қон, тарихи демографиясы, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрі кешенді түрде қарастырылған.

Осындай зерттеуге Р.А. Бекназаровтың «Казахи Северного Приаралья в ХІХ – начале ХХ вв. (историко-этнографическое исследование)» атты монографиясын да жатқызуға болады [Бекназаров, 2010: 2010].

Қазіргі таңда қазақ этнографиясында шоқтығы биік еңбектердің бірі – ҚР Мемлекеттік орталық музейінің авторлық ұжымы жазған (жетекшісі – Нұрсан Әлімбаев) «Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі» [Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2017] атты 5 томдық энциклопедиясы кешенді, іргелі зерттеулер нәтижесінде жарық көрген. Энциклопедия мазмұнын құрайтын дәстүрлі этнографиялық ұғымдар мен танымдар музей қызметкерлері мен авторлар ұжымының далалық этнографиялық зертеулері нәтижесінде жазылған. Еңбекте Қазақстан өңірлерінің аймақтық ерекшеліктеріне қатысты мәліметтер бар.

Тарбағатай өңірі қазақтарын зерттеуде мұрағат деректері ерекше маңызды орын алады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағатында, Семей, Өскемен облыстық мұрағаты және Ресейдің Омбы мемлекеттік мұрағаты қорларында сақталған. Олардың ішіндегі бастылары ҚР ОММ-дың бірнеше қорларында: 8-қор «Управление государственными имуществом в Акмолинской и Семиреченской областях»,

15 қордағы – «Семипалатинское правление Министерства внутренних дел (1854-1919 гг.)»; 19 қор – «Заведующий переселенческим делом в Семипалатинском районе главного управления землеустройства и земледелия г. Верного Семиреченской области»; 64 қор – «Канцелярия Степного генерал-губернатора г. Омск»; сондай-ақ 338, 345, 369, 437 Омбы, Ақмола облыстық Ішкі істер басқармасының, Сібір қазақтары басқармасы, шекаралық басқарма, бекет-станицалар басқармасының іс-қызметіне қатысты мұрағат жазбалары Тарбағатай өңірін зерттеуде деректік арқау болады.

Сонымен қатар 1897 ж. жүргізілген санақ нәтижелерінің Семей облысына қатысты тұстары мен Ф. Щербина жетекшілігімен жинақталған 13 томдық «Материалы по киргизскому землепользованию» экспедициялық жинағындағы Зайсан және Өскемен уездеріне қатысты 8 және 9 томдарындағы және дәл сондай жолмен 1913 ж. жүрілген іс-науканның нәтижелері қамтылған 2, 3 томдардағы мәліметтердің деректік мәні үлкен. Оларда өңірдің табиғи-географиялық, жер жағдайы мен шаруашылығына, жерді пайдалануына, орналасуына байланысты деректер көптеп кездеседі.

Қорыта айтқанда, Тарбағатай өңірінің қазақтарының зерттелуін қарастыру мәселесі «XIX-XX ғ. басындағы Тарбағатай өңірінің қазақтары (тарихи-этнографиялық зерттеу)» атты ғылыми жобаны орындауда, сондай-ақ, қазақ халқының локальдық топтарын зерделеуде маңызды орын алады. Сондықтан, аталмыш тақырып болашақта толық зерттеуді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТ

Абрамов Н.Д. Киреевские киргизы Сибирского ведомства // Известия РГО. СПб., 1865. Т. 1. С.112-123.

Андреев И.Г. Описание Средней орды киргиз-кайсаков. Алматы: Ғылым, 1998. 278 с.

Аргынбаев Х.А. Историко-культурные связи русского и казахского народов и их влияние на материальную культуру казахов в середине XIX и нач. XX веков (По материалам Восточного Казахстана) // Труды ИИАЭ. Алматы, 1959. Т. 6. С.19-90.

Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. СПб., 1897. 486 с.

Аргынбаев Х.А., Мұқанов М.С., Востров В.В. Қазақ шежіресі хақында. Алматы: Атамұра, 2000. 464 б.

Байгабатова Н.К. Казахи Жетысу во второй половине XIX – начале XX вв. (историко-этнографическое исследование): Дис. канд. ист. наук. Алматы, 2004. 164 с.

Борнеман Н. Очерки Тарбағатайского края // Сборник консульских донесений. 1900. Вып. III. С. 29-35.

Броневский С.П. Записки генерал-майора Броневского о киргиз-кайсаках Средней Орды // Отечественные записки. 1830. Ч. 2, кн. 2. С. 193-194.

Броневский С.П. О первой оседлости и хлебопашестве киргизов во вновь образуемом Кокбектинском округе в Киргизской степи // Земледельческий журнал. 1832. № 8. С. 89-91.

Валиханов Ч.Ч. Собр. соч.: в 5-ти томах. Т. 2. Алма-Ата, 1985. 416 с.

Востров В.В., Муқанов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов. Алма-Ата, 1968. 255 с.

Грум-Гржимайло Г.Е. Западная Монголия и Урянхайский край. Л., 1926. Т. 3. 895 с.

Дужин К. Свадебные обряды у киргизов Кокбектинского округа // Северная пчела. 1855. № 92. С.16-18.

Ескекбаев Д.Б. Шығыс Қазақстан облысы қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптары // Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері: өткендегісі мен бүгіні. Мақалалар жинағы. Алматы, 2001. 51-58 бб.

Катанаев Г. Прииртышские казаки и киргизы Семипалатинского уезда в их домашней и хозяйственной обстановке // Записки Зап.Сибирского отдела ИРГО. 1893. Кн. XV. С. 79-85.

Коншин Н.Я. Записки о торговле с Западным Китаем и Западной Монголией о мерах к ее развитию // Наше хозяйство. 1926. № 2. С. 57-64.

- Коншин Н.Я.* Краткий исторический очерк Семипалатинского края // Наше хозяйство. 1923. № 9. С. 34-40.
- Коншин Н.Я.* Очерки экономического быта киргиз Семипалатинской области // Памятная книжка Семипалатинской области на 1901 г. Семипалатинск, 1901. С. 9-19.
- Коншин Н.Я.* По Усть-Каменогорскому уезду. Путевые заметки. Семипалатинск, 1899. 51 с.
- Коншин Н.Я.* К вопросу о переходе киргиз Семипалатинской области в оседлое состояние // Наше хозяйство. 1923. № 10. С.41- 47.
- Көбейұлы М.Ж.* Қазақ шежіресі. Алматы, 1993. 76 б.
- Левшин А.И.* Описание киргиз-кайсацких орд и степей. Алматы: Санат, 1996. 655 с.
- Маргулан А.Х.* Найманы // Казаки: Сборник статей. Л., 1930. Вып. XV. С. 63-70.
- Муқанов М.С.* Этнический состав и расселение казахов Среднего жуза. Алма-Ата: Наука, 1974. 200 с.
- Нұрғалымова Г.С.* Шығыс Қазақстанның көне тарихы мен мәдениеті. Алматы: “Арыс” баспасы, 2002. 116 б.
- Обзор Семипалатинской области на 1886 год. Семипалатинск, 1887. 87 с.
- Обзор Семипалатинской области на 1887 год. Семипалатинск, 1888. 87 с.
- Обзор Семипалатинской области на 1890 год. Семипалатинск, 1891. 87 с.
- П. Обычай казахов Семипалатинской области // Русский вестник. 1878. № 9. С.23-46 .
- Потанин Г.Н.* Очерки Северо-Западной Монголии. СПб., 1881. Вып.2. 181 с.
- Радлов В.В.* Из Сибири: страницы дневника. М.: Наука, 1989. 749 с.
- Руденко С.И.* Очерк быта северо-восточных казаков // Казаки: Сборник статей. Л., 1930. Вып. XV. С. 1-62.
- Сборник статей по Семипалатинской области (Из памятных книжек на 1897-99). Семипалатинск, 1899. 112 с.
- Сиверс И., Фальк И.П.* Письма из Сибири. Алматы: Ғылым, 1999. 136 с.
- Струве К., Потанин Г.* Поездка по восточному Тарбагатаю // Записки ИРГО. СПб., 1867. Т. 1. С. 65-73.
- Струве К., Потанин Н.* Путешествие на озеро Зайсан и речную область Черного Иртыша // Записки РГО по общей географии. СПб., 1867. Т. 1. С. 55-61.
- Трофимук Н.А.* Санитарный очерк обследования, питания, жилища и одежды жителей Казахстана // Казаки: Сборник статей. Л., 1930. Вып. XV. С. 163-202.
- Тынышпаев М.* Материалы к истории киргиз-казакского народа. Ташкент, 1925. 75 с.
- Фиельструп Ф.А.* Молочные продукты питания турков-кочевников // Казаки: Сборник статей. Л., 1930. Вып. XV. С.71-85.
- Қабышұлы И.* Керейлер керуені: тарихи монографиялық қысқаша шолу. Өлгий, 1978. 116 б.
- Қазақстандағы тарих ғылымы. Алматы, 2004. 321 б.
- Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. 1-5 т. Алматы: «Әлем. Даму. Интеграция», 2017.
- Қартаева Т.Е.* Сыр-Арал этнографиясы. Алматы: Қазақ кітабы, 2022. 512 б.
- Қинаятұлы З.* Моңғол үстіртін мекен еткен соңғы түркі тайпалары. IX-XII ғасыр. Астана: Елорда, 2001. 208 б.
- Қыдыралин У.С.* Қазан төңкерісіне дейінгі Маңғыстау қазақтары (тарихи-этнологиялық зерттеу): Тарих ғыл. д-ры дис. Алматы, 1996. 446 б.
- Құдайбердіұлы Ш.* Түрік, қазақ һәм хандар шежіресі. Алматы: Дастан, 1992. 120 б.

REFERENCES

- Abramov N.D.* Kireevskie kirgizy Sibirskogo vedomostva // Izvestiya RGO. SPb., 1865. Vol. 1, pp. 112-123. (In Russian)
- Andreev I.G.* Opisanie Srednei ordy kirgiz-kaisakov. Almaty: Gylym, 1998. 278 p. (In Russian)

Argynbaev H.A. Istoriko-kulturnye svyazi russkogo i kazahskogo narodov i ih vliyanie na materialnuyu kulturu kazahov v seredine XIX i nach. XX vekov (Po materialam Vostochnogo Kazahstana) // Trudy IIAE. Almaty, 1959. Vol. 6, pp. 19-90. (In Russian)

Aristov N.A. Zametki ob etnicheskom sostave tyurkskikh plemen i narodnostei i svedeniya ob ih chilennosti. SPb., 1897. 486 p. (In Russian)

Argynbaev H.A., Muqanov M.S., Vostrov V.V. Qazaq shejresi haqynda. Almaty: Atamura, 2000. 464 p. (In Russian)

Baigabatova N.K. Kazahi Jetysu vo vtoroi polovine XIX – nachale XX vv. (istoriko-etnograficheskoe issledovanie): Dis. kand. ist. nauk. Almaty, 2004. 164 p. (In Russian)

Borneman N. Ocherki Tarbagataiskogo kraia // Sbornik konsulskih donesenii. 1900. Iss. III, pp. 29-35. (In Russian)

Bronevskii S.P. Zapiski general-maiora Bronevskogo o kirgiz-kaisakah Srednei Ordy // Otechestvennye zapiski. 1830. P. 2, b. 2, pp. 193-194. (In Russian)

Bronevskii S.P. O pervoi osedlosti i hlebopashestve kirgizov vo vnov obrazuemom Kokbektinskom okruge v Kirgizskoi stepi // Zemledelcheskii jurnal. 1832. № 8, pp. 89-91. (In Russian)

Valihanov Ch.Ch. Sobr. soch.: v 5-ti tomah. Vol. 2. Alma-Ata, 1985. 416 p. (In Russian)

Vostrov V.V., Mukanov M.S. Rodoplemennoi sostav i rasselenie kazahov. Alma-Ata, 1968. 255 p. (In Russian)

Grumm-Grjimaiilo G.E. Zapadnaya Mongoliya i Uryanhaiskii krai. L., 1926. Vol. 3. 895 p. (In Russian)

Dujin K. Svadebnye obryady u kirgizov Kokbektinskogo okruga // Severnaya pchela. 1855. № 92, pp. 16-18. (In Russian)

Eskekbaev D.B. Shygys Qazaqstan oblysy qazaqtarynyn otbasylyq adet-guryptary // Qazaqtyn adet-guryptary men salt-dasturleri: otkendegisi men bugını. Maqalalar jinagy. Almaty, 2001, pp. 51-58. (In Kazakh)

Katanaev G. Priirtyshskie kazaki i kirgizy Semipalatinskogo uezda v ih domashnei i hozyaistvennoi obstanovke // Zapiski Zap.Sibirskogo otdela IRGO. 1893. B. XV, pp. 79-85. (In Russian)

Konshin N.Ya. Zapiski o torgovle s Zapadnym Kitaem i Zapadnoi Mongoliei o merah k ee razvitiyu // Nashe hozyaistvo. 1926. № 2, pp. 57-64. (In Russian)

Konshin N.Ya. Kratkii istoricheskii ocherk Semipalatinskogo kraia // Nashe hozyaistvo. 1923. № 9, pp. 34-40. (In Russian)

Konshin N.Ya. Ocherki ekonomicheskogo byta kirgiz Semipalatinskoi oblasti // Pamyatnaya knijka Semipalatinskoi oblasti na 1901 g. Semipalatinsk, 1901, pp. 9-19. (In Russian)

Konshin N.Ya. Po Ust-Kamenogorskому uezdu. Putevye zametki. Semipalatinsk, 1899. 51 p. (In Russian)

Konshin N.Ya. K voprosu o perehode kirgiz Semipalatinskoi oblasti v osedloe sostoyanie // Nashe hozyaistvo. 1923. № 10, pp. 41- 47. (In Russian)

Kobeiuly M.J. Qazaq shejresi. Almaty, 1993. 76 p. (In Kazakh)

Levshin A.I. Opisanie kirgiz-kaisakskih ord i stepei. Almaty: Sanat, 1996. 655 p. (In Russian)

Margulan A.H. Naimany // Kazaki: Sbornik statei. L., 1930. Iss. XV, pp. 63-70. (In Russian)

Mukanov M.S. Etnicheskii sostav i rasselenie kazahov Srednego juza. Alma-Ata: Nauka, 1974. 200 p.

Nurgalymova G.S. Shygys Qazaqstannyn kone tarihy men madenieti. Almaty: “Arys” baspasy, 2002. 116 p. (In Kazakh)

Obzor Semipalatinskoi oblasti na 1886 god. Semipalatinsk, 1887. 87 s.

Obzor Semipalatinskoi oblasti na 1887 god. Semipalatinsk, 1888. 87 s.

Obzor Semipalatinskoi oblasti na 1890 god. Semipalatinsk, 1891. 87 s.

P. Obychai kazahov Semipalatinskoi oblasti // Russkii vestnik. 1878. № 9, pp. 23-46. (In Russian)

- Potanin G.N.* Oчерки Severo-Zapadnoi Mongolii. SPb., 1881. Iss. 2. 181 p. (In Russian)
- Radlov V.V.* Iz Sibiri: stranitsy dnevnika. M.: Nauka, 1989. 749 p. (In Russian)
- Rudenko S.I.* Oчерk byta severo-vostochnyh kazakov // Kazaki: Sbornik statei. L., 1930. Iss. XV, pp. 1-62. (In Russian)
- Sbornik statei po Semipalatinskoi oblasti (Iz pamyatnyh knizek na 1897-99). Semipalatinsk, 1899. 112 p. (In Russian)
- Sivers I., Falk I.P.* Pisma iz Sibiri. Almaty: Gylym, 1999. 136 p. (In Russian)
- Struve K., Potanin G.* Poездka po vostochnomu Tarbagatayu // Zapiski IRGO. SPb., 1867. Vol. 1, pp. 65-73.
- Struve K., Potanin N.* Puteshestvie na ozero Zaisan i rechnuyu oblast Chernogo Irtysya // Zapiski RGO po obщей geografii. SPb., 1867. Vol. 1, pp. 55-61. (In Russian)
- Trofimuk N.A.* Sanitarnyi oчерk obsledovaniya, pitaniya, jilisha i odejdy jitelei Kazahstana // Kazaki: Sbornik statei. L., 1930. Iss. XV, pp. 163-202. (In Russian)
- Tynyshpaev M.* Materialy k istorii kirgiz-kazakskogo naroda. Tashkent, 1925. 75 p. (In Russian)
- Fielstrup F.A.* Molochnye produkty pitaniya turkov-kochevnikov // Kazaki: Sbornik statei. L., 1930. Iss. XV, pp. 71-85. (In Russian)
- Qabyshuly I.* Kereiler kerueni: tarihi monografiyalыq qysqasha sholu. Olgii, 1978. 116 p. (In Kazakh)
- Qazaqstandagy tarih gylymy. Almaty, 2004. 321 p. (In Kazakh)
- Qazaqtyn etnografiyalыq kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn dasturlı juiesi. 1-5 v. Almaty: «Alem. Damu. Integratsiya», 2017. (In Kazakh)
- Qartaeva T.E.* Syr-Aral etnografiyasы. Almaty: Qazaq kitaby, 2022. 512 p.
- Qinayatuly Z.* Mongol ustirtin meken etken songy turki taipalary. IX-XII gasyr. Astana: Elorda, 2001. 208 p. (In Kazakh)
- Qydyralin U.S.* Qazan tonkerisine deingi Mangystau qazaqtary (tarihi-etnologiyalyq zertteu): Tarih gyl. d-ry dis. Almaty, 1996. 446 p. (In Kazakh)
- Qudaiberduly Sh.* Turik, qazaq hám handar shejiresi. Almaty: Dastan, 1992. 120 p. (In Kazakh)

Сведения об авторе: Егизбаева Меруерт Карпыковна – Ассоциированный профессор кафедры археологии, этнологии и музеологии Казахского национального университета им. Аль-Фараби (050040, проспект Аль-Фараби 71, Алматы, Казахстан), <https://orcid.org/0000-0002-3338-291X>. E-mail: egyzbavamk@gmail.com

Автор туралы мәлімет: Егизбаева Меруерт Карпықызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, археология, этнология және музеология кафедрасының доценті (050040, әл-Фараби даңғылы, 71, Алматы, Қазақстан), <https://orcid.org/0000-0002-3338-291X>. E-mail: egyzbavamk@gmail.com

Information about the author: Meruyert K. Yegizbayeva – Associate Professor Department of Archeology, Ethnology and Museology Al-Farabi Kazakh National University (050040, Al-Farabi Avenue 71, Almaty, Kazakhstan), <https://orcid.org/0000-0002-3338-291X>. E-mail: egyzbavamk@gmail.com

УДК 94 (574)

XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ — XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ДӘСТҮРЛІ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ ТУРАЛЫ (АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША)

А. Ж. Сатыбаева

Көкшетау қаласының тарихы музейі (Қазақстан)

Аңдатпа. Қазақстанның қазіргі этнология ғылымының өзекті мәселелерінің бірі – қазақтың дәстүрлі экономикасы мен мәдениетінің өзгеруін зерттеу. XIX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың басында қазақтардың шаруашылық қызметінде елеулі өзгерістер болды, қазақ қоғамының әлеуметтік және мүліктік саралануы күшейе түсті. Қоныс аудару саясатын қамтитын өлкені отарлау қазақтарды шаруашылық жүргізудің жаңа жағдайларына бейімделуге мәжбүр етті.

Қазақтардың дәстүрлі шаруашылығы – көшпелі мал шаруашылығын зерттеу тарихы екі жүз жылдан асады. Осы кезеңде көшпенділікке деген көзқарас үлкен өзгерістерге ұшырады және әділ тарихи бағаға ие болды. Ұзақ уақыт бойы ғылымда еуроцентристік тұжырымдама басым болды, оған сәйкес көшпенділік отырықшы және архаикалық экономикалық-мәдени тип ретінде ұсынылды, ал көшпенділердің өздері варварлар болды. Қазір көшпенділіктің әлемдік өркениетке қосқан зор үлесі туралы және көшпенділіктің отырықшы қоғамдардың дамуымен салыстыруға келмейтін өзіндік ерекшеліктері бар екендігі туралы күмән жоқ. Сондықтан қазақтардың дәстүрлі шаруашылығын трансформациялау мәселесі жаңа мәнге ие болуда.

Зерттеу жұмысының авторы тарихи-генетикалық әдісті, сондай-ақ талдау мен синтездің жалпы ғылыми әдістерін қолданды.

Зерттеу материалдары мен әдістері: Ақмола облысының мемлекеттік мұрағатының материалдары, революцияға дейінгі және қазіргі заманғы мерзімді басылымдар, кеңестік және қазіргі заманғы ғалымдардың ғылыми жұмыстары.

Автор талдау мен синтездің жалпы ғылыми әдістерін қолданды, тарихизм, объективтілік және ғылыми принциптер сақталды. Тарихи-генетикалық әдіс қазақтардың дәстүрлі шаруашылығын және қазақ қоғамындағы қоғамдық-экономикалық қатынастарды трансформациялау процесін қарастыруға мүмкіндік берді. Тарихи-жүйелік әдіс қазақтардың дәстүрлі шаруашылығын біртұтас жүйе, сондай-ақ өңір экономикасының маңызды құрамдас бөлігі ретінде ұсынуға мүмкіндік берді.

Тірек сөздер: қазақтардың дәстүрлі шаруашылығы, көшпенділік, номадизм, көшпелі мал шаруашылығы, дәстүрлі шаруашылық-мәдени тип.

Сілтеме жасау үшін: *А. Ж. Сатыбаева.* XIX ғасырдың екінші жартысы — XX ғасырдың басындағы қазақтардың дәстүрлі шаруашылығын трансформациялау туралы (Ақмола облысының материалдары бойынша)//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 40-45 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.05

О ТРАНСФОРМАЦИИ ТРАДИЦИОННОГО ХОЗЯЙСТВА КАЗАХОВ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX — НАЧАЛЕ XX ВВ. (ПО МАТЕРИАЛАМ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ)

А. Ж. Сатыбаева

Музей истории города Кокшетау (Казахстан)

Аннотация. Одной из актуальных проблем современной этнологической науки Казахстана является изучение трансформации казахского традиционного хозяйства и культуры. Во второй половине XIX — начале XX вв. произошли серьезные изменения в хозяйственной деятельности казахов, усилилась социальная и имущественная дифференциация казахского общества. Колонизация края, включавшая в себя

переселенческую политику, вынудила казахов адаптироваться к новым условиям ведения хозяйства.

Изучение традиционного хозяйства казахов – кочевого скотоводства насчитывает более двухсот лет. За этот период отношение к кочевничеству претерпело серьезные изменения и уже получило справедливую историческую оценку. Долгое время в науке господствовала европоцентрическая концепция, согласно которой кочевничество противопоставлялось оседлости и представлялось как архаичный хозяйственно-культурный тип, а сами кочевники варварами. Сейчас уже не осталось сомнений о большом вкладе кочевничества в мировую цивилизацию и о том, что кочевничество имеет свои уникальные особенности, которые нельзя сравнивать с развитием оседлых обществ. Поэтому проблема трансформации традиционного хозяйства казахов приобретает новый смысл.

Автором исследования применены историко-генетический метод, а также общенаучные методы анализа и синтеза.

Материалы и методы исследования: материалы государственного архива Акмолинской области, дореволюционных и современных периодических изданий, научные работы советских и современных ученых.

Автором применены общенаучные методы анализа и синтеза, соблюдены принципы историзма, объективности и научности. Историко-генетический метод позволил рассмотреть процесс трансформации традиционного хозяйства казахов и общественно-экономических отношений в казахском обществе. Историко-системный метод позволил представить традиционное хозяйство казахов как единую систему, а также как важнейшую составную часть экономики региона.

Ключевые слова: традиционное хозяйство казахов, кочевничество, номадизм, кочевое скотоводство, традиционный хозяйственно-культурный тип.

Для цитирования: А. Ж. Сатыбаева. О трансформации традиционного хозяйства казахов во второй половине XIX — начале XX вв. (по материалам Акмолинской области)//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). С. 40-45. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.05

ABOUT THE TRANSFORMATION OF THE TRADITIONAL ECONOMY OF THE KAZAKHS IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES (BASED ON MATERIALS OF AKMOLINSK REGION)

A.Z. Satybayeva

The museum of the History of the city of Kokshetau (Kazakhstan)

Abstract. One of the topical issues of contemporary ethnological science of Kazakhstan is studying of transformation of the Kazakh traditional economy and culture. In the second half of the XIX – early XX centuries there have been serious changes in the economic activities of the Kazakhs, and the social and property differentiation of Kazakh society has intensified. The colonization of the region, which included a resettlement policy, forced the Kazakhs to adapt to the new conditions of farming.

The history of studying the traditional economy of the Kazakhs – nomadic cattle breeding has more than two hundred years. During this period, the attitude towards nomadism has undergone serious changes and has already received a fair historical assessment. For a long time, the Eurocentric concept prevailed in science, according to which nomadism was opposed to settlement and was presented as an archaic economic and cultural type, and the nomads themselves were barbarians. Now there is no doubt about the great contribution of nomadism to world civilization and that nomadism has its own unique features that cannot be compared with the development of settled societies. Therefore, the problem of transformation of the traditional Kazakh economy acquires a new meaning.

The author of the study applied the historical and genetic method, as well as general scientific methods of analysis and synthesis.

Materials and methods of research: materials of the state archive of the Akmola region, pre-revolutionary and modern periodicals, scientific works of Soviet and modern scientists.

The author applied general scientific methods of analysis and synthesis, followed the principles of historicism, objectivity and scientific approach. The historical and genetic method allowed us to consider the process of transformation of the traditional Kazakh economy and socio-economic relations in Kazakh society. The historical and systematic method made it possible to present the traditional Kazakh economy as a single system, as well as as an important component of the region's economy.

Keywords: traditional Kazakh economy, nomadism, nomadic economy, nomadic cattle breeding, traditional economic-cultural type.

For citation: A.Z. Satybayeva. About the transformation of the traditional economy of the kazakhs in the second half of the XX – early XX centuries (based on materials of Akmolinsk region)//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 40-45. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.05

История изучения традиционного хозяйства казахов – кочевого скотоводства насчитывает более двухсот лет. За этот период отношение к кочевничеству претерпело серьезные изменения и уже получило справедливую историческую оценку. Долгое время в науке господствовала европоцентрическая концепция, согласно которой кочевничество противопоставлялось оседлости и представлялось как архаичный хозяйственно-культурный тип, а сами кочевники варварами. Сейчас уже не осталось сомнений о большом вкладе кочевничества в мировую цивилизацию и о том, что кочевничество имеет свои уникальные особенности, которые нельзя сравнивать с развитием оседлых обществ. Поэтому проблема трансформации традиционного хозяйства казахов приобретает новый смысл.

Форсированное развитие капиталистических отношений в Российской империи во второй половине XIX века, а также рост деловой активности российских купцов ускорило хозяйственное освоение степных областей Казахстана. В этот период Россия переживала кризис феодально-крепостнической системы. Несмотря на принятый в 1861 году закон об отмене крепостного края, аграрный вопрос оставался не решенным. В условиях массового обезземеливания обретшие свободу крестьяне стали представлять угрозу политической стабильности империи. Одной из мер правительства стало массовое переселение безземельных крестьян из внутренних губерний России на льготных условиях в Сибирь и Казахстан. Об этом еще в 1960-х гг. писал в «Очерках истории Казахстана XIX века» Е. Бекмаханов [Бекмаханов, 1966: 112] Казахстанские исследователи в своих работах отмечают, что большинство переселенцев оседало в Акмолинской области [Абилов, 2006; Жакупова, 1993]

Общеизвестно, что империя материально стимулировала свободных крестьян в переселении на казахские земли. По тем временам переселенцам оказывалась огромная материальная помощь – 55 руб. серебряными монетами. Более того, часто переселенцам жаловалось звание казаков, что также являлось моральным стимулом [Положенцев, 2009: 25] Особенно усилился приток крестьян-переселенцев из-за очередного неурожая и голода в 1891 году. В 1905 году русским переселенцам были выделены земли в Ишимском уезде, но многие недовольные своими участками стали ходатайствовать о переселении на плодородные Кокшетауские земли. Их прошение было удовлетворено [ГААО, 8: 3].

Во второй половине XIX – начале XX вв. в казахские степи переселилось много крестьян, в том числе большое количество ремесленников из центральных районов России. Они широко развернули работу на новом месте и значительно расширили ассортимент выпускаемых изделий ремесленного производства. В кочевом казахском ауле было много ремесленников, таких как сапожники, мастера по дереву и благородным металлам, шорники, кузнецы и другие. Они производили различные готовые изделия. Основным источником их существования являлось ремесло и наряду с ним имелось свое маленькое хозяйство, служившие дополнительным доходом. Ремесленники в большинстве случаев не имели

постоянного местожительства, так как кочевой образ жизни казахского населения заставлял их передвигаться с места на место вместе с кочующим аулом. В этих аулах ремесленник во время выполнения заказов жил и питался за счет заказчика. Особенно часто это было с сапожниками. Во всех районах ремесленники имели постоянное местожительство, известное окружающим жителям. Ремесленники, жившие в городах, обслуживали городское население.

По мере развития производительных сил ремесленники стали работать на рынок и превращались в мелких товаропроизводителей. Переход совершался постепенно, сначала в виде опыта, когда продавались продукты, случайно оставшиеся на руках, или изготовленные в свободное время. Таким образом, ремесленник, работавший на рынок, становился мелким товаропроизводителем, превращался в кустаря, а его производство в кустарную промышленность.

Со второй половины XIX века происходят значительные изменения в хозяйственной деятельности казахов. Наблюдая за жизнью крестьянина-переселенца, казахи приобретают земледельческие орудия и машины для ведения хозяйства. В зимовках они строят прочные деревянные дома, типа русского, амбары для засыпки хлеба, разводят домашнюю птицу. В свою очередь российские крестьяне переняли у казахов табунного содержания скота, приспособив своё хозяйство к новым географическим и экономическим условиям региона. Как отмечал П.Г. Галузо «Казахское же земледелие развивалось, несмотря на массовые изъятия удобных для земледелия, распаханых и орошенных земель под русскую колонизацию. Это означает, что процесс перестройки животноводческого хозяйства в животноводческо-земледельческое продолжался» [Галузо, 1965: 59].

Массовое переселение российских крестьян дало толчок развитию в степных областях Казахстана земледелия и торговли. Растущая потребность со стороны местного населения в промышленных товарах способствовала развитию в Казахстане товарно-денежных отношений. Причем фискальная политика царского правительства во второй половине XIX века содействовала активному проникновению в Акмолинскую область российского капитала. Так, по реформе 1868 года в Петропавловске и в Акмолинске были отменены торговые пошлины, что ускорило развитие рыночных отношений в северных городах Казахстана.

В начале XIX века торговля в степи носила меновой характер, так как популярность денег в казахской среде была очень низкой, главным образом, из-за отсутствия доверия к ним. Сначала условия меновой торговли были выгодными лишь для одной стороны – приезжих торговцев, которые наживаясь на неопытных в торговле казахах, богатели в короткие сроки. Со временем устанавливаются более справедливые условия меновой торговли. Ж.О. Артыкбаев связывает этот процесс с возросшим спросом на животноводческую продукцию, а также с приобретением опыта в торговых операциях самих казахов. Более справедливые условия меновой торговли установились, в том числе благодаря торговой конкуренции с каждым годом увеличивавшихся предпринимателей [Артыкбаев, 1993: 163].

Местный предпринимательский слой формировался, в том числе из байской среды, которые стремились найти свою нишу в новых экономических условиях. Так, М. Вяткин пишет, что байство становится более заметным и значимым классом с середины XIX века. Но при этом, как отмечает историк, деятельность баев в качестве ростовщиков и купцов не изменяла производственной основы казахского общества – производство оставалось натуральным и не становилось товарным [Вяткин, 1941: 298]. Шоинбаев Т.Ж., наоборот отмечает изменения условий экономической жизни казахов, где кочевое хозяйство постепенно утрачивает натуральность, растет потребность в промышленных изделиях – в тканях, предметах домашнего обихода и т.д. [Шоинбаев, 1982: 199].

В 1894 г. генерал-губернатор степного края по пути в Кокшетау посетил конный завод Мейрама Жанайдарова в Атбасарском уезде. «Владелец имеет двух жеребцов Кустанайской конюшни англо-арабской крови, одного карабаира, и одного завода Поклевского. На заводе

он улучшает киргизскую породу в самой себе подбором производителей. Лошади превосходные» [Поездка Главного начальника края, 1894:1].

Кроме Мейрама Жанайдарова из Атбасарского уезда был известен скотопрмышленник Жандаулет Кулубеков. Так же как М. Жанайдаров, он разводил лошадей и практиковал скрещивание казахских лошадей с другими для усовершенствования породы казахской лошади.

М. Жанайдаров и Ж. Кулубеков были прогрессивными и предприимчивыми людьми для своего времени, но таких было единицы. Вот как об этой проблеме написано в современном исследуемому периоду источнике: «В качественном отношении скотоводство почти не развивается. Только некоторые единичные скотоводы делают кое-какие попытки, при помощи скрещивания и известного подбора, увеличить рост лошади и улучшить ее вид и качества; но число таких коневоодов очень ограничено, и они в степи все известны наперечет» [Коншин, 1896: 16].

Таким образом, во второй половине XIX – начале XX вв. произошли серьезные изменения в хозяйственной деятельности казахов, усилилась социальная и имущественная дифференциация казахского общества. Колонизация края, включавшая в себя переселенческую политику, вынудила казахов адаптироваться к новым условиям ведения хозяйства.

ЛИТЕРАТУРА

Бекмаханов Е. Очерки истории Казахстана XIX в.: пособие для учителей. Алма-Ата: Мектеп, 1966, 190 с.

Абилов К.Ж. История становления и развития предпринимательства в Казахстане (вторая половина XIX — начало XX вв.): дисс. ... докт. ист. наук. Караганда, 2006, 375 с.

Жакупова Д.Ж. Торгово-промышленное предпринимательство в Казахстане (на материалах Уральской и Тургайской областей): дисс. ... канд. ист. наук. Алматы, 1993.

Положенцев А. Славные страницы нашей истории // Курс. 2009. № 14 (514). С. 24-25
ГАО. Ф. 1115. Оп. 9. Д. 3

Галузо П.Г. Аграрные отношения на юге Казахстана в 1867-1917 гг. Алма-Ата, 1965, 345 с.

Артыкбаев Ж. О. Казахское общество в XIX веке: традиции и инновации. Караганда: Полиграфия, 1993, 330 с.

Шоинбаев Т.Ж. Добровольное вхождение казахских земель в состав России. Алма-Ата, 1982. 279 с.

Поездка Главного начальника края // Киргизская степная газета. 1894. – №26. С. 1. URL: <https://lib.tsu.ru/mminfo/2018/000416051/index.html> (Дата посещения: 19.10.2023)

Краткий статистический очерк промышленности и торговли в Акмолинской области за 1880–1894 гг. / Сост. секр. Ом. контрол. палаты Н. Коншин. – Омск: Акмол. обл. стат. ком., 1896. 40 с. URL: <https://www.prlib.ru/item/341384> (Дата посещения: 12.10.2023)

REFERENCES

Bekmahanov E. Ocherki istorii Kazahstana XIX v.: posobie dlya uchitelej. Alma-Ata: Mektep, 1966, 190 p. (In Russian)

Abilov K.Zh. Istoriya stanovleniya i razvitiya predprinimatelstva v Kazahstane (vtoraya polovina XIX — nachalo XX vv.): diss. ... dokt. ist. nauk. Karaganda, 2006, 375 p. (In Russian)

Zhakupova D. Zh. Torgovo-promyshlennoe predprinimatelstvo v Kazahstane (na materialah Uralskoj i Turgajskoj oblasti): diss. ... kand. ist. nauk. Almaty, 1993. (In Russian)

Polozhencev A. Slavnye stranicy nashej istorii // Kurs. 2009. № 14 (514), pp. 24-25. (In Russian)
GAAO. F. 1115. Op. 9. D. 3

Galuzo P.G. Agrarnye otnosheniya na yuge Kazahstana v 1867–1917 gg. Alma-Ata, 1965, 345 p. (In Russian)

Artykbaev Zh. O. Kazhaskoe obshestvo v XIX veke: tradicii i innovacii. Karaganda: Poligrafiya, 1993, 330 p. (In Russian)

Shoinbaev T.Zh. Dobrovolnoe vhozhdenie kazhaskih zemel v sostav Rossii. Alma-Ata, 1982. 279 s. (In Russian)

Poezdka Glavnogo nachalnika kraya // Kirgizskaya stepnaya gazeta. 1894. №26. P. 1. URL: <https://lib.tsu.ru/mminfo/2018/000416051/index.html> (Data posesheniya: 19.10.2023)

Kratkij statisticheskiy ocherk promyshlennosti i torgovli v Akmolinskoj oblasti za 1880–1894 gg. / Sost. sekr. Om. kontrol. palaty N. Konshin. Omsk: Akmol. obl. stat. kom., 1896. 40 p. URL: <https://www.prlib.ru/item/341384> (Data posesheniya: 12.10.2023)

Автор туралы мәлімет: Сатыбаева Айгерім Жанатқызы – Көкшетау қаласының тарихы музейінің Ғылыми зерттеулерді қамтамасыз ету бөлімінің ғылыми қызметкері (020000, Көкшетау қ-сы, Канай би 32, Қазақстан), педагогика ғылымдарының магистрі, <https://orcid.org/0009-0006-3986-6217>. E-mail: aygerim.satybayeva.94@mail.ru

Сведения об авторе: Сатыбаева Айгерім Жанатовна – научный сотрудник Отдела научно-исследовательского обеспечения Музея истории города Кокшетау (020000, г. Кокшетау, Канай би 32, Казахстан), магистр педагогических наук, <https://orcid.org/0009-0006-3986-6217>. E-mail: aygerim.satybayeva.94@mail.ru

Information about the author: Aigerim Z. Satybayeva – Researcher in the Department of Research Support of the Museum of the History of the city of Kokshetau (020000, Kanai bi 32, Kokshetau, Kazakhstan), Master of Pedagogical Sciences, <https://orcid.org/0009-0006-3986-6217>. E-mail: aygerim.satybayeva.94@mail.ru

УДК 391.745/749

ПРАКТИКИ СОХРАНЕНИЯ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ПРАЗДНИКА КУМЫСА «ҚЫМЫЗМҰРЫНДЫҚ»

Б.С. Кожаметов

Жезказганский историко-археологический музей,
Общественный фонд «Ұлы тағзым» (Казахстан)

Аннотация. В статье на основе проведенных автором научных изысканий излагаются полученные им некоторые теоретико-практические результаты, представляющие материалы с описанием казахских традиций получения первого кумыса, сохранившихся в некоторых регионах Казахстана по сей день, в частности, в Улытауской области Казахстана.

В работе внимание обращено анализу научных исследований известных ученых, зарубежных путешественников, писавших о традициях и основных особенностях функционирования и жизнедеятельности кочевого общества и роли и хозяйственного значения лошади у кочевников. Раскрыта семантическая роль, выражающая культовые представления связанные с конем, начиная с древних кочевых племен до современных казахов. Описаны также важные элементы культурной традиции казахов «пробы кобыльего молока», ставшей частью культурного наследия человечества и, проводимой как в естественной жизненной практике, так и в фестивальной форме – народного праздника «қымызмұрындық».

Материалы и методы исследования: основой научной работы стали как экспедиционные материалы, так и подтвержденные местными сообществами данные о сохранившихся и практикующихся традициях привязки кобылы и питья настоящего натурального чистого кобыльего молока, изготовления национального напитка «қымыз» и других традиционных практик, а также досье-материалы, подготовленные для включения

казахского праздника «қымызмұрындық» в Репрезентативный список ЮНЕСКО по нематериальному наследию человечества.

Ключевые слова: «қымыз» (кумыс), традиции, ритуалы и обряды, праздник, фестиваль.

Для цитирования: Б.С. Қожакметов. Практики сохранения и популяризации праздника кумыса «Қымызмұрындық»//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). С. 45-56. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.06

«ҚЫМЫЗМҰРЫНДЫҚ» ҚЫМЫЗ МЕРЕКЕСІН САҚТАУ ЖӘНЕ ТАНЫМАЛ ЕТУ ТӘЖІРИБЕСІ

Б.С. Қожакметов

Жезқазған тарихи-археологиялық музейі,
«Ұлы тағзым» қоғамдық қоры (Қазақстан)

Аңдатпа: Мақалада автор жүргізген ғылыми зерттеулер негізінде ол алған кейбір теориялық-практикалық нәтижелер бойынша Қазақстанның кейбір өңірлерінде, атап айтқанда Ұлытау облысында осы күнге дейін сақталған алғашқы қымыз алудың қазақи дәстүрлерін сипаттайтын материалдар баяндалады. Жұмыста көшпелі қоғамның жұмыс істеуі және өмір сүруінің дәстүрлері мен негізгі ерекшеліктері, көшпелілер қоғамындағы жылқының рөлі мен шаруашылық маңызы туралы жазған атақты ғалымдар, шетелдік саяхатшылардың ғылыми зерттеулерін талдауға назар аударылады. Ежелгі көшпелі тайпалардан бастап қазіргі қазақтарға дейін жылқыға қатысты табынушылық түсініктерді білдіретін семантикалық рөлі ашылды. Сондай-ақ «биенің сүтінен ауыз тию» қазақтардың адамзат мәдени мұрасының бір бөлігіне айналған және табиғи өмірлік тәжірибеде де, фестивальдік нысанда да өткізілетін «қымызмұрындық» халықтық мерекесі мәдени дәстүрінің маңызды элементтері сипатталған.

Зерттеу материалдары мен әдістері: ғылыми жұмыстың негізі болған экспедициялық материалдар, сондай-ақ, жергілікті қауымдастықтар растаған бие байлау және нағыз табиғи таза бие сүтін ішу, ұлттық сусыны «қымызды» жасау және басқа да дәстүрлі тәжірибелер туралы сақталған және қолданылып жүрген дәстүрлер туралы деректер де, сондай-ақ «қымызмұрындық» қазақ халқының мерекесін ЮНЕСКО-ның адамзат бейматериалдық мұрасы бойынша Өкілдік тізіміне енгізу үшін дайындалған деректеме-материалдар болады.

Тірек сөздер: «қымыз» (кумыс), дәстүрлер, ғұрыптар мен әдет-ғұрыптар, мереке, фестиваль.

Сілтеме жасау: Б.С. Қожакметов. «Қымызмұрындық» қымыз мерекесін сақтау және танымал ету тәжірибесі//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 45-56 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.06

PRACTICES OF PRESERVATION AND POPULARIZATION KUMYS HOLIDAY «KYMYZ MURYNDYK»

B.S. Kozhakhmetov

Zhezkazgan Historical and Archaeological Museum,
Public Fund “Uly Tagzym” (Kazakhstan)

Abstract. The article, based on scientific research conducted by the author, outlines some theory and practice results obtained by him, presenting materials describing the Kazakh traditions of obtaining the first kumys, preserved in some regions of Kazakhstan to this day, in particular, in the Ulytau region of Kazakhstan.

The work focuses on the analysis of scientific research by famous scientists and foreign travelers who wrote about the traditions and main features of the functioning and life of nomadic society and the role and economic importance of the horse among nomads. The semantic role is revealed, expressing cult ideas associated with the horse, from ancient nomadic tribes to modern Kazakhs. The important elements of the Kazakh cultural tradition of “testing mare’s milk”, which

has become part of the cultural heritage of humanity and is carried out both in natural life practice and in the festival form - the national holiday “Kymyzmuryndyk”, are also described.

Materials and research methods: the basis of the scientific work was both expedition materials and data confirmed by local communities on the preserved and practiced traditions of tying a mare and drinking real natural pure mare’s milk, making the national drink “Kymyz” and other traditional practices, as well as dossier materials, prepared for inclusion of the Kazakh holiday “Kymyzmuryndyk” in the UNESCO Representative List of the Intangible Heritage of Humanity.

Keywords: “kymyz” (kumys), traditions, rituals and ceremonies, holiday, festival.

For citation: B.S. Kozhakhmetov. Practices of preservation and popularization kumys holiday «Kymyz muryndyk»//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 45-56. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.06

Введение. «Қымызмұрындық» – празник кумыса известен не только в Казахстане, но и во многих кочевых народах, его празднуют также в Киргизии, Башкирии, Бурятии, Якутии, Монголии. О лечебных свойствах кумыса знают все, о них упоминали в своих трудах Геродот, Гиппократ, Рубрук, Абу Али Ибн Сина (Авиценна) и китайские источники.

Гильом де Рубрук 700 с лишним лет назад в книге «Путешествие в Восточные страны» так описывал этот обряд: «... в девятый день мая месяца они собирают всех белых кобылиц стада и освящают их.... Затем они выливают новый кумыс на землю и устраивают в тот день большой праздник, так как считают, что они пьют тогда впервые новый кумыс...» [Путешествие в Восточные страны ...].

Отметим, что этот праздник отмечают в конце весны, обычно после того, как кобылы приносили приплод. К тому же это был праздник почитания верховного божества «Тәңір» (Тенгри) и духов земли, радость от возрождения природы, наступления лета. Так казахский народ благодарил своего покровителя за успешно проведенную зиму «қыстак» и еще один прожитый год. Важно было после долгой и изнурительной зимы, благополучно дожить до времени рождения жеребят и появление кумыса. Этот праздник традиционно проводится каждый год весной в конце апреля – начале мая.

После долгой продолжительной зимы казахи встречались на празднике «қымызмұрындық», где и происходило их основное общение друг с другом. «Қымызмұрындық» выступал средством объединения людей, поддерживая, таким образом, общественные связи.

О значении кумыса в жизни кочевников как важного и главного атрибута церемониальных воинских ритуалов и жертвоприношений говорится во многих научных источниках, в том числе как среднеазиатских, так и китайских, армянских источниках XIII-XVII вв. Так, изучавшая особенности кумысных ритуалов казахов казастанский ученый-этнолог А. Токтабай, и З. Сураганова утверждают, что «кумысом кропили боевые штандарты накануне сражения. Он выступал в качестве жертвенного возлияния небу, сторонам света, горам. Кумыс являлся престижным напитком и обязательным угощением, как в кибитке простого степняка, так и на государственных приемах и празднествах великих степных империй. Этот напиток выступал главным угощением на пиру. Порядок его распределения семантически обозначал иерархии в степных империях. В казахской степи традиции кумысных церемоний и праздников продолжают, согласно этнографическим источникам XIX-XX вв., сохранять устойчивость» [Сураганова, 2021]. Отмечается также, престижность кумыса, обрядовый характер кумысных угощений у казахов отмечен и в научной литературе XX в.

Обсуждение. Предпосылки к исследованию истории праздника кумыса и подготовки в последующем номинации берут свое начало с далекого 1994 года. Родители мои жили в селе Терисаккан Улытауского района области Улытау (бывшая часть Карагандинской области). Обычно, мы к родителям приезжали летом или осенью. А в 1995 году я приехал весной на «длинные праздники», то есть 1 мая. И я в первые увидел, что в селе на 1 мая, посвященному Дню трудящихся не выходят на демонстрацию, но все население увлеченно готовится к проведению обряда «бие байлау». Вокруг витало праздничное настроение, люди с утра

заполнились, засуетились в ожидании праздника. Но, вместо ожидаемого мною праздника 1 мая, я стал свидетелем «Праздника первого кумыса». Оказывается, в данном селе всегда первого мая проводится традиционный обряд «Бие байлау», что в смысловом переводе означает «Праздник первого кумыса». В первую очередь мне в глаза бросились импровизированные «дастарханы» (стол с угощением), накрытые буквально на земле.

Зрелищно было смотреть как пригоняют с лугов табун лошадей. чувствовалось, что лошади были «недовольны», что их оторвали от любимого занятия – щипать сочную весеннюю траву на пастбище. К тому же подростки отлавливали недавно родивших жеребят, с трудом надевая на них уздечку и привязывая к «желі» – длинным веревкам, закрепленным колами не земле. Потом начиналась дойка кобыл, некоторые из которых неохотно поддавались дойке.

Позже, к концу дня и самого праздника, после с учетом правил табунного содержания и разведения лошадей, сохранившихся с древних времен, с соблюдением традиционной обрядности выполняется основной кульминационный обычай – запуск жеребца в табун.

Примечательно, что этот праздник практически в первозданном виде существует именно в этом регионе Сары-Арки, в лоне Улытауско-Жезказганского региона Казахстана. О сохранении и преемственности обычаев, корнями уходящих в эпоху сложения первых коневодческих сообществ на территории современного Казахстана свидетельствуют как опыт народа, так и известных коневодов. Так, к примеру, в XIX веке в районе Терсаққан (Улытауский регион), уроженец этих мест, известный казахский коневод Мейрам Жанайдаров стал одним из первых, кто в этом регионе по свидетельствам архивных материалов, организовал конезавод и уделял огромное внимание селекции лошадей [Токтабай, 2022].

Рис. 1-2. Этнофестивали «Терісаққан көктемі» 2012-2016 г.г. и Фестиваль «Ұлытау қымызы» 2017 г. Кропление знамени кумысом.

Праздники, обряды и ритуалы казахского народа, связанные с коневодством. Как известно, традиционное хозяйство казахов, связанное с кочевнической культурой тесно связано и с коневодством. Многовековая уникальная конно-кочевая цивилизация тесно связана с историей формирования и становления казахского народа, внесшего значительный вклад в общемировую культуру своеобразием самобытной культуры. Многие стороны и атрибуты древней культуры и сегодня живы и прослеживаются в живой устной культуре, обычаях и ритуалах, поверьях и т.п., переплетенных с современной жизнью казахов и демонстрируются нередко на народных праздниках. Одним из таких незабываемых праздников является древний обрядовый праздник – «**Бие байлау**»/«**айгыр косу**», который своими корнями уходит в тысячелетия. Не исключено, что обряд появился в эпоху бронзы и был связан с культурами плодородия и коня [Токтабай, 2020]. Здесь праздник сохранился под

названием «бие байлау» или второе его название «айгыр косу» (символический перевод «сватание жеребца» или «лошадиная свадьба»). В своем традиционном контексте этот праздник входит в общий цикл: «Традиционные весенние праздничные обряды казахских коневодов».

Издrevле казахи к этому событию начинают готовиться еще зимой. Хозяева табунов заранее ищут для своего табуна достойного жеребца. В Терисаккане насчитывается всего 50 домов. Однако в Улытау табунов больше, чем где-либо: около 40 табунов, в каждом не менее 25 голов. К хозяевам лучших жеребцов сватаются многие, приглашают часто в гости, подарки дарят, заводят дружбу, пытаются заранее договориться по поводу обмена жеребцами. Все жители ожидают прихода весны. Появляются первые жеребята, доится кобылье молоко, чтобы потом стать вкуснейшим кумысом, напитком со вкусом степи и дарящим здоровье.

Почему «сватанье жеребца»? Дело в том, что в табуне каждый два года по законам селекции меняются жеребцы. Лошади имеют свойство не спариваться с матерью, сестрой, дочерью. Они просто изгоняют своих «родственников-женщин» из табуна. И чтобы сохранить табун хозяевам проще поменять жеребца. Ищут жеребцов как у табунов односельчан, так и в соседних аулах. Некоторые владельцы табунов едут «сватать» жеребцов в соседние Тургайские степи. Но, это не во всех регионах Казахстана. Если у кого-то есть два или больше табунов они просто отбирают родственников жеребца и присоединяют к другому табуну, то есть производится обмен производителями. Словом, к «лошадиной» свадьбе готовятся по-настоящему и основательно.

Когда завершается распределение жеребцов, хозяева за месяц закрывают выбранных «женихов» в стойле и откармливают, или сбрасывают вес, если слишком упитанные. В «брачный» день жеребца запускают в табун. Этому событию предшествуют несколько обязательных ритуалов.

Мероприятия, связанные с праздником, начинается с раннего утра. На высоком месте аульной площади семьями собирается народ: старики, дети, молодежь, словом «от мала до велика». На поляне каждая семья накрывает дастархан. На нем обязательно присутствуют желтое масло, вареная сметана, баурсаки, лепешки, айран. Гости и участники праздника обязательно должны вкусить традиционные блюда весеннего праздника. Аксакал дает благословление.

Каждый хозяин табуна недалеко от своего дома начинает вбивать колы – «қазық» для прикрепления привязи. При том, что первый кол должен забивать почетный аксакал (пожилой человек). К его молоту «тоқпақ» старейшина-женщина сообщества (аула) привязывала белую ленту, благословляя и произнося торжественную речь и «бата» (благословление), после чего молодежь забивались, связанные между собой остальные колья и натягивались арканы «желі» (10 м), к которым будут привязывались дойные кобылицы с жеребятами.

Рис. 3. Вбивание первого кола (қазық).

Рис. 4. Надевание уздечки (ноқталау).

После пригона со степи табуна начинается процесс отделения дойных кобыл от косяка – «ноқталау». Отлавливают жеребят, чтобы надеть на них уздечки. Притом это делают, как было сказано выше, подростки. Их привлекают с целью приобщения к обычаям, что имеет и воспитательную роль. Подросткам нелегко справиться с этой задачей, им приходится приложить немало усилий. Ведь недавно родившимся жеребятам не нравится, что на них надевают уздечки и привязывают на длинный канат «желі», закрепленный к земле железными колами. Как правило, в табуне жеребят бывает в среднем до 15 голов.

Рис. 5. Жеребята привязаны к длинным канатам (желі)

Рис. 6. Дойка

При этом, женщины совершают ритуал обмазки маслом хвостов жеребят, а также железных колов, держащих канат, приговаривая «байлар көп болсын, ақ мол болсын» – «пусть будет больше богатых, пусть приумножится молоко». Этот ритуал демонстрирует культовую сущность праздника – пожеланий плодородия, рождения и увеличения поголовья скота – главного богатства казаха-степняка.

Затем жеребят по одному подводят к кобылам и вскармливают, после того как брызнет молоко, начинают доить кобыл. Из этого молока и готовится первый весенний «қымыз» (кумыс).

На празднике уже после первой дойки накрывался богатый дастархан с куртмом, иримшиком (национальные традиционные кисло-молочные сушеные продукты), маслом и баурсаками. За богатый дастархан приглашаются все аульчане и гости. Одна из гостей, обычно самая пожилая в ауле женщина завязывала кусочек белой материи на «саба» (бурдюк (сосуд) для кумыса из специально обработанных, окрашенных кожурой тальника лошадиных шкур), пару раз сбивала с помощью «піспек» (шумовки) свежее молоко кобылицы, приговаривая: «и душа, и пожелания чистые». Первыми кумыс пробовали женщины почтенного возраста, что, несомненно, отражает предначало культа плодородия, культ материнского/женского начала. Этот праздник справляют все члены аула, и во всех домах, где имеется табун. Перед началом торжества старейшина рода – аксакал произносит свое благословление, которое начинается с имени мифического покровителя лошадей Камбар-ата, по казахскому поверью именно он изобрел кумыс.

Далее праздник сопровождался не только обильным угощением, но и песнопениями, традиционными состязаниями и национальными играми. В том числе, кстати и «қатынкүрес» (борьба женщин), демонстрирующей сохранившиеся издревле игры и развлечения казахов, восходящих генетически в том числе и древнему культу женщин, выполнявших как общественно-воспитательную, коммуникативную, так и обрядово-ритуальную и зрелищно-эстетическую функции [Тохтабаева, 2013]. При этом к состязанию «қатынкүрес» девушки не допускались.

Кульминацией праздника становился выпуск нового жеребца в табун, выбранного с целью разведения и улучшения породы местных лошадей. Этот обычай связан также с

многовековым опытом одомашнивания лошади и знанием казахов-кочевников самой природы лошадей основанной в том числе и на инстинктивно образующейся иерархической структуре их взаимоотношений. Учитывая стадную природу животных, но при этом с обязательным присутствием альфа-лидера табуна, выполняющего важную функцию по его защите от хищников, определению направления его движения по обширной территории пастбищ, а также «принятию» им главенствующей роли в табуне и способствованию размножению его численности, кочевники подбирали нового жеребца-производителя у владельцев лошадей с других территорий, то есть, несмешанного между собой кровным родством табунов. При этом учитывались также его возраст, породность, вес, и конечно же, здоровье жеребца.

Обычно заявляя свое прибытие в табун громким ржанием, жеребец обнюхивает землю вокруг табуна, определяя готовность самок к спариванию. Адаптация и процесс признания табуном жеребца может занять определенное время. Люди же на празднике с волнением наблюдают за событием «лошадиной свадьбы», переживают за своих любимцев. Ведь от жеребца зависит сохранность и приумножение табуна.

Состязание «бие кумыс». Одной из ярких и веселых состязаний на празднике первого кумыса – состязание «бие кумыс». Кумыс разливают по чашкам – «тостаған» участников, которые пьют в несколько партий. Из круга выбывают те, кто не смог выпить очередную чашку кумыса. В конце состязания из оставшихся двух участников побеждает тот, кто выпил больше всех чашек кумыса. Встречаются примеры, когда участники состязания «бие кумыс» выпивали и до 45 чашек кумыса. Победителю обычно вручают ценный приз, нередко и в лошади.

Еще одно особенное состязание в этот праздник – состязание-забава едоков мяса, на который приглашались известные мясоеды – представители разных родов или местностей, могущие съесть целого барана. Таких людей в народе называют «мешкей», к сожалению, позже обрешего лишь негативное значение «обжора».

Рис. 7. Состязание по поеданию мясо (мешкейлер жарысы)

Основное ритуальное действие праздника «қымызмұрындық» состоит и в кроплении кумысом огня в честь почитания духов. Огонь в обрядах служил «посредником» между людьми и божествами, духами. Молочные продукты всегда были символами богатства и изобилия, а кумыс даже называли «қымыз – кісінің қаны», что буквально передавало его живительную силу. Гостевой этикет по традиции обязывал хозяина – устроителя праздника торжественно поднести «тостаған» с первым кумысом для пробы в первую очередь самым почетным гостям, которые щедро благословляли хозяев. Собственно этот обряд потому и называют «қымызмұрындық». Почетные гости угощались в юрте, они садились на самом «высоком» месте юрты – «төр» и им подавались лучшие куски мяса. В кумыс клали «қазы» (вяленое конское мясо) как особый знак внимания и это кумыс назывался «бал қымыз». При наличии большого количества гостей состав подаваемых кушаний соответствовал половозрастному и общественному положению каждого. Таким образом, во время праздника любимым напитком лакомились все, от мала до велика, точно зная, что ему полагается отведать по возрасту и положению и т.п. [Кожаметов, Сембинова, 2015].

Праздник способствует актуализировать историческую и культурную память, дать участникам праздника пережить чувства солидарности и единства, которые собственно и формируют этническую идентичность.

Атмосфера праздника дает возможность погрузиться в космос степных традиций, ощутить этнокод своего народа. Одной из особенностей праздника «қымызмұрындық» является и то, что практически все пришедшие на него становятся одновременно и участниками, и зрителями, что дает им, в том числе и зарубежным туристам возможность погрузиться в сакральный мир номадов.

Праздник заканчивается к вечеру, после традиционного концерта, жители аула и гости расходятся, делясь впечатлениями.

А главные герои праздника – лошади снова уходят в степь, на пастбища, где длинные гривы, в которых живет ветер, длинные хвосты, к которым цепляется степная колючка будут развеиваться на ветру и, где наступит время торжества «лошадиной» любви. Так табуны уходят на закате солнца со знанием свободы выбора, чтобы с восхода солнца вернуться снова к людям, которые не представляют своей жизни без лошадей, без того, что им завещали предки, и, каждый раз, приговаривая «Как нет возраста лучше сорока лет, так нет лучше пищи, чем кумыс» и желают «Ақ мол болсын!» – «Пусть будет мир и процветание в Великой степи!», потому что весенний праздник казахских коневодов и кумыса всегда будет жить в Великой степи [Усманова, 2022].

Возрождение и популяризация культурного наследия, связанного с традициями коневодства у казахов. Вопросы возрождения и сохранности культурного наследия и национальных ценностей, как известно, стали самыми актуальными с первых дней независимого Казахстана. Особое внимание в республике стали уделять стали уделять возрождению и восстановлению исторических святынь и культурного наследия. Так, возникла и идея о популяризации сохраненных и проводимых улытауцами традиционных праздников, а также привлечь туристов и, таким образом, развить туристический кластер в регионе. В 2010 году, одним из вариантов мероприятий по привлечению туристов была организация фестивалей. Оно должно быть уникальным, отличаться от других регионов Казахстана. Мысль, что проведение и широкое распространение обряда первого кумыса, постоянно проводимого в селе Терисаккан может быть довольно успешным стала главной идеей сохранения и возрождения в других регионах традиционных кулинарных знаний казахов. И в этой связи нами были изучены практически все регионы Казахстана, где, к сожалению, не были обнаружены подобные мероприятия. Чтобы окончательно избавиться от сомнений и воплотить идею проведения праздника кумыса подобно празднику терсаканцев в жизнь прежде всего в Улытау были приглашены известные ученые археологи, историки, этнографы и др., занимающиеся изучением истории и культуры Казахстана.

Так, в 2011 году в село Терисаккан (Улытауский район) для участия в очередном празднике 1 мая по «терисаккански» была приглашена известный казахстанский археолог, этнолог Э. Усманова. Ознакомившись с обрядом первого кумыса, Э. Усманова дала высокую оценку и поддержала не только идею организации фестиваля, но и подала идею о подготовке и подаче номинации, связанной с казахским национальным праздником кумыса для включения его в Репрезентативный список ЮНЕСКО по нематериальному культурного наследия человечества.

Работа по подготовке номинации с самого начала носила коллективный характер, в котором активное участие приняли казахстанские ученые – Елена Хорош (1957-2018 гг.), специалист по культурному наследию, член Инициативной группы по охране нематериального культурного наследия, технический координатор подготовки номинации и научный сотрудник Национального историко-культурного и природного музея-заповедника «Улытау»; Эмма Усманова, археолог, этнолог, научный сотрудник Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова и научный сотрудник Национального историко-культурного и природного музея-заповедника «Улытау»; Ахмет Токтабай, д.и.н., профессор этнологии, автор более 30 книг по казахскому коневодству, главный научный сотрудник

Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, а также жители села Терисаккан – местное сообщество, являющиеся носителями живой культурной традиции.

Практическим воплощением в жизнь праздника кумыса также занимался общественный фонд «Ұлы тағзым», основная деятельность которого была непосредственно связана с этнофестивалем «Көкмайса» и подготовкой номинации «Традиционные весенние обычаи казахских коневодов» для последующей подачи в ЮНЕСКО в рамках его программ по возрождению, сохранению, и популяризации нематериального культурного наследия.

Так, начиная с 2012 года Общественный фонд «Ұлы тағзым» совместно с Национальным историко-культурным и природным музеем-заповедником «Улытау», акиматом Улытауского района ежегодно проводили этнофестиваль «Кокмайса» [Кожаметов, 2018].

За 10 лет проведения в этнофестивале приняли участие и широко осветили практически все республиканские и областные СМИ, в результате чего впервые в истории Улытау фестиваль посетили туристы и известные международные теле-радио компании из США, Франции, эмирата Бахрейн, Польши, Украины, России, стран Центральной Азии, представители ЮНЕСКО и National Geographic, Discovering Kazakhstan, Туран-ТВ, российской телекомпании «Охота и рыбалка» и др.

Кроме того, по поручению ИЧКАП (Бюро ЮНЕСКО в Южной Корее) АО «Казахфильм» был снят 20-минутный документальный фильм о фестивале. Проект был поддержан и Министерством культуры и спорта Казахстана, который издал богато иллюстрированный фотоальбом о фестивале на трех языках (казахском, русском, английском).

Этнофестиваль вызвал интерес исследователей и неравнодушных сообществ и прямых носителей традиционной культуры, в результате чего в 2018 году был внесен в Репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества ЮНЕСКО с номинацией «Традиционные весенние обычаи казахских коневодов».

Рис. 8. На заседании ЮНЕСКО (Маврикия, 2018 г.) по внесению в Репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества ЮНЕСКО элемента «Традиционные весенние обычаи казахских коневодов». в номинации «Қымызмұрындық».

А уже в 2019 году тысяча его участников, жителей Жанааркинського района установили рекорд по взбиванию кумыса в традиционном «күбі» (деревянный сосуд для взбивания кумыса – кубышка. С тех пор жители Улытауского и Жанаркинського районов, ныне вошедшие в Улытаускую область Казахстана, вносят свой вклад в популяризацию традиций изготовления кумыса.

Традиции и обычаи – это драгоценное наследие каждого народа, и одной из таких казахских традиций, направленной на закрепление ценностных установок, формирование и

укрепление единства страны, наряду с празднованием «Наурыз» и «Айт» является и «Кокмайса» (Қымызмұрындық) – церемония угощения первым кумысом.

В 2022-2023 годы общественный фонд «Ұлы тағзым» с целью популяризации традиционного праздника кумыса, стал инициатором проведения данного фестиваля в нескольких районах и регионах Казахстана – Атбасарском, Степногорском, Коргалджинском, Ерейментауском районах Акмолинской области, Шарбактинском районе Павлодарской области, Улытауском районе Улытауской области. В 2023 году фонд совместно с международной организацией «Тюрксой» организовал также Праздник кумыса и в Турции.

Рис. 16. Праздник кумыса в Турции (Анкара, 2023)

Рис. 17. Фестиваль в Атбасаре

В июне 2022 года эксперты общественного фонда «Ұлы тағзым» – Э.Р. Усманова., З.К. Сураганова и Б.С. Кожаметов приняли участие в Международном научно-прикладном семинаре «Традиционный праздник Ыһыах – нематериальное культурное наследие степной Евразии: ресурсы и стратегии репрезентации» и стали участником традиционного праздника якутов «Ыһыах» в Республике Саха, где изучали ритуалы, также связанные с культом кумыса.

Широкое распространение кобыльего молока среди казахов и якутов, особенности приготовления целительного напитка стали следующим направлением исследований «кумыса» как одного из национальных основ культуры двух народов. Так, в настоящее время ведется научные исследования, в рамках которых предпринимаются попытку составления анализа символического значения кумысных ритуалов и церемоний в контексте помнящей культуры Великого пояса степной Евразии, которые проводятся под руководством эксперта Общественного фонда «Ұлы тағзым» З. Сурагановой. Фондом в целях популяризации праздничного фестиваля осуществил также экспедицию «Все горы Улытау – великие горы», в ходе которого обсуждены вопросы совместного проведения Праздника кумыса с краеведами Горного Алтая, Омска, Саратова, Республики Калмыкии, Кабардино-Балкарии и Турции.

Ряд предложений по внесению этнофестиваля «Праздник кумыса» в программу Всемирного фестиваля обсуждается общественным фондом «Ұлы тағзым» на уровне Кластерного Бюро международной сети живого наследия Шелкового пути ЮНЕСКО-ИЧКАП (Стамбул2022 г.). Это связано и с тем, что всадническая культура имеет отношение и некоторым другим народам, располагавшихся вдоль Шелкового пути, а праздник может стать уникальной возможностью возрождения забытых традиций.

Заключение. Широкая реализация проекта фестиваля «Праздник кумыса» – «Қымызмұрындық»/«Көкмайса» осуществлена в нескольких регионах Казахстана и активно способствует решению многих аспектов социально-экономической и культурной жизни казахстанцев:

– *культурный аспект* (сохранение и популяризация ценностных значений традиций; возрождение национального праздника);

– *коммуникационный аспект* (сплочение народа Казахстана через традиции казахского коневодства, культуру всадничества).

– *развитие как внутреннего событийного туризма, так и международного* (фестивали, кумысолечебницы, развитие инфраструктуры). Конечной целью проекта является проведение Международного праздника кумыса с привлечением тюрко-монгольского мира, который будет способствовать развитию туризма. Праздник кумыса станет казахстанским брендом, главным праздником казахского народа;

– *оздоровительный аспект* (популяризация пользы кумыса и конины);

– *экономический аспект* (поддержка коневодческих хозяйств, изготовление и экспорт продуктов из кобыльего молока) и др.

Резюмируя можно отметить, что возрожденный праздник казахского народа «Қымызмұрындық» служит одним из важных свидетельств культурного компонента казахского народа как наследника кочевой цивилизации номадов Евразии.

ЛИТЕРАТУРА

Кожухметов Б.С., Сембинова Л.А. «Этнофестиваль Терисакканская весна». // Региональный Центрально-Азиатский фестиваль «Открытая Азия – Открытый музей» 2015 год. ISBN 978-601-7449-86-5.

Кожухметов Б.С. Священный Улытау: Склоны Терисаккана / Б. Қожухметов. Алматы: типография «Асыл сөз», 2018. 304 с.

Путешествие в Восточные страны Вильгельма де Рубрук в лето Благости 1253. Послание Вильгельма де Рубрук Людовика IX, королю французскому. Глава 47 О прорицателях и колдунах у Татар; об их обычаях и дурной жизни//<https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/rubruk.htm>

Сураганова З.К., Сарсембина К.К. Кумысные праздники, ритуалы и церемонии в контексте помнящей культуры Великой степи // Историческая этнология. 2021. Т. 6, № 2. С. 257-270. <https://doi.org/10.22378/he.2021-6- 2.257-270>

Токтабай А. Конный мир казахов // Алматы: «Алматыкітап баспасы», 2022. 496 с. // <http://www.almatykitap.kz/goods/2287.jsp> 2020 г.

Тохтабаева Ш.Ж. Этикет казахов // Алматы: Дайк-Пресс, 2013. 500 с.

Усманова Э.Р. Тулпары Терисаккана // Научный журнал «Культурное наследие»: 2708-3395. № 3 (98) ст 27. Астана 2022 г.

REFERENCES

Kojahmetov B.S., Sembinova L.A. «Etnofestival Terisakkanskaya vesna» // Regionalnyi Tsentralno-Aziatskii festival «Otkrytaya Aziya – Otkrytyi muzei» 2015 god. ISBN 978-601-7449-86-5. (In Russian)

Kojahmetov B.S. Svyashennyi Ulytau: Sklony Terisakkana / B. Qojahmetov. Almaty: Tipografiya «Asyl söz», 2018. 304 p. (In Russian)

Puteshestvie v Vostochnye strany Vilgelma de Rubruk v leto Blagosti 1253. Poslanie Vilgelma de Rubruk Lyudoviku IH, korolyu frantsuzskomu. Glava 47 O proritsatelyah i koldunah u Tatar; ob ih obychayah i durnoi jizni//<https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/rubruk.htm> (In Russian)

Suraganova Z.K., Sarsembina K.K. Kumysnye prazdniki, ritualy i tseremonii v kontekste pomnyashchei kultury Velikoi stepi // İstoricheskaya etnologiya. 2021. Vol. 6, № 2, pp. 257-270. <https://doi.org/10.22378/he.2021-6- 2.257-270> (In Russian)

Toktabai A. Konnyi mir kazakhov // Almaty: «Almatykitap baspasy», 2022. 496 p. // <http://www.almatykitap.kz/goods/2287.jsp> 2020. (In Russian)

Tohtabaeva Sh.J. Etiket kazahov // Almaty: Daik-Press, 2013. 500 p. (In Russian)

Usmanova E.R. Tulpary Terisakkana // Nauchnyi jurnal «Kulturnoe nasledie»: 2708-3395. № 3 (98). Astana 2022. P. 27. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Қожухметов Бақтияр Сапарбекұлы – Жезқазған тарихи-археологиялық музейі, «Ұлы Тағзым» қоғамдық қоры. E-mail: baktiyar1962@gmail.com

Сведения об авторе: Кожаметов Бактияр Сапарбекович – Жезказганский историко-археологический музей, Общественный фонд «Ұлы тағзым». E-mail: baktiyar1962@gmail.com

Information about the author: Baktiyar S. Kozhakhmetov – Zhezkazgan Historical and Archaeological Museum, Public Foundation “Uly Tagzym”. E-mail: baktiyar1962@gmail.com

ӘОЖ 008

ЗАМАНАУИ ҚАЛА КЕҢІСТІГІНДЕГІ КҮНДЕЛІКТІ МӘДЕНИЕТ

Қ.Д. Нарымбаев, З.Н. Исмагамбетова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан)

Аңдатпа. Жұмыстың мақсаты қазіргі заманғы әлеуметтік-гуманитарлық және урбанизацияның орталық концепцияларының бірі ретінде «қалалық кеңістік» тұжырымдамасын теориялық қайта құру болып табылады. Қалалық кеңістік пен күнделікті өмір субъекті болмысының аумақтық шекаралары мен жеке кеңістігін, сондай-ақ оның болмысының рухани құрамдас бөлігі мен нормаларын анықтайтын өзара тәуелді құбылыстар ретінде қарастырылады. Қаланың қарқынды дамуы қоғамның дәстүрлі негіздеріне кері әсер береді және күнделікті өмірдің жаңа құндылықтарымен мәдени басымдықтарын тудырады. Қоғамдық өмірдің барлық салаларында бейнеленген заманауи мәдениеттің әлеуеті негізінен оның дамуының көптеген тенденциялары көрініс тапқан қалалық ортада жинақталған. Қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайда күнделікті мәдениет адам өмірін үйлестіруге қабілетті, сондай-ақ қалада тұтас мәдени кеңістікті қалыптастырудың маңызды құралдарының біріне айналуға. Даму мен интерпретациялау идеясына абстрактілі «картографияны» түрлендіретін күнделікті тәжірибенің шығармашылығына негізделген өндірістің ерекше түрі ретінде қалалық кеңістікті тұтыну, сонымен қатар қаланың нақты тұрғындарының өмір сүру ортасын стратегиялық жоспарлауға ерекше назар аударылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері: Бұл құбылысты қарастырудың әдістемелік негізі ретінде Анри Лефевр мен Мишель де Сертоның күнделікті өмір теорияларына негізделген. Ұсынылған эвристикалық потенциалы Анри Лефеврдің ғарыштық өндіріс тұжырымдамасы және қазіргі қаланың даму үдерістері мен перспективаларын түсіну үшін Мишель де Сертоның күнделікті тәжірибесінің тактикалық табиғатының теориясы қарастырылады.

Тірек сөздер: қалалық кеңістік, урбанизация, кеңістікті өндіру, стратегиялар мен тактикалар, күнделікті шығармашылық.

Сілтеме жасау: Қ.Д. Нарымбаев, З.Н. Исмагамбетова. «Заманауи қала кеңістігіндегі күнделікті мәдениет//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 56-60 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.07

ПОВСЕДНЕВНАЯ КУЛЬТУРА В СОВРЕМЕННОМ ГОРОДСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Қ.Д. Нарымбаев, З.Н. Исмагамбетова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан)

Аннотация. Целью работы является теоретическая реконструкция понятия «городское пространство» как одного из центральных понятий современной социогуманитарной и урбанизации. Городское пространство и повседневная жизнь рассматриваются как взаимозависимые явления, определяющие территориальные границы и личностное пространство существования субъекта, а также духовную составляющую и нормы его существования. Быстрое развитие города отрицательно влияет на традиционные устои общества и создает культурные приоритеты с новыми ценностями повседневной жизни. Потенциал современной культуры, отражающийся во всех сферах общественной

жизни, преимущественно сосредоточен в городской среде, где проявляются многие тенденции ее развития. В современной социокультурной ситуации бытовая культура способна гармонизировать жизнь человека, становится одним из важных средств формирования целостного культурного пространства города. Акцент сделан на идее освоения и интерпретации, потребления городского пространства как особой формы производства, основанной на креативности повседневного опыта, трансформирующей абстрактную «картографию», а также стратегическом планировании жизненной среды города. настоящие жители города.

Материалы и методы исследования: В качестве методологической основы рассмотрения этого явления взяты теории повседневности Анри Лефевра и Мишеля де Серто. Рассмотрены предполагаемый эвристический потенциал концепции космического производства Анри Лефевра и теории тактической природы повседневного опыта Мишеля де Серто для понимания процессов и перспектив развития современного города.

Ключевые слова: городское пространство, урбанизация, производство пространства, стратегия и тактика, повседневное творчество.

Для цитирования: *К.Д. Нарымбаев, З.Н. Исмагамбетова.* Повседневная культура в современном городском пространстве//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). С. 56-60. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.07

EVERYDAY CULTURE IN MODERN URBAN SPACE

K.D. Narymbayev, Z.N. Ismagambetova

Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Abstract. The purpose of this work is the theoretical reconstruction of the concept of “urban space” as one of the central concepts of modern socio-humanitarian and urbanization. Urban space and everyday life are considered as interdependent phenomena that determine the territorial boundaries and personal space of the subject’s existence, as well as the spiritual component and norms of its existence. The rapid development of the city negatively affects the traditional foundations of society and creates cultural priorities with new values of everyday life. The potential of modern culture, reflected in all spheres of public life, is mainly concentrated in the urban environment, where many trends in its development are manifested. In the modern sociocultural situation, everyday culture is capable of harmonizing human life and is becoming one of the important means of forming an integral cultural space of the city. The emphasis is on the idea of development and interpretation, consumption of urban space as a special form of production based on the creativity of everyday experience, transforming abstract “cartography”, as well as strategic planning of the city’s living environment. real city residents.

Materials and methods: The theories of everyday life by Henri Lefebvre and Michel de Certeau are taken as the methodological basis for considering this phenomenon. The supposed heuristic potential of Henri Lefebvre's concept of space production and Michel de Certeau's theory of the tactical nature of everyday experience for understanding the processes and prospects for the development of a modern city is considered.

Key words: urban space, urbanization, production of space, strategy and tactics, everyday creativity.

For citation: *K.D. Narymbayev, Z.N. Ismagambetova.* Everyday culture in modern urban space//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 56-60. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.07

Кіріспе.

Ең алдымен, сіз мына «сөзбен келісуіңіз» керек. «Қала кеңістігі» тіркесі қазіргі адамдардың лексикалогиясында берік еніп кеткені сонша, әдетте біз күнделікті тілден келіп, белгілі бір уақытта мәдениеттанушылар қолданатын теориялық ұғымға айналатыны туралы ойланбаймыз. Әдетте әлеуметтанушылар, сәулетшілер және қалатанушылар, адам географиясы саласындағы мамандар және т.б қолданған. Сонымен қатар, ол қазіргі заманғы

қалалардың тыныс-тіршілігін және даму динамикасын анықтайтындардың, атап айтқанда, қала әкімшілігі өкілдерінің күнделікті өмірінде берік орнықты. Бұл ұғымның қалыптасу тарихы және қазіргі әлеуметтік гуманитариядағы орны қандай?

Қала мен қаладағы адам өмірі аспектісі ретінде макроқалалық зерттеулер деңгейінде емес, керісінше қала құрылысы және қалалық ортаны жобалау, қала экономикасы, қалалық қоғамдық-саяси басқару және қала құрылысы мен даму стратегиялары барған сайын зерттелуде. Мәдениетті уақыт пен кеңістікте белгіленген өзін-өзі жүзеге асыруы ретінде анықтауға болады. Күнделікті өмір адам болмысының ерекше модальділігі бола отырып, кез келген болмыс сияқты уақыт пен кеңістікте жүзеге асады.

Талқылау.

Қала – жаңа мәдени және қалалық басылымдарда ұсынылған әртүрлі үлгілер мен форматтарда қалыптасқан және бейнеленген азаматтардың өмірлік әлемдерінің бірегей конфигурациясы. Қалалық кеңістікті зерттеудің танымалдылығы және бұл терминнің өзі ең алдымен француз әлеуметтік философы Анри Лефеврдің еңбектерінен бастау алады деп айтсақ, артық айтқандық емес, оның неомаркстік теориясы «күнделікті өмірге сын» арқылы шығуды жеңу болды. Бірқатар түпнұсқа идеялармен, олардың арасында «әлеуметтік кеңістіктің өндірісі» гипотезасы болды [Лефевр, 2015: 2] және қазіргі заманғы қалалық зерттеу бағдарламаларының тұжырымдамалық негізіне айналған «қалаға құқық» идеясы жинақталған. Қазіргі гуманитарлық ғылымдарда Лефевр бойынша қалаға субъект ретінде қарауға және қалалық кеңістіктің тарихи динамикасы мен әлеуметтік мәртебесін түсінуге міндетті болды. Кеңістікті классикалық декарттық-канттық модель шеңберінде емес, әлеуметтік құрылым ретінде қарастыруды ұсына отырып, Лефевр өзінің көзқарасын буржуазиялық қаланың кеңістіктік моделін және оның пайда болуы мен өзгеруін осы түсінік аясында сыни қайта құруды жүзеге асыра отырып, қолданыстан шығарудың бірдей матрицасына «енгізеді» [Наливайко, 2018а: 66-70].

Бұл модельді заманауи зерттеушілер қолдану барысында қазіргі қала кеңістігінің конституциясының логикасы мен динамикасын түсініп қана қоймай, сонымен қатар көбінесе орынсыз қолданылатын «қалалық кеңістік» және «урбандық кеңістік» ұғымдарын синоним ретінде ажыратуға мүмкіндік береді. Қалалық кеңістік – бұл өнім капиталистік өндірістік қатынастар және қолданыстан шығару процестерінің ең айқын көрінісін білдіреді. Қала кеңістігі – бұл, ең алдымен, қала тұрғындарының күнделікті өмірлік іс-әрекеттерін қосуға байланысты қолданыстан шығару мүмкіндігін қамтитын динамикалық өмір сүру ортасы. Дәл осы теорияны шығармашылық тұрғыда француз ойшылы, әлеуметтанушы, тарихшы, философ және мәдениет теоретигі Мишель де Серто қайта өңдей бастайды. Серто негізінен ірі қалалардың әлеуметтік құрылымын талдауға негізделген өзінің күнделікті өмір концепциясының қалыптасуына Лефевр идеяларының әсерін ашық түрде жариялайды [Серто Мишель де, 2013: 56].

Алайда, Серто ғарышты өндіру идеясына негізделген өндіріс ұғымын түбегейлі қайта қарастырады, оны бұрын абсолютті пассивті жүйе болып тұтынуды түсіндіруге дейін кеңейтеді, ол күнделікті өмірдің көптеген тәжірибелерінде, соның ішінде ғарышты игеру тәжірибесінде ерекше түрдегі – анонимді және жаппай өндіріс ретінде қарастырады. Серто іс жүзінде институционалдық құрылымдардың жаһандық стратегияларына қарсы тұратын күнделікті тәжірибелердің тактикалық табиғаты туралы өзіндік гипотеза ұсынады. Күнделікті өмір концепциясы аясында Серто кеңістік құбылыстарын ажырататын және соңғысының екі тарапты сипатын анықтайтын кеңістіктің өзіндік интерпретациясы берді.

Сертоның бұл идеялары қала кеңістігін зерттеуге жаңа серпін беруге және күнделікті мәдениет аспектілерінің тоғысу тұрғысынан оның даму перспективаларын анықтауға мүмкіндік береді. Қалалық кеңістікке қала әкімшілігінің стратегиялық жоспарлауының нәтижесі ретіндегі дәстүрлі көзқарас қалыптасып, ең дұрысы статистикалық деректерге, демографиялық және экологиялық болжамдарға негізделуі керек екендігі және қала кеңістігі мен қала тұрғындарының өмірлік өзара әрекеттесуін анықтаумен толығыуы мүмкін [Nalivaika, Tin, 2014: 4-33]. Әрбір жеке адам үшін қала блоктарының жиынтығы, көшелер мен

алаңдардың картографиясы, әлеуметтік инфрақұрылым деп аталатын желі ғана емес, сонымен қатар көршілес аумақты қамтуы мүмкін экзистенциалды маңызды орындардың, яғни ойын алаңдары, сүйікті кафелері, университет қалашықтарының жиынтығы болып табылады [Наливайко, 2018б: 38-42].

Бұл орындар үлкен қаланың стратегиялық ойластырылған «картасынан» басқа қағидаларға сәйкес құрылады. Бұл біз көзге көрінбейтін, бірақ әрқашан өзекті күнделікті тұтыну тәжірибесінің барысында өмір сүретін орындар, олар түбегейлі арнайы таңдамалы және бір уақытта жаппай іске асырылады. Егер қала құрылысы стратегиялары осы тәжірибелерден өте алшақ болса, онда біз қалалық кеңістік контекстінде қолданыстан шығару жағдайының қайта жаңғыртылуын және қала дамуының стратегиялық үлгілері мен оның тұрғындарының нақты күнделікті тәжірибесі арасындағы қарама-қайшылықтың бір түрін аңғарамыз. Алайда, бұл қарама-қайшылық абсолютті болуы мүмкін емес, өйткені қала кеңістігін қолданудың жаңа, кейде күтпеген тәсілдерін ойлап табатын күнделікті тәжірибелердің сол бір кері әсерлері, сол себепті Лефевр жариялаған қала құқығын жүзеге асыруға қайта-қайта қолданыста жүзеге асады.

Қорытынды.

Қала және оның тұрғындары күнделікті өмірде қазіргі заманғы гуманитарлық ғалымдардың назарына қарапайым сөздермен, істермен, маңызы жоқ заттармен және тәжірибелермен жүзеге асады, бірақ заманауи қалаларды «төменнен және іштен» көруге көп мүмкіндік береді. Бұл мағына қала мәдениеті мен қалалардың тығыздығын жақсырақ түсіндіреді. Қорыта келе мәдениетті адамды уақыт пен кеңістікте ашылған өзін-өзі жүзеге асырушы ретінде анықтауға болады. Күнделікті өмір адам болмысының ерекше модальділігі бола отырып, кез келген болмыс сияқты уақыт пен кеңістікте жүзеге асады. Жақын болашақта мұндай мәдени жағдай қала өмірінің мәндері мен мәртебесін, мәдени саяхат тәжірибесінің мотивтері мен міндеттерін, мәдени саясат пен әлемдік туризмнің бағыты мен стратегиясын айтарлықтай өзгертеді.

Осылайша, күнделікті мәдениетке арналған заманауи жұмыстар «мәдениет қаласын» тек театрлары мен музейлері бар қала емес, сонымен қатар өмір сүретін мәдени дәстүрлері бар, зияткерлікті және рухани қалалық элитаны зиялы қауым мен шығармашылық қоғамдастық ретінде көрсетеді және инновациялық мәдени саяси тәжірибемен зерттейді

ӘДЕБИЕТ

- Лефевр А.* Производство пространства. М.: Strelka Press, 2015. С. 2
- Наливайко И.М.* Критика повседневной жизни в социальной философии Анри Лефевра // Весник Брэсцкага універсітэта. Сер. 1. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. 2018. № 1. С. 66–70.
- Наливайко И.М.* Пространственная размерность повседневности // Весник Брэсцкага універсітэта. Серья 1. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. 2018. № 2. С. 38–42.
- Сертю Мишель де.* Изобретение повседневности. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. С. 56.
- Nalivaika, I., Tin, M.B.* General Introduction // Phenomenology of the Everyday. Oslo: Novus Press, 2014. P. 4–33.

REFERENCES

- Lefebvre A.* Production of space. M.: Strelka Press, 2015. P. 2 (In Russian)
- Nalivaiko I.M.* Criticism of everyday life in the social philosophy of Henri Lefebvre // Bulletin of the University of Brescia. Ser. 1. Philosophy. Palitalogy. Sacyology. 2018. No. 1, pp. 66-70. (In Russian)
- Nalivaiko I.M.* Spatial dimension of everyday life // Bulletin of the University of Bresk. Gray 1. Philosophy. Palitalogy. Satsiyalogiya. 2018. No. 2, pp. 38-42. (In Russian)
- Certeau Michel de.* The invention of everyday life. SPb.: Publishing house of the European University in St. Petersburg, 2013. P. 56. (In Russian)

Nalivaika, I., Tin, M.B. General Introduction // Phenomenology of the Everyday. Oslo: Novus Press, 2014, pp. 4-33. (In English)

Авторлар туралы мәлімет: Нарымбаев Қуандық Датхабайұлы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Мәдениеттану мамандығының 2 курс докторанты (050040, Аль-Фараби 71, Алматы қ-сы, Қазақстан). E-mail: narymbaev.kgu@mail.ru

Исмағамбетова Зухра Нұрланқызы – философия ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Дінтану және мәдениеттану кафедрасының профессоры (050040, аль-Фараби 71, Алматы қ-сы, Қазақстан). E-mail: zuchra-50@mail.ru.

Сведения об авторах: Нарымбаев Куандык Датабаевич – докторант 2 курса кафедры культурологии КазНУ им. аль-Фараби (050040. ул. Аль-Фараби 71, г. Алматы, Казахстан). E-mail: narymbaev.kgu@mail.ru

Исмагамбетова Зухра Нурлановна – доктор философских наук, профессор Кафедры религиоведения и культурологии КазНУ им. аль-Фараби (050040. ул. Аль-Фараби 71, г. Алматы, Казахстан). E-mail: zuchra-50@mail.ru

Information about the authors: Kuandyk D. Narymbaev – 2nd year doctoral student in cultural studies of KazNU named after Al-Farabi (050040. Al-Farabi St. 71, Almaty, Kazakhstan). E-mail: narymbaev.kgu@mail.ru

Zukhra N. Ismagambetova – doctor of Philosophy, Professor. Professor of the Department of Religious Studies and Cultural Studies of KazNU named after. al-Farabi (050040. Al-Farabi St. 71, Almaty, Kazakhstan). E-mail: zuchra-50@mail.ru

УДК 069.01, 304.42, 323.1

ИСТОРИЧЕСКИЙ МУЗЕЙ И ЕГО РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЛИТИКИ ПАМЯТИ И ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ КЫРГЫЗСТАНЕ

К.М. Алмакучуков

Мемориальный дом-музей М.Фрунзе (Кыргызстан)

Аннотация: Между национальной идентичностью и исторической памятью существуют отношения взаимозависимости, поскольку социальная идентичность укоренена в памяти. Память воплощается не только в голове, но и в предметной и вещной среде, а исторический факт подкрепляется идентификационными маркерами коллективной памяти. Национально-государственное строительство требует возвращения в политику идентичности национально-ориентированной памяти (национального нарратива). Одним из важнейших инструментов (площадок) формирования (национализации) национального сознания и демонстрации «горизонтального единства» нации является пространство музея, инстанция «национального воображаемого» и модуса видения действительности, в котором знание о прошлом может помочь в решении насущных проблем. Опрос выявил необходимость в формировании новой коллективной памяти и обновлении «коллективной веры».

Материалы и методы исследования: Музейное пространство санкционированной интерпретацией, педагогическим и дидактическим воздействием на посетителя может перезагрузить коллективную/коммуникативную память. Концепция «мнемонических мест» (мест памяти/*lieux de memoire*) П. Нора (P. Nora) предоставляет новые теоретико-методологические ресурсы и возможности. Для чего нужно выявить основные события и явления в исторической памяти и элементы идентичности (имена, природные и антропологические объекты, вещи и события, памятники, слово и ритуалы, табу, символы и традиции, литература и искусство, и т.д.), которые могут быть использованы для последующей разработки рекомендаций по внесению изменений и дополнений в

тематические структуры постоянных экспозиций музеев исторического профиля. Нами апробирована методика и проведен опрос методом анкетирования.

Ключевые слова: исторический музей, политика памяти/забвения, ступки/места памяти, национальная идентичность, национально-государственное строительство.

Для цитирования: *К.М. Алмакучуков.* Исторический музей и его роль в формировании политики памяти и идентичности в современном Кыргызстане//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). С. 60-66. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.08

ТАРИХ МУЗЕЙІ ЖӘНЕ ОНЫҢ БҮГІНГІ ҚЫРҒЫЗСТАНДАҒЫ САЯСИ ЖАДЫ МЕН БІРЛЕСТІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

К.М. Алмакучуков

М. Фрунзе мемориалдық үй-музейі (Кыргызстан)

Аңдатпа: Әлеуметтік бірегейлік жадтан бастау алатындықтан, ұлттық бірегейлік пен тарихи жадының өзара тәуелділігі бар. Ұлттық-мемлекеттік құрылыс ұлттық бағдарланған жадтың (ұлттық баяндау) сәйкестік саясатына қайта оралуын талап етеді. Ұлттық сананы қалыптастырудың (ұлттандырудың) және ұлттың «көлденең бірлігін» көрсетудің маңызды құралдарының (платформаларының) бірі - кеңістігі. Сауалнама жаңа ұжымдық жады құру және «ұжымдық сенімді» жаңарту қажеттілігін анықтады.

Материалдар мен зерттеу әдістері: Музей кеңістігі рұқсат етілген интерпретация, келушіге педагогикалық және дидактикалық әсер ету арқылы ұжымдық/коммуникативтік жадыны қайта іске қоса алады. П. Нораның «мнемоникалық орындар» (memory place/lieux de memoire) тұжырымдамасы жаңа теориялық және әдістемелік ресурстар мен мүмкіндіктер береді. Тарихи жадтағы негізгі оқиғалар мен құбылыстарды және тұлғаның элементтерін (аттар, табиғи және антропологиялық объектілер, заттар мен оқиғалар, ескерткіштер, сөздер мен салт-дәстүрлер, тыйымдар, белгілер мен дәстүрлер, әдебиет пен өнер және т.б.) анықтау неліктен қажет? Тарихи музейлердің тұрақты көрмелерінің тақырыптық құрылымдарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу бойынша ұсыныстарды кейіннен әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін. Біз әдістемені сынап көрдік және сауалнамалар арқылы сауалнама жүргіздік.

Тірек сөздер: тарихи музей, жад саясаты/ұмыту, ұйыған жерлер/есте сақтау орындары, ұлттық бірегейлік, ұлттық мемлекет құрылысы.

Сілтеме жасау: *К.М. Алмакучуков.* Тарих музейі және оның бүгінгі Қырғызстандағы саяси жады мен бірлестікті қалыптастырудағы рөлі//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 60-66 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.08

THE HISTORY MUSEUM AND ITS ROLE IN SHAPING THE POLITICS OF MEMORY AND IDENTITY IN MODERN KYRGYZSTAN

K.M. Almakuchukov

Frunze Memorial house-museum (Kyrgyzstan)

Abstract. There is a relationship of interdependence between national identity and historical memory, since social identity is rooted in memory. Nation-state building requires the return of nationally-oriented memory (national narrative) to identity politics. One of the most important tools (platforms) for the formation (nationalization) of national consciousness and demonstration of the “horizontal unity” of the nation is the space of the museum. The survey revealed the need to create a new collective memory and renew the “collective faith.”

Materials and research methods. The museum space, through authorized interpretation, pedagogical and didactic influence on the visitor, can reboot the collective/communicative memory. The concept of “mnemonic places” (memory places/lieux de memoire) by P. Nora provides new theoretical and methodological resources and opportunities. Why is it necessary to identify the main events and phenomena in historical memory and elements of identity (names, natural and

anthropological objects, things and events, monuments, words and rituals, taboos, symbols and traditions, literature and art, etc.), which can be used for the subsequent development of recommendations for making changes and additions to the thematic structures of permanent exhibitions of historical museums. We tested the methodology and conducted a survey using questionnaires.

Keywords: historical museum, politics of memory/oblivion, clots/places of memory, national identity, nation-state building.

For citation: *K.M. Almakuchukov. The history museum and its role in shaping the politics of memory and identity in modern Kyrgyzstan //MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 60-66. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.08*

Введение.

В своей деятельности субъект политики, «преодолевая настоящее, постоянно предваряет будущее, в то же время преобразовывая прошлое» (Тогусаков, 1992: 17). «Функция науки не ограничивается только лишь объяснительными и предсказательными возможностями, наряду с ними она обладает и рядом других взаимосвязанных и взаимообусловленных функций. Одной из таких свойств является управленческая функция (предсказание, объяснение)» [Тогусаков, 1992: 33].

Терминология – это индикатор состоявшейся деятельности. Формулировка дефиниции представляет не только академический интерес, но и определяет прикладные аспекты и эффективность работы над национальной идентичностью. Рабочим определением национальной идентичности в данном исследовании выбрана дефиниция, согласно которой национальная идентичность есть структурный элемент национального сознания, один из вариантов когнитивной установки, позволяющая индивиду отнести себя к той или иной референтной группе, найти подтверждение представлений о самом себе и определенным образом организовывать свое поведение. Особой высшей формой национального сознания является национальная идея.

Между социальной идентичностью и памятью существуют отношения взаимозависимости. Идентичность укоренена в памяти, идентификация – одна из функций (наряду с легитимацией) коллективной (заимствованной) памяти [Васильев, 2012: 63-64]. Память воплощается не только в голове, но и в предметной и вещной среде.

Целью государственной культурной политики, напомним, является не что иное, как стремление сохранить или изменить картину мира людей таким образом, чтобы это соответствовало интересам субъекта политики. Ведь по П. Бурдьё (*P. Bourdieu*), «главным в политической игре является не только монополия использования ресурсов политической власти, но и монополия производства и распространения политических представлений, и мнений» [Бурдьё, 1993: 37].

Государство создают не просто территории с охраняемыми границами, не только столицы с госучреждениями, конституции и символика, государство делает легитимным и жизнеспособным прежде всего население, обладающее национальным (само)сознанием, приверженностью и сопричастностью к этому государству. «Все это назвать страновым или гражданским национализмом, можно назвать патриотизмом, а можно национальным самосознанием (идентичностью)» [Тишков, 2013: 37].

Решение данной задачи требует возвращения в политику идентичности политики национально-ориентированной памяти, т.к. между национальной идентичностью и исторической памятью существуют отношения взаимозависимости. Одним из важнейших инструментов (площадок) формирования (национализации) национального сознания является пространство музея, использующее в работе с посетителями адекватные социальным вызовам диалогические модели взаимодействия и музейной коммуникации. Исторический факт подкрепляется идентификационными маркерами коллективной памяти, сложного эмоционального комплекса, связанного с воспоминаниями и когнитивными

установками, призванного дать прочувствовать посетителю социальную роль прецедентного события, имени.

Дискуссия.

В массовом сознании исторический музей воспринимается как хранилище духовных ценностей и свидетельств исторической судьбы народа, во многом опирающихся на историческую «плоть» и некие сакральные и романтические концепты. Музей также является оплотом культурной традиции, чувственного опыта, связанных с иллюзией соприкосновения с вечными ценностями, основанной на магии артефакта-подлинника.

В профессиональной среде музей, напротив, позиционируют его как социальный институт, как основной механизм генерирования особого модуса видения действительности и воспроизводства властных отношений, демонстрации «горизонтального единства» нации. В них возможны коллекционирование кодов и смыслов, извлечение сущностей из различных исторических эпох, идеологическая комбинаторика и моделирование исторической памяти, ритуал и перфомативность. Каждый из них имеет определенную идеологическую нагрузку, определяя музей как инстанцию «национального воображаемого» и формируя утопический характер модели восприятия населением действительности и в конечном счете, поведение политиков и работу системы власти в целом.

Решение проблемы кризиса национальной идентичности требует возвращения политики памяти/забвения в сферу национального сознания. В период 1991-2020 гг. Кыргызстан испытывает многие вызовы, включая эволюцию «мест памяти» нации (*«lieux de memoire»*) – память сообщества: (1) отдельные из них постепенно предаются забвению или вытеснению из памяти, в то время как другие (2) забытые «места памяти» возрождают свое или приобретают новое значение, либо (3) привносятся новые «места памяти».

«Значимость событий определяется их проекцией на будущее, то есть их восприятием в перспективе ожидаемого (моделируемого) будущего» [Святославский, 2013: 34] и сделать это должна новая коллективная память. При этом, с одной стороны, имеются риски появления сомнительных утверждений, не подкрепленных авторитетными источниками, а с другой, нельзя переоценивать роль политики памяти/забвения. Проявления национальной идентичности – это чувства принадлежности, включенности или, наоборот, отторжения [Кочетков, 2012].

Стулки/места/моменты памяти, на основании которых можно реконструировать коллективную/коммуникативную память в Кыргызстане – это элементы фундирования национальной идентичности: имена, природные и антропологические объекты, вещи и события, памятники, слово и ритуалы, табу, символы и традиции, санжыра и верования, литература и искусство, и т.д.

Предложенная структура основных событий и явлений в исторической памяти, а также элементов идентичности позволят восстановить преемственность (поддержание, вытеснение, переопределение) элементов коллективной памяти (национально-ориентированная память, которая выполняет важные социальные функции), с которой общность хочет себя идентифицировать, будет способствовать пониманию закономерностей поведения человека, культурной обусловленности его мышления и мировоззрения.

Сама по себе напрашивается концепция постоянной экспозиции с рабочим названием «История Кыргызстана в 100 объектах», подчеркивающая специфику исторического контекста, открывающий культурные и социально-экономические суб-континентальные связи, способные раскрыть прошлое с самых необычных ракурсов: дипломатия, культура повседневности (одежда, кухня и т.д.), миграция, торговля и т.д. Очень важно продемонстрировать преемственность через их укорененность в настоящем, а также соответствующие отсылки к литературе, музыке и фильмографии, устные истории.

У каждой нации есть своя национально-ориентированная историческая память, влияющая на национальную идентичность. Используя методiku французского историка П. Нора (*Pierre Nora*) «Места памяти» нами выявлены «символические объекты (отдельные местности, памятники, события, ритуалы, символы и традиции, вещи и события и т.п.,

составляющие многообразие национальной идентичности) в совокупности, составляющие материал, из которого конструируется историческая/коллективная (заимствованная) память в Кыргызстане.

Поскольку стояла задача апробировать методику, то нами был проведен опрос методом анкетирования, в котором приняли участие 50 респондентов, в том числе 4 академика Национальной академии наук, 6 докторов наук, 10 кандидатов наук, представители экспертной среды. Биографический возраст респондентов от 20-40 лет (3 чел.), 40-60 лет (30), старше 60 (17), т.е. охватывает хронологический период вторую половину XX-в. и начало XX-в., включая период независимости, что позволяет зафиксировать эволюцию «мест памяти» нации.

Профиль респондентов: гуманитарии (43), естественно-научный (7). По сфере деятельности (допускалось двойное позиционирование): государственная служба (4), сфера образования (9), сфера академической науки (10), сфера культуры (14), бизнес-среда (2), неправительственный сектор (16). Опрос проведен в период январь-июнь 2022 г. В закрытые вопросы опросника специально включали варианты, чтобы подвигнуть респондентов на отход от стереотипов и установок.

Итак, «горизонтального единства» нации не просматривается, т.к. более половины респондентов на вопрос «В стране больше согласия и сплоченности (доверия), чем несогласия и разобщенности?» ответили отрицательно. Что касается «коллективной веры», то на поставленный вопрос «Как Вы оцениваете направление движения страны?» только 6 ответили утвердительно – «правильным». Поведение респондентов определяют (допускается множественность ответов) «планы, мечты, обязательства» (27) и «повседневные заботы» (26), а духовные практики – менее всего (15). Попытка выявить «радиус доверия» через постановку вопроса о возможности доверия незнакомому человеку показывает паритет: сумма «скорее нет, чем» и «нет» (26) против суммы «скорее да, чем нет» и «да» (24). Это относится к диагностированию состояния и перспектив горизонтального взаимодействия.

Поскольку память соткана из воспоминаний, в том числе и ложных, то, на заданный вопрос о словесных ассоциациях со страной, большинство респондентов сделали выбор на известных максимах и морализаторских формулах (допускается множественность ответов): «Сен таза болсон, мен таза болсом – коом да таза болот!»/«Если ты и я будем не запятнанными, то и общество будет чистым!» (27), «Эркиндик»/«Свобода» (11) и «Ак ийилет, бирок сынбайт»/«Белое гнется, но не ломается» (10).

На поставленный вопрос о реальных исторических деятелях и нарративных персонажах, оказавших наибольшее влияние на ход истории страны (допускается множественность ответов), респонденты отметили В.И. Ленина (20), Ж. Абдрахманова (18), эпического героя Манас и Ч. Айтматова (по 15). Далее, на аналогичный вопрос о прецедентных событиях, получили следующий расклад (допускается множественность ответов): Великая Октябрьская социалистическая революция (29), обретение независимости в 1991 году (25), присоединение Киргизии к Российской Империи в 1861 году (17). Таласская (Атлахская) битва 751 г., с которой началось вытеснение буддизма и распространение ислама, получила всего 6 упоминаний. Попытки подвигнуть на более глубокие размышления через провокативные вставки о других событиях («Перестройка», «Исход 1916» и т.д.) не дали результата, не говоря уже о других событиях из более глубокой древности. То есть мы имеем дело с четко структурированными сгустками памяти – коммуникативной и коллективной памятью 2-х последних поколений.

Что касается идентификационных маркеров в предметной и вещной среде, то респонденты достаточно предсказуемы (допускается множественность ответов): юрта (35), национальная одежда (22), национальные орнаменты (21), флаг страны (18), «традиционная» музыка (17). Цветовых ассоциаций как у жителей Нидерландов нет. В культуре повседневности, каркасом которой являются цикличные праздники, респонденты считают универсальными и устраивающими всех жителей страны празднование Нового года (35) и Нооруз (20). Празднование Дня Независимости и День Победы, мусульманские праздники

(Орозо Айт/ Рамазан и Курман Айт/Курбан Байрам) таковыми не признаются (допускалось множественность ответов).

Попытка вычленировать идентификационные маркеры через символы в природной среде (допускается множественность ответов) дала следующий профиль предпочтений: Иссык-Куль (43), горы (40). Ассоциаций с землей исхода Алтаем, Енисеем – всего 4. В мире можно часто встретить емкую национальную символику – идентификаторы, в основе которых символические образы (фауна, флора, природные и антропогенные объекты). С точки зрения респондентов (само)идентификаторами Кыргызстана в номинации «фауна» являются беркут (31), снежный барс (26), кыргызская порода лошади (13). Если учесть, что кыргызская порода лошади практически исчезает, то это больше фантом. Приведем строки из кыргызского фольклора:

Родовитый, как беркут,	Бүркүттөй тектүү,
Ловчий, как кречет,	Шумкардай эптүү,
Мстительный, как сокол-сапсан,	Ителгидей кектүү
Мясистый, как перепел,	Бодонодой эттү,
Чуткий, как сорока.	Сагызгандай шектүү.

В номинации «флора» – арча/можжевельник (20), цветок Айгуль/Лунный цветок (19), ель Тянь-Шанская (16). Символика дерева – не только часть (само)идентификации, это – скорее образное мышление и прагматика, нежели эстетика. Хлопок и пшеница никак не ассоциируются с Кыргызстаном и поэтому геральдистам стоит задуматься над перепрошивкой герба страны, где присутствуют сокол, пшеница и хлопок. Когда мы научимся видеть и творить окружающую среду?

Как мы знаем, в памяти хранятся не только позитивные воспоминания, но и есть такие, о которых стараются не говорить или не одобряются обществом (не проработанные травмы), либо не поощряются властями. Одним из таких событий, принесших национальное унижение и страдание, является Уркун/Исход, имевший место с 1916 г. по 1937 г., хотя абсолютное большинство жителей страны привязывают его только к 1916 г. В краткосрочной ретроспективе события 2005, 2010 и 2020 гг., одновременно проходят через чувства «гордость», «унижение», «радость», «страдание», что указывает на то, что еще нет ценностно-нормативного консенсуса.

Одним из условий укоренения воспоминаний является их ритуализация и институциональные практики (повторение, практика, соблюдение). Ритуал благословения (41) признается самым приемлемым (допускалось множественность ответов). Респонденты в ассоциативном ряду природных стихий связывают себя с «землей» (24) и «водой» (21), нежели с «огнем» и «воздухом» – по 4. Что очень информативно для последующего использования в качестве подкрепления нужных когнитивных установок.

Поскольку нам прохождение эволюционного этапа этнической идентичности на пути взращивания гражданской и национальной идентичности на основе со-гражданства, по всей видимости, не избежать, то стоит ответить на весьма прозаический вопрос «Какие качества кыргызов Вы считаете позитивными?» (допускается множественность ответов). Из полученных ответов гостеприимство (24) и адаптивность (19) вряд ли пригодны для формирования «горизонтального взаимодействия». Возможно, может быть воплощен принцип «соседского взаимодействия» через потенциал толерантности (18) и товарищеской взаимопомощи (15). «Созидательный труд» как искомое качество – аутсайдер опроса (4).

На комплементарный вопрос о негативных качествах респонденты указали на расточительность, лень, завистливость, необязательность, ведомость, конформизм, доверчивость и т.д. Полагаем, что данная предметная область требует профессионального анализа и интерпретации.

Таким образом, опрос выявил необходимость в формировании (конструировании) новой коллективной памяти, ее перекодировки и обновления «коллективной веры». Респонденты в

принципе могут изменить свои убеждения в результате рефлексии (13), под воздействием «новой информации» (11). Но это уже задача социального управления.

ЛИТЕРАТУРА

Бурдые П. Социология политики. М., 1993.

Васильев А.Г. Аксиология коллективной памяти и проект евразийской идентичности. В сборнике материалов международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Л.Н. Гумилева «Культурное наследие Северной Евразии: проблемы и перспективы освоения». Якутск: 2012 [Электронный документ]. Режим доступа https://books.google.kg/books?hl=ru&lr=&id=OojvBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA63&ots=y476_Fzs3D&sig=Iiya-sSHK1UtCVAoy-OnOoYGaAY&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (20.02.2021).

Кочетков В.В. Национальная и этническая идентичность в современном мире // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2012. №2.

Святославский А.В. История России в зеркале памяти. Механизмы формирования исторических образов. М.: «Древлехранилище», 2013. 592 с.

Тогусаков О.А. Понятие предвидения и его методологическое значение для научного познания (09.00.08.). Автореф. дисс. ...соиск. н.ст. ...д.филос. наук. Алма-Ата: 1992. С. 36.

Тишков В.А. Российский народ. История и смысл национального самосознания. М.: Наука, 2013. 649 с.

REFERENCES

Burde P. Sotsiologiya politiki. M., 1993. (In Russian)

Vasilev A.G. Aksiologiya kollektivnoi pamyati i projekt evraziiskoi identichnosti. V sbornike materialov mejdunarodnoi nauchnoi konferentsii, posvyashchennoi 100-letiyu so dnya rojdeniya L.N. Gumileva «Kulturnoe nasledie Severnoi Evrazii: problemy i perspektivy osvoeniya». Yakutsk: 2012, [Elektronnyi dokument]. Rejim dostupa https://books.google.kg/books?hl=ru&lr=&id=OojvBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA63&ots=y476_Fzs3D&sig=Iiya-sSHK1UtCVAoy-OnOoYGaAY&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (20.02.2021). (In Russian)

Kochetkov V.V. Natsionalnaya i etnicheskaya identichnost v sovremennom mire. // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 18. Sotsiologiya i politologiya. 2012. №2. (In Russian)

Svyatoslavskii A.V. Istoriya Rossii v zerkale pamyati. Mehanizmy formirovaniya istoricheskikh obrazov. M.: «Drevlekhaniiliще», 2013, 592 p. (In Russian)

Togusakov O.A. Ponyatie predvideniya i ego metodologicheskoe znachenie dlya nauchnogo poznaniya (09.00.08.). Avtoref. diss. ...soisk. n.st. ...d.filos. nauk. – Alma-Ata: 1992. P. 36. (In Russian)

Tishkov V.A. Rossiiskii narod. Istoriya i smysl natsionalnogo samosoznaniya. M.: Nauka, 2013. 649 p. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Алмакүчуков Кенешбек Мұқашұлы – М. Фрунзе мемориалдық музей-үйінің директоры (720040, Фрунзе көшесі, 364, Бішкек, Қырғызстан), экономика ғылымдарының докторы. E-mail: keneshalma@mail.ru

Сведения об авторе: Алмакучуков Кенешбек Мукашевич – директор Мемориального дома-музея М. Фрунзе (720040, ул.Фрунзе 364, г. Бишкек, Кыргызстан), доктор экономических наук. E-mail: keneshalma@mail.ru

Information about the author: Keneshbek M. Almakuchukov – director of the M. Frunze Memorial House-Museum (720040, Frunze St. 364, Bishkek, Kyrgyzstan), Doctor of Economics. E-mail: keneshalma@mail.ru

УДК 930

СОВРЕМЕННЫЕ ЭКСПОЗИЦИИ В ГОСУДАРСТВЕННОМ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОМ МУЗЕЕ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**Г.А. Досмухамбетова**Государственный военно-исторический музей Вооруженных Сил Республики Казахстан
(Казахстан)

Аннотация. В статье дается анализ тематических и идейно-содержательных особенностей военно-исторических музеев, основывающихся в своей деятельности на изучении военной истории, традиций и национальных ценностей. В статье отмечается, что ранее в стране не существовало военно-исторических музеев и не уделялось особенного внимания военной истории казахского этноса. Автор особое внимание уделяет направлению военной истории, как основному при изучении и построении музейной экспозиции военного музея, делая акцент на специфичности вопроса. На основе научной концепции Государственного военно-исторического музея рассматриваются актуальные вопросы военной истории государства с древних времен до современности. Используя научные источники, автор приводит исторические факты существования на территории современного Казахстана древних армий и развития военного искусства саков, гуннов, тюрков, кипчаков, монголов, казахов. Отмечается, что экспозиционное пространство музея в историко-хронологическом порядке представляет участие воинов – казахстанцев в военных конфликтах, локальных, Первой и Второй мировых войнах. Значительное внимание уделяется национально-освободительным движениям, восстаниям. Расширенный анализ тематической экспозиции залов музея подтверждает обоснованность предложенной темы и дальнейшее исследование данного направления.

Материалы и методы исследования. Использованы научные концепции, научно-методические материалы, созданные при участии автора или разработанные лично, а также концепции и статьи научных консультантов музея, в качестве цитируемых источников. Основными являются сравнительно-исторический, типологический, тематико-хронологический методы.

Ключевые слова военно-исторические музеи, идейно-содержательные особенности, военные традиции, историческая память, музейная экспозиция.

Для цитирования: Г.А. Досмухамбетова. Современные экспозиции в Государственном военно-историческом музее вооруженных сил Республики Казахстан//MUSEUM.KZ. 2023. №4 (4). С. 67-73. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.09

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕР МЕМЛЕКЕТТІК ӘСКЕРИ-ТАРИХИ МУЗЕЙІНДЕ ЗАМАНАУИ ЭКСПОЗИЦИЯЛАРЫ**Г.А. Досмұхамбетова**Қазақстан Республикасының Қарулы Күштер
мемлекеттік әскери-тарихи музейі (Қазақстан)

Аңдатпа. Жұмыста әскери тарихты, салт-дәстүрді, ұлттық құндылықтарды зерттеуге негізделген әскери тарих музейлердің тақырыптық және идеялық-мазмұндық ерекшеліктеріне талдау жасалады. Мақалада бұрын елімізде әскери тарих музейлердің болмағаны, қазақ этносының әскери тарихына ерекше көңіл бөлінбегені атап өтілген. Әскери музейдің көрмесін зерттеуде және құрастыруда негізгі мәселе ретінде, автор әскери тарих бағытына ерекше мән береді, мәселенің ерекшелігіне тоқталады.

Мемлекеттік әскери тарих музейінің ғылыми тұжырымдамасы негізінде ежелгі дәуірден қазіргі уақытқа дейінгі мемлекеттің әскери тарихының өзекті мәселелері қарастырылады. Ғылыми дереккөздерді пайдалана отырып, автор қазіргі Қазақстан аумағында ежелгі әскерлердің болғаны және сақтардың, ғұндардың, түріктердің,

қыпшақтардың, моңғолдардың, қазақтардың әскери өнерінің дамуы туралы тарихи деректерді келтіреді.

Музейдің көрме кеңістігі тарихи-хронологиялық тәртіпте қазақстандық жауынгерлердің әскери қатығыстарға, жергілікті, бірінші және екінші дүниежүзілік соғыстарға қатысуын бейнелейді. Ұлт-азаттық қозғалыстар мен көтерілістерге көп көңіл бөлінеді. Музей залдарының тақырыптық көрмесіне кең талдау жасау ұсынылып отырған тақырыптың негізділігін және осы бағыттағы зерттеулерді одан әрі дәлелдейді.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Келтірілген дереккөздер ретінде автордың қатысуымен жасалған немесе жеке әзірленген ғылыми тұжырымдамалар, ғылыми-әдістемелік материалдар, сондай-ақ музейдің ғылыми кеңесшілерінің тұжырымдамалары мен мақалалары пайдаланылды. Олардың негізгілері салыстырмалы тарихи, типологиялық, тақырыптық және хронологиялық әдістер.

Тірек сөздер: әскери-тарихи музейлер, идеялық-мазмұндық ерекшеліктері, әскери дәстүрлер, тарихи зерде, музей көрмесі.

Сілтеме жасау үшін: *Г.А. Досмұхамбетова.* Қазақстан Республикасы қарулы күштер мемлекеттік әскери-тарихи музейінде заманауи экспозициялары//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 67-73 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.09

MODERN EXHIBITIONS AT THE STATE MILITARY HISTORY MUSEUM OF THE ARMED FORCES THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

G.A. Dosmukhambetova

The State Military Historical Museum of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan
(Kazakhstan)

Abstract. The main goal of the article is to analyze the thematic and conceptual features of military-historical museums, which are based on the study of military history, traditions and national values. The article notes that previously there were no military-historical museums in the country and no special attention was paid to the military history of the Kazakh ethnic group. The author pays distinct attention to the direction of military history, as for the main objective in the study and construction of the museum exhibition of the military museum, focusing on the specificity of the issue.

Based on the scientific concept of the State Military History Museum, current issues of the military history of the state from ancient times to the present are considered. Using scientific sources, the author cites historical facts of the existence of ancient armies on the territory of modern Kazakhstan and the development of the military art of the Saks, Huns, Turks, Kipchaks, Mongols, and Kazakhs.

It is noted that the exhibition space of the museum in historical and chronological order represents the participation of Kazakh soldiers in military conflicts, local, First and Second World Wars. Considerable attention is paid to national liberation movements and uprisings. An extensive analysis of the thematic exhibition of the museum halls confirms the validity of the proposed topic and further research in this direction.

Materials and methods of the research. Scientific concepts, scientific and methodological materials created with the participation of the author or developed personally, as well as concepts and articles of the museum's scientific consultants, were used as cited sources. The main ones are comparative historical, typological, thematic and chronological methods.

Keywords: military history museums, ideological and content features, military traditions, historical memory, museum exhibition.

For citation: *G.A. Dosmukhambetova.* Modern exhibitions at the State military history museum of the armed forces the Republic of Kazakhstan//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 67-73. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.09

Военная тема занимает большое место в истории всех государств, так как испокон веков велись войны за свою территорию, а также за овладение чужой землей. Ранее военная история Казахстана занимала незначительное место в краеведческих музеях, и в основном, это были материалы о революции 1917 г., о Великой Отечественной войне, но многие иные военно-исторические темы, которые относились к истории казахского народа, не были отражены.

С обретением независимости во многих музеях стали открываться разделы, посвященные древним военным организациям, существовавшим на территории современного Казахстана; экспозиции, посвященные национально-освободительным восстаниям, движениям, под руководством ханов, батыров. Археологические находки поднимают более древние пласты и уже открываются экспозиции, посвященные сакам, сарматам, гуннам, тюркам, Золотой орде, Казахскому ханству. Все это способствует воспитанию исторического сознания и гражданского патриотизма.

Военно-исторические музеи являются музеями исторического профиля, которые документируют военную историю, развитие военного искусства, оружия, военной техники и снаряжения. Подразделяются на музеи общей воинской истории; музеи отдельных отраслей военного дела; музеи, посвященные значительным военным событиям и выдающимся полководцам, в том числе мемориальные музеи и памятники [ВЭС,2007: <https://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary.htm>].

Во многих странах имеются военно-исторические музеи, они относятся как к ведомствам культуры, так и к военным ведомствам. Причем военные музеи также имеют свою международную организацию ИКОМАМ (Международный совет музеев армий) в составе ИКОМ (Международный совет музеев). В рамках ИКОМАМ проводятся конференции, встречи для обмена опытом, введения в научный оборот современных исследований и материалов по военной истории, обмену информацией о различных предметах музейных коллекций мира, связанных с военной историей [http://www.museum.ru/rme/sci_milit.asp].

Важным этапом стало открытие Государственного военно-исторического музея (ГВИМ) в г. Астана, в котором комплексно представлен материал о военной истории страны с древних времен до современности. Значимым фактом является принадлежность музея к военному ведомству, что предполагает особенности в построении экспозиции с точки зрения военного искусства. Несомненно, что имеются различные ведомственные музеи, а также войсковые музеи, музейные комнаты, мемориальные музеи, однако, лишь ГВИМ предназначено для массового посещения и комплексного показа всей военной истории страны. Немаловажным фактом является наличие парка военной техники, оружия и вооружения.

Военная история, являясь, прежде всего одним из направлений истории, имеет специфические особенности: «...изучает и обобщает опыт подготовки и ведения минувших войн; раскрывает цели, причины и характер конкретных войн, их ход, итоги и значение в историческом процессе; изучает историю строительства вооружённых сил, процесс создания, организации, подготовки и технического оснащения видов вооружённых сил и родов войск; исследует историю военного искусства, развитие и смену форм и способов ведения военных действий; историю военной мысли, развитие военно-теоретических воззрений на природу и характер войн, их подготовку, ведение и проблемы военного строительства и военного искусства. Так же, как и в истории, специальными разделами являются военная историография, военное источниковедение и военная археология». [БСЭ, 1969-1989. <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/056/897.htm>].

В 2015 г. силами научно-педагогического коллектива Национального университета обороны совместно с музеем была создана научная концепция, включающая в себя различные исторические факты развития военной истории и военного искусства. Научная концепция стала теоретическим обоснованием по созданию стационарной экспозиции. Концепция музея основана на разработке военных историков Национального университета

обороны Серкпаева М.О., Мухамеджановой С.Ш., Койшигариной Г., Аккузинова А.К., Тасболатова А.Б., Акшулакова К.Ж., Мартынова А.А., Макипова А.С., Асилова Н.Т., Мукишова А.А. и др.; историков Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева Кушкумбаева А.К., Кусаинова М.К., Б. Абдигали); научных сотрудников Национального музея РК и Военно-исторического музея (Самашева З.С., Ахметжана К.С.), что говорит о тесном взаимодействии научного и музейного сообщества г. Астана.

Уникальным на тот момент было создание зала древности, включающего материалы о войнах в древнем обществе. Большую помощь оказали исследования археологов, в том числе, З. Самашева, В. Зайберта, историков А. Кушкумбаева, К. Ахметжана.

Опираясь на научные изыскания д.и.н., профессора археологии, член-корреспондента Германского археологического института В.Ф. Зайберта, были представлены исторически доказанные факты одомашнивания лошади на территории Казахстана, и связанные с этим процессом возможности в развитии военного искусства [Зайберт, 1993, 2009, 2011].

Большой вклад в изучение сакской, тюркской военной истории внесли труды К. Акишева (1969 г.): образ Золотого человека из кургана Иссык представляет образ древнего воина. Новейшее открытие З. Самашева в Восточном Казахстане (Елеке-Сазы), впервые показало антропологический портрет тюрка. По мнению З. Самашева, «можно предположить, что на поясной золотой бляхе изображена историческая личность: основатель Великого Тюркского каганата Бумын каган (552-572), при котором тюрки достигли максимального могущества своего объединения, территория которого простиралась от Каспийского моря на западе и до залива Ляодун на востоке» [Самашев, 2022: 163-190].

Значительный срез знаний и фактов в построении экспозиций «военная структура «Золотой орды» (Улуг Улыс), Казахского ханства получен в результате сотрудничества с российскими учеными Ю.С. Худяковым, Л.С. Бобровым, и казахстанскими учеными А.К. Кушкумбаевым, К.С. Ахметжаном.

А.К. Кушкумбаев в исследованиях Золотой Орды большое внимание уделяет защитному вооружению воинов XIII-XV вв., основанным на исследовании трудов М.В. Горелика, что предоставило возможность создать в музее научно-историческую реконструкцию золотоордынского воина в защитных средствах. Большой вклад при анализе и осмыслении оружейного набора и оборонительного вооружения кочевников монгольского периода принадлежит оружейнику Ю.С. Худякову [Кушкумбаев, 2015]. По мнению Л.А. Боброва «важной составляющей военного искусства кочевников Казахстана, наряду с комплексом вооружения, тактикой ведения боя и военной стратегией, является система организации вооруженных сил». Исследователь подробно изучает вопросы военно-организационных преобразований в казахской армии XVIII – первой половины XIX вв., что, несомненно, было применено в создании экспозиции «военная организация казахского ханства».

Необходимо отметить, что в изучении военной истории древности и средневековья, данные, о военном искусстве расширяются, благодаря новым изысканиям.

Военная история XVIII-XIX вв., несмотря на небольшой исторический период, также остается малоизученной. Однако, в музее в настоящее время построена экспозиция, посвященная первым военным офицерам и генералам казахам. Большое внимание уделено Губайдулле Джангирову, сыну хана Букеевской орды Жангира, внуку Букейхана, чингизидуторе, который участвовал в русско-турецкой войне 1877-1878 гг., и получил звание генерала от кавалерии.

Большое внимание во многих казахстанских исторических и краеведческих музеях уделяется Чокану Валиханову, однако, в военно-историческом музее более детально рассматриваются его военные карты, зарисовки и, в целом, его деятельность как профессионального военного, историка, топографа, имевшего большой авторитет в Русском географическом обществе.

В настоящее время разрабатывается концепция по национально-освободительным движениям и восстаниям XVIII-XIX вв., где представлены материалы о военных действиях

предводителей народа, использовавших в битвах военную традицию Казахского ханства. Так, особое внимание уделяется военному искусству Кенесары Касымова, его деятельности в создании ополчения, тактике ведения боев и другим военным навыкам. По мнению Л. Боброва «Высшей стадии развития казахские вооруженные силы достигли в период правления хана Кенесары Касымова, который довел до конца военную реформу, начатую его дедом ханом Аблаем. Армия Кенесары была организована на основе обновленной десятичной системы, разделена на подразделения по 10 и 100 чел. во главе с десятниками, сотниками и есаулами. В войсках внедрялась жесткая вертикальная система подчинения, основанная на суровой дисциплине. Важным нововведением Кенесары стала систематическая боевая подготовка воинов» [Бобров, 2011. 54].

Особое внимание уделено в музее созданию Алашской армии (милиции), просуществовавшей недолгое время, но оставившей след в истории народа, как первой военной организации, выступающей за независимость страны.

При построении зала, посвященного войнам XX в., изучается материал об участии казахов в Первой мировой войне и её влиянию на жизнь народа. Более глубоко изучен вопрос Тургайского восстания, под руководством А. Иманова, его полководческих качеств (создание армии, тактика ведения боев, использование национальных традиций и навыков), ставшего вооруженным ответом на несправедливое отношение царского правительства к малым народам России, влиянию на военно-политическую обстановку в стране.

Вхождение Казахстана в состав СССР положило начало новому этапу в истории развития военных традиций и военного искусства казахского народа.

В военно-историческом музее представлены новые разделы, посвященные военным конфликтам в довоенный период, что является новаторством, так как ранее это нигде не было отражено. Крупный военный конфликт был развязан на озере Хасан в июле 1938 г. Многие воины-казахстанцы стали участниками тех боев, которые часто переходили в ожесточенные схватки. Тогда же появились первые из казахстанцев Герои Советского Союза. Ими стали уроженец Северо-Казахстанской региона С. Гуденко и Е. Чуйков из Талды-Курганской области. Образцы мужества и воинской доблести проявили казахстанские воины в сражениях с Квантунской армией в районе реки Халхин-Гол в 1939 г. Особо отличились Б. Байгужеков, И. Несмеянов, Д. Мергенчи, П. Бураков, Х. Хасфутдинов [Атлас военной истории, 2022]. В 1939 г. была развязана советско-финская война, на полях которой первое боевое крещение получил выпускник Алма-атинского аэроклуба С. Луганский. За мужество, проявленное в боях в апреле 1940 г., он был награжден орденом Красной Звезды. В этой войне многие казахстанцы погибли или оставались в плену, о чем свидетельствуют найденные архивные документы. Поисковая работа с базой данных позволила обнаружить списки из 268 казахстанцев, погибших в финских лагерях для военнопленных.

Одним из важных видов деятельности музея является поисковая работа, организованная совместно с поисковыми отрядами. Благодаря ей спустя многие годы находятся участники Великой Отечественной войны, погибшие и без вести пропавшие.

В целом нужно отметить, что основной акцент экспозиции, посвященной Второй Мировой войне, сделан на участии казахстанцев и воинских формирований, созданных в Казахстане. Следует отметить, что это один из крупных тематических залов о Великой Отечественной войне в стране.

В исследованиях военных историков отмечается, что «основная масса казахстанцев ушла на фронт в качестве маршевого пополнения, а примерно треть была зачислена в созданные в Казахстане 12 стрелковых, четыре кавалерийские дивизии, семь стрелковых бригад и около 50 отдельных полков и батальонов и других родов войск. Из них три кавалерийские дивизии и две стрелковые бригады возникли как казахские национальные соединения сверх мобилизационных планов. На основе данного исследования издана книга музея «Воинские формирования Казахстана на фронтах Великой Отечественной войны» [Воинские формирования, 2021].

В составе советской армии воины-казахстанцы участвовали в послевоенных конфликтах и локальных войнах, как воины-интернационалисты. Самая крупная современная война произошла в 1979-1989 гг. в Афганистане, в ней участвовало 22 296 казахстанцев, из них 928 погибли. Участникам событий посвящены материалы зала «Воины-интернационалисты и миротворцы».

В зале «Вооруженные силы Республики Казахстан» отражена военная доктрина страны, строительство собственных вооруженных сил, которые прошли 30-летний этап формирования. Современные воины-казахстанцы принимают участие в миротворческой деятельности в рамках выполнения соответствующих решений (резолюций) Совета Безопасности ООН.

В заключении следует отметить, что созданный в 2015 г. Государственный военно-исторический музей состоялся как полноценный музей военной истории Казахстана, впереди много вопросов, требующих дальнейшего изучения и расширения экспозиций. Проблемными вопросами, как и в других музеях, являются поиск дополнительных научных источников и архивных материалов, наполнение фондов раритетными экспонатами.

ЛИТЕРАТУРА

Военный энциклопедический словарь.
<https://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary.htm>, http://www.museum.ru/rme/sci_milit.asp,
 дата посещения 10.11.2023

Большая советская энциклопедия. в 30-ти т. 3-е изд. М.: Совет. энцикл. 1969-1986 ил., карт. <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/056/897.htm> Дата посещения 10.11.2023

<https://icom.museum/en/> Дата посещения 10.11.2023

Зайберт В.Ф. Энеолит Урало-Иртышского междуречья. Петропавловск, 1993. 244 с.; *Зайберт В.Ф.* Ботайская культура. Алматы: ҚазАқпарат, 2009. 576 с.; *Зайберт В.Ф.* Ботай. У истоков степной цивилизации: Книга-альбом. Алматы: «Балауса», 2011. 480 с.

Самашев З. Образ тюркского кагана в тюркитике малых форм (по материалам культово-поминального комплекса Елеке сазы в Восточном Казахстане) // Теория и практика археологических исследований. 2022. Т. 34, №4. С. 163-190. [https://doi.org/10.14258/tpai\(2022\)34\(4\)](https://doi.org/10.14258/tpai(2022)34(4)) / <http://journal.asu.ru/tpai/index>.

Золотая Орда: история и культурное наследие. Сборник научных материалов. Отв. ред. А.К. Кушкумбаев. Астана: ИП «BG-PRINT». 2015. 182 с.

Кушкумбаев А.К. Казахстанская историография Золотой Орды XIX- XX веков. <https://enic-kazakhstan.edu.kz/files/1661507933/4-kushkumbaev-aybolat.pdf>

Кушкумбаев А.К. Военное дело казахов в XVII–XVIII веках. Алматы: Дайк-Пресс, 2001. 172 с.

Бобров Л.А. Основные направления эволюции военной организации казахов XVIII – первой половины XIX вв. // автореф. дисс. Барнаул, 2011 г. 54 с.

Атлас военной истории Казахстана. Нур-Султан: Государственный военно-исторический музей ВС РК. 2022. 320 с.

Воинские формирования Казахстана на фронтах Великой Отечественной войны. Нур-Султан: Военно-исторический музей ВС РК, 2021. 388 с.

REFERENCES

Military encyclopedic dictionary. <https://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary.htm>, http://www.museum.ru/rme/sci_milit.asp. Date of visit 10.11.2023

The Great Soviet Encyclopedia. in 30 vols. 3rd ed. M.: The Council. encyclopedia 1969-1986 ill., maps. <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/056/897.htm>. Date of visit 10.11.2023
<https://icom.museum/en/> / Date of visit 10.11.2023

Seibert V.F. The Eneolite of the Ural-Irtysh interfluvium. Petropavlovsk, 1993. 244 p.; *Seibert V.F.* Botai culture. Almaty: KazAqparat, 2009. 576 p.; *Seibert V.F.* Botai. At the origins of the steppe civilization: A book album. Almaty: “Balasa”, 2011. 480 p. (In Russian)

Samashev Z. The image of the Turkic kagan in the Toreutics of small forms (based on the materials of the cult and memorial complex of Eleke Sazy in East Kazakhstan) // Theory and practice of archaeological research. 2022. Vol. 34, No.4. pp. 163-190. [https://doi.org/10.14258/tpai\(2022\)34\(4\).10http://journal.asu.ru/tpai/index](https://doi.org/10.14258/tpai(2022)34(4).10http://journal.asu.ru/tpai/index). (In Russian)

The Golden Horde: history and cultural heritage. Collection of scientific materials. Ed. by A.K. Kushkumbaev. Astana: IP “BG-PRINT”. 2015. 182 p. (In Russian)

Kushkumbaev A.K. Kazakh historiography of the Golden Horde of the XIX- XX centuries. <https://enic-kazakhstan.edu.kz/files/1661507933/4-kushkumbaev-aybolat.pdf> (In Russian)

Kushkumbaev A.K. Military affairs of the Kazakhs in the XVII–XVIII centuries. Almaty: Dyke Press, 2001. 172 p. (In Russian)

Bobrov L.A. The main directions of the evolution of the military organization of the Kazakhs of the XVIII – first half of the XIX centuries. // autoref. diss. Barnaul, 2011, 54 p. (In Russian)

Atlas of the military history of Kazakhstan. Nur Sultan: The State Military Historical Museum of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan. 2022. 320 p. (In Russian)

Military formations of Kazakhstan on the fronts of the Great Patriotic War. Nur-Sultan: Military Historical Museum of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan, 2021. 388 p. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Досмұхамбетова Ғалия Александровна – Қазақстан Республикасы Қарулы күштер Мемлекеттік әскери-тарихи музей (010000, Астана қ., Республика даңғылы, 2), доцент, филология ғылымдарының кандидаты. E-mail: galiyados.work@gmail.com

Сведения об авторе: Досмұхамбетова Ғалия Александровна – Государственный военно-исторический музей Вооруженных Сил Республики Казахстан (010000, г. Астана, пр. Республики, 2), доцент, кандидат филологических наук. E-mail: galiyados.work@gmail.com

Information about the author: Galiya A. Dosmukhambetova – State Military Historical Museum of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan (010000, Astana, Republic Ave., 2), Associate Professor, Candidate of Philological Sciences. E-mail: galiyados.work@gmail.com

УДК 9 (904)

МОБИЛЬДІ МУЗЕЙ, ҚАЗАҚТАРДЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРАСЫН ЦИФРЛАНДЫРУ МҮМКІНДІГІ РЕТІНДЕ

И.А. Мухамадеева, Р.М. Мухамадеева, А.А. Жақсыбаева

Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті

Аңдатпа. Тарих – адамзат қоғамының өткенін зерттейтін ғылым. Тарих Қазіргі кездегі адамдардың өткен ұрпақтарының тәжірибесін пайдалану үшін өткенді зерттеуге арналған. Ағарту-халықтың әл-ауқатының айнасы. Ол әр мемлекеттің ұлттық, әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының бастауында тұрды, тұр және болады. Сондықтан жаңа компоненттер, атап айтқанда мобильді музей құру, ата-бабаларымыздың сан ғасырлық мұрасын өзектендіруге мүмкіндік береді, оны цифрлық өркениет жағдайында түсінікті және сұранысқа ие етеді, өз тарихына деген мақтаныш сезімін тәрбиелеуге, патриотизмге тәрбиелеуге ықпал етеді. Ұлттық тарихқа баулу барлық қазақстандықтардың бойында өз бастауларының бірлігі сезімін қалыптастырады. Зерттеудің мақсаты-халықтың кең ауқымы үшін қазақтардың тарихы бойынша тарихи фактілерді қолжетімді ету және мүмкіндігі шектеулі адамдарға, зейнеткерлерге және басқа да аз қорғалған азаматтарға ақша табуға мүмкіндік беру. Кәдімгі музейден айырмашылығы оның ұтқырлығында, ол заманауи техникалық құралдар мен мультимедиа, голограммалар, инсталляциялар және 3D бейне эпнингтері сияқты технологияларды пайдалану арқылы қол жеткізіледі. Ұлттық мұра объектілерін мәңгілікке қалдыру процесінде цифрландырудың маңызы анықталды. Елде

цифрландыру мәселелері зерттелді. Тарихи-мәдени мұраны цифрландыруды жүргізу тәжірибесі қаралды.

Зерттеу материалдары мен әдістері: мақаланы жазу барысында авторлар Азизян В.А., Добрицын В.А., Лебедев Г.С. «Композиция теориясы сәулет поэтикасы ретінде», Богачев Г.Г. «Лингвистика арқылы оқушылардың азаматтық, этникалық және әлеуметтік сәйкестігін қалыптастыру жолдары», Смирнов И., Титов В. «Философия»: оқулық жоғары оқу орындарының студенттері үшін, Хунаху Р.А., Цветков О.М. «Тарихи сана: қайта құру жағдайындағы жағдай және даму тенденциялары», Шаронов А. «Әлеуметтік саясаттың кейбір аспектілері туралы». Бұл мәселені зерттеу әдістемесі кешенді тәсілге негізделген. Зерттеудің негізінде логикалық және ғылыми әдістер жатыр, олардың ішінде талдау мен синтезді бөліп көрсетеміз. Жұмыста жүйелілік принципі қолданылды. Қол жеткізу үшін өздеріне белгілі міндеттер қойылды: нақты материалға сүйене отырып, ескерткіштерді нақты немесе виртуалды қайта құру үшін цифрлық технологияларды таңдау процесін көрсету, жоғалған Мәдени мұра объектілерін қайта құрудың нақты мысалдарын келтіру, осы жұмыстың тиімділігін сипаттау. Зерттеудің негізін тарихи-генетикалық және проблемалық-хронологиялық әдістер, кешенді тәсіл құрайды, ол арқылы қазіргі жағдайда техникалық және гуманитарлық білімді цифрландыру және интеграциялау ерекшеліктері, сондай-ақ мультимедиялық құралдарды қолдана отырып зерттеу қызметінің әдістері қарастырылады.

Тірек сөздер: музей, ұтқырлық, цифрландыру, қазақтар, Мәдени-мұра, қайта құру.

Сілтеме жасау үшін: *И.А. Мухамадеева, Р.М. Мухамадеева, А.А. Жақсыбаева.* Мобильді музей, қазақтардың тарихи-мәдени мұрасын цифрландыру мүмкіндігі ретінде//MUSEUM.KZ. 2023. №4 (4). 73-80 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.10

МОБИЛЬНЫЙ МУЗЕЙ, КАК ВОЗМОЖНОСТЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ КАЗАХОВ

И.А. Мухамадеева, Р.М. Мухамадеева, А.А. Жақсыбаева
Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова

Аннотация. История – это наука, изучающая прошлое человеческого общества. История призвана изучать прошлое, чтобы воспользоваться опытом прошлых поколений людей, в настоящее время. Просвещение - зеркало благосостояния народа. Оно стояло, стоит и будет стоять у истоков национального, социально-экономического и духовного развития каждого государства. Поэтому новые компоненты, в частности создание мобильного музея, позволяют актуализировать многовековое наследие наших предков, сделав его понятным и востребованным в условиях цифровой цивилизации, будет способствовать воспитанию чувства гордости за свою историю, воспитанию патриотизма. Приобщенность к национальной истории формирует чувство единства своих истоков у всех казахстанцев. Цель исследования – сделать доступными исторические факты по истории казахов для широкого круга населения и дать возможность зарабатывать людям с ограниченными возможностями, пенсионерам и другим мало защищенным гражданам. Отличие от обычного музея заключается в его мобильности, которая достигается за счет использования современных технических средств и таких технологий, как мультимедиа, голограммы, инсталляции и **3D-видеомэппинги**. Определено значение цифровизации в процессе увековечивания объектов национального наследия. Изучены проблемы проведения оцифровки в стране. Рассмотрен опыт проведения цифровизации историко-культурного наследия.

Материалы и методы исследования: В процессе написания статьи были использованы работы авторов: Азизян И.А., Добрицына И.А., Лебедева Г.С. «Теория композиции как поэтика архитектуры», Богачева Г.Г. «Пути формирования гражданской, этнической и социальной идентичности учащихся средствами лингвокраеведения», Смирнов И., Титов В. «Философия»: Учебник для студентов высших учебных заведений, Хунаху Р.А., Цветков О.М. «Историческое сознание: состояние и тенденции развития в условиях перестройки», Шаронов А. «О некоторых аспектах социальной политики».

Методология исследования данной проблемы основана на комплексном подходе. В основе исследования лежат логические и научные методы, среди которых выделим анализ и синтез. В работе использован принцип системности. Для достижения были поставлены перед собой следующие задачи: с опорой на фактический материал показать процесс подбора цифровых технологий для реальной или виртуальной реконструкции памятников, привести конкретные примеры воссоздания утраченных объектов культурного наследия, охарактеризовать результативность этой работы. Основу исследования образует историко-генетический и проблемно-хронологический методы, комплексный подход, посредством которых рассматриваются особенности цифровизации и интеграции технического и гуманитарного знания в современных условиях, а также методы исследовательской деятельности с использованием мультимедийных средств.

Ключевые слова: музей, мобильность, цифровизация, казахи, культурное наследие, реконструкция.

Для цитирования: *И.А. Мухамадеева, Р.М. Мухамадеева, А.А. Жаксыбаева.* Мобильный музей, как возможность цифровизации историко-культурного наследия казахов //MUSEUM.KZ. 2023. №4 (4). С. 73-80. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.10

MOBILE MUSEUM AS AN OPPORTUNITY TO DIGITALIZE THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF KAZAKHS

I.A. Myhamadeeva, R.M. Myhamadeeva, A.A. Jaqsybaeva
Kokshetau University named after Abay Myrzakhmetov

Annotation. History is a science that studies the past of human society. The history of the desire to study the past in order to benefit from the experience of previous peoples in the present time. Enlightenment is a mirror of the well-being of the people. It stood stands and will stand at the origins of the national, socio-economic and spiritual development of each state. Therefore, new components, in particular the creation of a national museum, make it possible to update the centuries-old heritage of our ancestors, who made it understandable and in demand in the conditions of digital civilization, and will help foster a sense of pride in our history and foster patriotism. Involvement in national history creates a sense of unity of one's origins among all Kazakhstanis. The purpose of the study is to make historical facts on the history of the Kazakhs accessible to a wide range of the population and to provide an opportunity for people with disabilities, pensioners and other vulnerable citizens to earn money. The difference from an ordinary museum lies in its mobility, which consists in the use of modern technical and technologies such as multimedia, holograms, installations and 3D video mapping. The importance of digitalization in the process of perpetuation of objects of state protection has been determined. The problems of digitization in the country have been studied. The experience of digitalization of historical and cultural heritage is considered.

Materials and methods of research: In the process of writing the article, the works of the authors were used: Azizyan I.A., Dobritsyna I.A., Lebedeva G.S. «Theory of composition as poetics of architecture», Bogacheva G.G. «Ways of forming civil, ethnic and social identity of students by means of linguistic and local studies», Smirnov I., Titov V. «Philosophy»: Textbook for students of higher educational institutions, Hunahu R.A., Tsvetkov O.M. «Historical consciousness: the state and trends of development in the conditions of perestroika», Sharonov A. «On some aspects of social policy». The methodology of the study of this problem is based on an integrated approach. The research is based on logical and scientific methods, among which we highlight analysis and synthesis. The principle of consistency is used in the work. To achieve this, we set ourselves well-informed tasks: based on factual material, to show the process of selecting digital technologies for real or virtual reconstruction of monuments, to give specific examples of recreating lost cultural heritage sites, to characterize the effectiveness of this work. The research is based on historical-genetic and problem-chronological methods, an integrated approach through which the features of

digitalization and integration of technical and humanitarian knowledge in modern conditions are considered, as well as research methods using multimedia tools.

Keywords: museum, mobility, digitalization, Kazakhs, cultural heritage, reconstruction.

For citation: I.A. Myhamadeeva, R.M. Myhamadeeva, A.A. Jaqsybaeva. Mobile museum as an opportunity to digitalize the historical and cultural heritage of kazakhs//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 73-80. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.10

В ряду проблем, рассматриваемых в учениях о бытии (онтология), познании (гносеология), проблема человека, и в частности, его происхождение, сущность, место, занимаемое им в природе, и его роль в общественной жизни является одной из фундаментальных философских тем. С момента возникновения философии и до настоящего времени человек находился в центре ее внимания, а к сегодняшнему дню возникли и другие научные дисциплины (психология, физиология, медицина, педагогика), ставящие основной целью изучение различных сторон деятельности человека [Азизян, Добрицына, 2002: 123].

Как показала практика, отказаться от европоцентричного моносубъектного подхода к истории также оказалось крайне сложно. Если в городских условиях, уже никого не удивить различными возможностями гаджетов, то для сельских жителей, а уж тем более дальних малонаселенных аулов Казахстана музей, оснащенный современными техническими причудами, будет приятным и познавательным мероприятием. Актуальные новинки мультимедийного оборудования и технологий, которые смогут гармонично вписаться в современное музейное пространство давно нашли применение в киноиндустрии.

Предлагается использовать самые последние достижения компьютерной техники, которые уже не являются дорогими и малодоступными, все это может напоминать домашний кинотеатр с большим количеством разнообразных экранов. Перечень оборудования был найден на сайте **компании ASCREEN**, а именно:

Яркий 3D-видеомэппинг на миниатюре здания, собранный из кубиков детского конструктора. По тому же принципу (но, безусловно, с более сложной проработкой) создаются и проекции на фасады исторических зданий.

Мультимедийная книга с реальными страницами, изображение на которых может «оживать» с каждым вашим перелистыванием. Страницы такой книги сделаны из специального полотна и уже содержат напечатанный текст, а иллюстрации создаются с помощью технологии верхней проекции.

«Живая» картина-перевертыш, от изменения наклона которой нарисованные предметы могут менять свое месторасположение, благодаря встроенному гироскопу.

Аудиоэтикетка – вместе с ещё одной интерактивной книгой (уже с виртуальным перелистыванием страниц) голос диктора рассказывает об основных вехах истории Казахстана.

Довольно удачный вид у мультимедийной инсталляции – это сочетание нескольких технических устройств. Во главе данной инсталляции стоит интерактивный стол и видеостена, удачно дополнившие собой дизайн-концепцию стенда. С помощью специального маркера-картинки посетители открывают для себя заранее подготовленный увлекательный контент. Стоит только приложить маркер, как перед глазами на интерактивном столе появляется информация о самом объекте культурного наследия и несколько лучших фотографий, которые можно увеличивать и перемещать. При этом на видеостене, которая кажется визуально круглой за счет конструкции, активируется информационно-презентационный ролик, специально разработанный, под параметры стенда и наглядно демонстрирует исключительность и красоту исторических объектов в реальности [Богачева, 2014: 111].

Сочетание физических объектов и действий с мультимедиа технологиями и наглядным содержимым – вот хороший рецепт по-настоящему интересных инсталляций. Тема использования мультимедиа в пространстве музейной экспозиции порождает массу споров.

Но уже, ни для кого не стоит вопрос, нужны ли мультимедиа технологии музею. Ответ с поправкой: конечно, нужны, но только как инструмент.

Знакомство с историческими персонажами, красочные картины быта прошлых столетий, все это становится доступным для более широкого круга детей и взрослых, что позволит каждому проникнуться чувством гордости за страну, за свое прошлое и даст толчок для свершений стратегических планов по вхождению Казахстана в число высокообразованных и культурных стран мира.

Цифровизация музеев – важнейший шаг в сохранении культурного наследия и обеспечении его доступности для более широкой аудитории. Процесс этот включает в себя преобразование информации в цифровой формат, что позволяет музеям хранить, обмениваться и предоставлять интерактивный опыт работы со своими коллекциями. Вот несколько причин, почему цифровизация важна и почему она требует формирования информационной культуры:

1. Сохранение артефактов: Цифровые форматы могут обеспечить сохранность артефактов, не допуская их физической деградации, кражи или стихийных бедствий. Метаданные – подробные цифровые записи, включая метаданные, обеспечивают сохранение исторического контекста и значения артефактов.

2. Доступность и образование: Глобальный доступ: оцифровка позволяет людям во всем мире изучать музейные коллекции, способствуя международному взаимопониманию и пониманию разнообразных культур. Образование: цифровые выставки и онлайн-ресурсы способствуют реализации образовательных инициатив, делая обучение более интерактивным и увлекательным.

3. Исследования и сохранение: Исследования: ученые могут получить удаленный доступ к цифровым архивам, что стимулирует исследования и сотрудничество между странами. Сохранение: цифровые технологии помогают анализировать и сохранять артефакты, предоставляя инструменты детальной визуализации и диагностики.

4. Вовлечение посетителей: Интерактивные экспонаты: цифровые дисплеи и виртуальная реальность повышают вовлеченность посетителей, делая посещение музеев более захватывающим. Персонализированный опыт: оцифровка позволяет музеям создавать персонализированный опыт посетителей с учетом индивидуальных интересов.

5. Культурный обмен и сотрудничество: Сотрудничество: Музеи могут сотрудничать в проектах по оцифровке, укрепляя чувство общности среди культурных учреждений. Культурный обмен: цифровые платформы облегчают обмен артефактами и знаниями между музеями по всему миру.

6. Вызовы и информационная культура: Управление данными. Музеям необходима информационная культура для эффективного управления огромными объемами цифровых данных, обеспечения их точности, безопасности и доступности. Технологические достижения. Постоянное обучение и адаптация к новым технологиям необходимы для того, чтобы сотрудники музеев были в курсе новейших цифровых инструментов. Цифровая грамотность: сотрудники и посетители должны быть цифровыми грамотными, чтобы в полной мере взаимодействовать с цифровыми выставками и ресурсами.

7. Интеллектуальная собственность и этика: Авторское право и право собственности. Информационная культура способствует пониманию вопросов авторского права, связанных с оцифрованными материалами, обеспечивая законное и этическое использование. Этические соображения: Музеи должны учитывать этические проблемы, такие как представление чувствительных культурных материалов в цифровом контексте.

8. Долгосрочная устойчивость: Информационная культура поощряет пропаганду финансирования и ресурсов для поддержки усилий по оцифровке в долгосрочной перспективе.

По сути, формирование информационной культуры в музеях предполагает не только внедрение цифровых технологий, но и развитие мышления, которое ценит управление информацией, цифровую грамотность, этические соображения и непрерывное обучение. Эта

культура необходима музеям для использования всего потенциала оцифровки, а также для эффективного сохранения и эффективного распространения нашего глобального культурного наследия.

Историческое сознание, историческая память, объективно отражающие хотя бы основные вехи в развитии страны, народа не могут сформироваться без того, чтобы историческая информация подавалась систематически, полно, без преобладания эмоций и попыток фальсификации, когда исторические факты замещаются всякими версиями, порожденными больше фантазиями и произвольной отсебятиной [Смирнов, Титов, 1998: 224]. Между тем тяга к историческому знанию значительна. Интерес к прошлому продиктован желанием знать правду о прошлом (мнение 41% опрошенных), стремлением расширить кругозор (30%), потребностью понять и узнать корни своей страны, своего народа (28%), желанием знать уроки истории, опыт предшествующих поколений (17%), стремлением найти в истории ответы на злободневные вопросы (14%). Как видим, мотивы достаточно убедительны, достаточно ясны и в определенном смысле благородны, так как отвечают потребности людей быть гражданами своей страны в полном смысле этого слова. Здесь включаются и мотивы идентификации (быть вместе со своей страной, своим народом) и стремление к объективным знаниям, ибо это, по мнению 44% опрошенных, позволяет лучше понимать современность. По мнению еще 20% помогает в принятии правильных решений, 28% населения видят в историческом знании ключ к воспитанию детей, а, 39% считают, что без знания истории невозможно быть культурным человеком [Хунаху, Цветков, 1991: 65].

В настоящее время очень актуальны проблемы формирования этнической идентичности в единстве с гражданской и общечеловеческой идентичностью обусловлено необходимостью учета традиций национального воспитания и экологии детства, изменением контингента учащихся в школах в сторону поликультурного состава и ростом межэтнических бiculturalных семей. Рост национального самосознания народов и этнических групп, населяющих Казахстан, масштабов миграционных процессов как внутри страны, так и из-за рубежа составляют реалии социально-экономической и политической жизни нашего общества [Шаронов, 1988: 54].

Опыт большинства государств мира подтверждает: при всей объективной зависимости решения социальных проблем от экономического и политического положения в стране социальная политика, способна своими средствами содействовать повышению уровня благосостояния населения, оказывать стимулирующее влияние на стремление граждан к социальному прогрессу. Социальная политика является составной частью общей *стратегии государства*, относящейся к социальной сфере: целенаправленная деятельность по выработке и реализации решений, непосредственно касающихся человека.

Мобильный музей позволит сделать доступными исторические факты по истории казахов для широкого круга населения. Его отличие от обычного музея заключается в его мобильности. В качестве обслуживающего персонала достаточно двух специалистов: экскурсовода и системотехника. Основные материальные затраты складываются из стоимости домашнего кинотеатра, персональных компьютеров и видеопроекторов. Главное техническое оснащение – это электронные материалы для современных инновационных технических средств и таких технологий, как мультимедиа, голограммы, инсталляции и **3D-видеомэппинги**.

Время, в котором мы живем, имеет три основные характеристики, которые определяют его сущность – наличие информационного общества, стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий и глобализация всех сфер общественной жизни. Никогда прежде информация не играла такой решающей роли в развитии человеческой цивилизации, как сегодня. Технологическая революция и появление сетевого общества создают новую экономическую, социальную и культурную среду

Цифровые технологии становятся стандартным инструментом для сбора, сохранения и распространения искусства и культурного наследия во всем мире. От [3D-конфигурации древних артефактов](#) до применения [искусственного интеллекта](#), чтобы пролить новый свет

на то, как мы воспринимаем родословную гуманитарных наук, культурное наследие движется к цифровому будущему.

Технологии оцифровки позволяют преобразовать традиционные формы хранения информации, такие как бумага и фотографии, в двоичный код (единицы и нули) компьютерного хранилища. Подмножество – это процесс преобразования аналоговых сигналов в цифровые. Но гораздо больше, чем перевод любого типа медиа в биты и байты, является цифровая трансформация экономических транзакций и человеческих взаимодействий.

Выражение данных в виде единиц и нулей облегчает их генерацию, репликацию, сжатие и распространение, их анализ и организацию. Он также поощряет замену или дополнение физического виртуальным или онлайн присутствием.

Исследование финансируется Комитетом по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP19676333). Средства выделены на реализацию проекта по грантовому финансированию научных и (или) научно-технических проектов на 2023-2025 годы.

ЛИТЕРАТУРА

Азизян И.А., Добрицына И.А., Лебедева Г.С. Теория композиции как поэтика архитектуры. М.: Прогресс-традиция, 2002. 495 с.

Богачева Г.Г. Пути формирования гражданской, этнической и социальной идентичности учащихся средствами лингвострановедения [Текст] // Проблемы и перспективы развития образования: материалы V междунар. науч. конф. (г. Пермь, март 2014 г.). Пермь: Меркурий, 2014. С. 109-112.

Смирнов И., Титов В. Философия: Учебник для студентов высших учебных заведений. Издание второе, исправленное и дополненное. Москва: 1998. 288 с.

Хунаху Р.А., Цветков О.М. Историческое сознание: состояние и тенденции развития в условиях перестройки (результаты социологического исследования) // Информационный бюллетень Центра социологических исследований АОН. Москва: 1991. С. 96.

Шаронов А. О некоторых аспектах социальной политики // Экономист. 1998. №8. С.54-56.

REFERENCES

Azizyan I.A., Dobritsyna I.A., Lebedeva G.S. Theory of composition as poetics of architecture. M.: Progress-tradition, 2002. 495 p. (In Russian)

Bogacheva G.G. Ways of forming the civil, ethnic and social identity of students by means of regional linguistics [Text] // Problems and prospects for the development of education: materials of the V international. scientific conf. (Perm, March 2014). Perm: Mercury, 2014, pp. 109-112. (In Russian)

Smirnov I., Titov V. Philosophy: Textbook for students of higher educational institutions. Second edition, corrected and expanded. Moscow: 1998. 288 p. (In Russian)

Hunahu R.A., Tsvetkov O.M. Historical consciousness: state and development trends in the conditions of perestroika (results of sociological research) // Newsletter of the Center for Sociological Research AON. Moscow: 1991. P. 96. (In Russian)

Sharonov A. On some aspects of social policy // Economist. 1998. No. 8, pp. 54-56. (In Russian)

Авторлар туралы мәлімет: Мухамадеева Ирина Александровна – Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің Халықаралық қатынастар, тарих және әлеуметтік жұмыс кафедрасының профессоры (020000, Көкшетау қ., М. Әуезов к-сі, 189, Қазақстан), т.ғ.к., <https://orcid.org/0000-0003-0590-0756>. E-mail: irinam.69@mail.ru

Мухамадеева Рауля Минибулотовна – Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің кәсіптік білім беру кафедрасының доценті (020000, Көкшетау қ., М. Әуезов к-сі, 189, Қазақстан), т.ғ.к., <https://orcid.org/00000000-0001-7453-218X>. E-mail: raulia@list.ru

Жақсыбаева Айжан Арланқызы – Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің «Тарих» мамандығының бірінші курс магистрі (020000, Көкшетау қ., М. Әуезов к-сі, 189, Қазақстан), <https://orcid.org/0009-0004-0736-8745>. E-mail: super_-1@mail.ru

Сведения об авторах: Мухамадеева Ирина Александровна – профессор Кафедры международных отношений, истории и социальной работы Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова (020000, г. Кокшетау, ул. М. Ауезова 189, Казахстан), к.и.н., <https://orcid.org/0000-0003-0590-0756>. E-mail: irinam.69@mail.ru

Мухамадеева Раиля Минибулатовна – доцент Кафедры профессионального обучения Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова (020000, г. Кокшетау, ул. М. Ауезова 189, Казахстан), к.т.н., <https://orcid.org/00000000-0001-7453-218X>. E-mail: raulia@list.ru

Жақсыбаева Айжан Арлановна – магистрант первого курса специальности «История» Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова (020000, г. Кокшетау, ул. М. Ауезова 189, Казахстан), <https://orcid.org/0009-0004-0736-8745>. E-mail: super_-1@mail.ru

Information about the authors: Irina A. Mukhamadeeva – Professor of the Department of International Relations, History and Social Work, Kokshetau University named after Abay Myrzakhmetov (020000, Kokshetau, M. Auezov St. 189, Kazakhstan), Ph.D., <https://orcid.org/0000-0003-0590-0756>. E-mail: irinam.69@mail.ru.

Raila M. Mukhamadeeva – Associate Professor department of vocational training, Kokshetau University named after Abay Myrzakhmetov (020000, Kokshetau, M. Auezov St. 189, Kazakhstan), c.t.s., <https://orcid.org/00000000-0001-7453-218X>. E-mail: raulia@list.ru

Aizhan A. Zhakhsybaeva – first-year master of the specialty “History”, Kokshetau University named after Abay Myrzakhmetov (020000, Kokshetau, M. Auezov St. 189, Kazakhstan), <https://orcid.org/0009-0004-0736-8745>. Email: super_-1@mail.ru

ӘОЖ 374.7, ҒТАМА 1174

МУЗЕЙЛЕРДІҢ РУХАНИ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОРНЫ

Г.К. Шашаева¹, З.С. Ақтамбердиева², М.М. Тастанбеков³

^{1,2} Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті (Қазақстан)

³ «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада еліміздің мәдени-рухани даму аясындағы жетістіктерін, сол жетістіктерге жетудегі өзіндік мәселелер сарапталды. Бүгінгі таңдағы әлемдік білім беру жүйесі өзінің жылдам өзгеруімен, жаңашылдығымен ерекшеленіп, білім беру жүйесіндегі жаңалықтың негізі – әрбір білім алушыны жеке тұлға ретінде қабылдай отырып, оның тұлғалық ерекшеліктерін ескеріп, оларды болашақ өмірдегі бәсекеге қабілетті тұлға болатындай ұрпақ тәрбиелеу. Ұлттық мәдени құндылықтарын жоғалтпаған ел ғана, әлемде өзінің ұлттық болмысын, ұлттық мемлекеттілігін сипаттайтын нақыштарды сақтайтын мүмкіндіктерді жетілдіруде. Рухани мұра құндылықтары ұғымының мәні, ең алдымен, ұлттық тәрбиемен тығыз байланысты. Біздің еліміздегі рухани мәдени мұра құндылықтары түсінігі еліміздің өркениеттік дамуымен, мәдени, рухани құндылықтарымыздың, ұлттық мәдениетіміздің өркендеуімен байланысты. Олай дейтініміз, қазақ халқының ұлт ретінде сақталуы, ұрпақ сабақтастығын ұлттық үрдісте жалғастыруы-өзекті мәселе. Ал қазіргі қазақ мәдениеті үшін рухани мұраларды ұлттық құндылықтар тұрғысында музей ісінде қарастыру, оларды жаңғырту, сақтау, дәріптеу, насихаттау үлкен өзектілікке ие болып отырған күрделі саяси-әлеуметтік мәселе. Бұл мәселе арнаулы гуманитарлық білім беру жүйелерінде ғылыми талдауды қажет етеді және тәрбие саласындағы басым міндеттері.

Зерттеу материалдары мен әдістері: Мақалада сипаттау, жүйелілік, құрылымдық, тарихи-салыстырмалы, деректанулық талдау, жинақтау, жүйелеу, мәдени-тарихи, әлеуметтік т.б. қолданыс тапты.

Жұмыс барысында И. Шәмшәтұлы, Қ. Жарықбаев, С. Қалиев, Ж. Молдабеков, Ж. Алтаев, Т. Ғабитов, А. Қасабеков, Ә. Табылдиев тәрізді белгілі ғалымдарымыздың қаламынан туындаған еңбектері пайдаланылды.

Тірек сөздер: Мәдениет, ұлттық құндылықтар, музей ісі, тәрбие, білім, рухани мәдениет.
Сілтеме жасау: Г.К. Шашаева, З.С. Ақтамбердиева, М.М. Тастанбеков. Музейлердің рухани және тәрбиелік құндылықтар жүйесіндегі орны//MUSEUM.KZ. 2023. №4 (4). 80-88 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.11

РОЛЬ МУЗЕЯ В СИСТЕМЕ ДУХОВНЫХ И ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ЦЕННОСТЯХ

Г.К. Шашаева¹, З.С. Ақтамбердиева², М.М. Тастанбеков³

^{1,2} Казахский национальный аграрный исследовательский университет (Казахстан)

³ Государственный историко-культурный музей-заповедник «Әзірет Сұлтан», (Казахстан)

Аннотация: В статье анализируются достижения нашей страны в области культурно-духовного развития, их собственные проблемы в достижении этих целей. Современная мировая система образования отличается быстрыми изменениями, инновациями, основой новизны в системе образования является воспитание поколения, которое воспринимает каждого обучающегося как личность, учитывает его личностные особенности и делает его конкурентоспособной личностью в будущей жизни. Только страна, не утратившая национальных культурных ценностей, совершенствуется в мире возможности, сохраняющие мотивы, характеризующие ее национальную идентичность, национальную государственность. Сущность понятия ценности духовного наследия тесно связана, прежде всего, с национальным воспитанием. Понятие ценностей духовного культурного наследия в нашей стране связано с цивилизационным развитием страны, развитием наших культурных, духовных ценностей, национальной культуры. Таким образом, сохранение казахского народа как нации, продолжение преемственности поколений в Национальном процессе является актуальным вопросом. А для современной казахской культуры рассмотрение духовного наследия в музейном деле в контексте национальных ценностей, их модернизация, сохранение, популяризация, пропаганда-сложная политико-социальная проблема, имеющая большую актуальность. Данная проблема требует научного анализа в системах специального гуманитарного образования и приоритетных задач в области воспитания.

Материалы и методы исследования: В статье нашли применение описательный, систематический, структурный, историко-сравнительный, источниковедческий анализ, обобщение, систематизация, культурно-исторический, социальный и др.

В работе использованы труды известных ученых, таких как И. Шамшатулы, К. Жарықбаев, С. Калиев, Ж. Молдабеков, Ж. Алтаев, Т. Ғабитов, А. Касабеков, А. Табылдиев.

Ключевые слова: Культура, национальные ценности, музейное дело, воспитание, образование, духовная культура.

Для цитирования: Г.К. Шашаева, З.С. Ақтамбердиева, М.М. Тастанбеков. Роль музея в системе духовных и воспитательных ценностях//MUSEUM.KZ. 2023. №4 (4). С. 80-88. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.11

THE ROLE OF THE MUSEUM IN THE SYSTEM OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL VALUES

*G.K. Shashaeva*¹, *Z.S. Aktamberdieva*², *M.M. Tastanbekov*³

^{1,2} Kazakh National Agrarian Research University (Kazakhstan)

³State Historical and Cultural Museum-Reserve “Aziret Sultan” (Kazakhstan)

Annotation: The article analyzes the achievements of our country in the field of cultural and spiritual development, their own problems in achieving these goals. The modern world education system is characterized by rapid changes, innovations, the basis of novelty in the education system is the upbringing of a generation that perceives each student as a person, takes into account his personal characteristics and makes him a competitive personality in the future life. Only a country that has not lost its national cultural values improves opportunities in the world that preserve the motives that characterize its national identity, national statehood. The essence of the concept of the value of spiritual heritage is closely connected, first of all, with national education. The concept of values of spiritual cultural heritage in our country is connected with the civilizational development of the country, the development of our cultural, spiritual values, national culture. Thus, the preservation of the Kazakh people as a nation, the continuation of continuity. And for modern Kazakh culture, the consideration of spiritual heritage in the museum business in the context of national values, their modernization, preservation, popularization, propaganda is a complex political and social problem of great relevance. This problem requires scientific analysis in the systems of special humanitarian education and priority tasks in the field of education.

Materials and methods of research: The article uses descriptive, systematic, structural, historical-comparative, source analysis, generalization, systematization, cultural-historical, social, etc.

The work uses the works of famous scientists such as I. Shamshatuly, K. Zharykbayev, Kaliev, S., J. Moldabekov, J. Altaev, T. Gabitov, A. Kasabekov, A. Tabyldiev.

Keywords: Culture, national values, museum business, upbringing, education, spiritual culture.

For citation: *G.K. Shashaeva, Z.S. Aktamberdieva, M.M. Tastanbekov.* The role of the museum in the system of spiritual and educational values//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 80-88. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.11

Кіріспе.

Бүгінгі таңдағы әлемдік білім беру жүйесі өзінің жылдам өзгеруімен, жаңашылдығымен ерекшеленеді. Ал білім беру жүйесіндегі жаңалықтың негізі – әрбір білім алушыны жеке тұлға ретінде қабылдай отырып, оның тұлғалық ерекшеліктерін ескеріп, оларды болашақ өмірдегі бәсекеге қабілетті тұлға етіп тәрбиелеу.

Қазіргі педагогика ғылымы тәрбие саласындағы басым міндеттердің бірі ретінде жас ұрпақты ғасырлар бойы жинақталған халық даналығының жалпыадамзаттық құндылықтарын меңгерту негізінде тәрбиелеу қажеттігін дәлелдеп отыр. Осы мақсатты жүзеге асыруда халқымыздың әлеуметтік-экономикалық, рухани болмысында көптеген түбегейлі өзгерістер мен жаңғырулар жүріп жатыр. Соның нәтижесінде жаңа дүниетаным мен өмірге деген жаңа көзқарастар, ұлттың рухани болмысында өзіндік ерекшеліктері бар өмір ағымынан туындаған құндылықтар жүйесі қалыптасуда. Осы құндылықтардың түп негізі адамдар санасында ғасырлар бойы қалыптасқан, ұлттық мәдени мұралардан бастау алады.

Талқылау.

Дүниежүзілік өркениет деңгейінен көрініп болашақты жасайтын жеткіншектер. Ал, осы жеткіншек ұрпақтың өресін жоғары деңгейге көтеру тәрбиесінің басты өлшемі – рухани-мәдени құндылықтар.

Құндылық – бұл адамның тілегін, қажетін және мүддесін қанағаттандыратын зат пен құбылыс сипаты. Құндылық субъектінің (адамның) өз қажетін қоршаған дүние заттарын өзіне сәйкес ұғыну салдарынан қалыптасады [Шәмшәтұлы, 2000: 75] демек, ұлттық рухани-

мәдени құндылықтарды халықаралық деңгейде насихаттауда оқу-тәрбие үдеріске тың көзқарастармен қарауда алға қояды, жауапкершілікті, талапты туындатады. Осылайша, қазіргі білім беру жағдайында оқушылардың ұлттық білім алуының маңызы арта түспек. Кезінде бұл жөнінде: «Ұлттық білім алудың жолы көп, жолдың ішінде ең төтесі-жақсы мектеп, білімді мұғалім, мұнан қалса, ел ішінде көпке түсінікті болып жазылған білім кітаптары. Сондықтан, мектеп түзу-біздің бірінші жұмысымыз» [Табылдиев, 1988: 88].

Білім беру жүйесіндегі қарқынды өзгерістер еліміздің жас жеткіншегіне білім беріп, тәрбиелеу ісіндегі басым бағыттарын байқатады. Ғылым мен техниканың қарыштап дамуы еліміздің дүниежүзілік білім кеңістігіне енуіне жол ашып, білім беруді одан әрі жетілдіруге, оқыту жүйесін заман талабына сай үйлестіруге игі ықпал етуде. Сөйтіп бүкіл оқу-әдістемелік жүйеге жаңа талаптар қойылуда. Бүгінгі оқыту-тәрбие үдерісінде әр сабақта жаңа идеялар негізінде жасалған жаңаша оқытудың тиімді жолдарын іздестіру мәселесі ең өзекті мәселенің бірі. Мұның өзі оқу-тәрбие үдерісін білім алушылардың жеке қабілетіне қарай ұйымдастыру мәселесін жан-жақты зерттеуді қажет етеді.

Тәрбие – халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін, жас ұрпақтың бойына сіңіру, өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын қалыптастыру үшін мақсатты ықпалда жүзеге асатын іс-әрекет. Ал ол іс-әрекет бала мектеп табалдырығын аттаған кезден бастап іске асады. Мектеп барлық кезде өскелең ұрпағының елін, халқын, туған жерін сүю және қорғау сезімдерін дарытып және дамытып келеді. Әсіресе, жас ұрпақты тәрбиелеу мәселесі барлық кезде де қоғам мен мемлекеттің назарынан тыс болмаған.

Бүгінгі таңда жаңа әлемдегі жаңа Қазақстанға айналу, жаңарту үдерісі қоғамымыздың барлық саласында, соның ішінде білім беру саласының тәрбие ісінде жүргізілуі әлемдік деңгейге сай дамуды талап етеді. Сондықтан да әдептілік, имандылық, мейірімділік, қайырымдылық, ізеттілік, қонақжайлық құндылықтары қалыптасқан халқымыздың осы асыл абыройы қасиеттерін жас ұрпақтың ақыл-парасатына азық ете білу үшін, әрбір тәрбиеші, ұстаз халық педагогикасын, сан ғасырларда қалыптасқан салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды жан-жақты терең білумен қатар адамдық құндылықтарды бойына сіңірген, мәдениетті адам болуы шарт. Білім беру жүйесіндегі Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі мен егемендігі үшін ғасырлар бойы күрескен қазақ халқын әлемге ұлт ретінде танытатын рухани-мәдени құндылықтар жүйесі болмақ. Олай болса, оқу-тәрбие ісі тәрбиеленушілерді елжандылық, азаматтық, интернационалдық, жоғары моральдық және адамгершілік сезімін қалыптастыруға, сондай-ақ жан-жақты ынта-ықыластары мен қабілеттерін дамытуға бағытталуы тиіс. Сондықтанда қазіргі заман талабына сай жас ұрпақтың бәсекеге қабілетті жеке тұлға болып қалыптасуына ізгіліктік, жүйелілік ұстанымдарына негізделген үздіксіз білім және тәрбие беру үдерісінде, мәдени мұра материалдарын меңгерту арқылы білім беру жүйесін құру, оның тәрбиелік мүмкіндіктерін саралау өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Қай халықтың да тәлім-тәрбие мазмұны өзінің көп факторлы, көп сатылы, дәстүрлі этнопедагогикалық құрылымымен ерекшеленеді. Ол көп ғасырлық тарихына сүйене отырып, жан-жақты, ұдайы, үрдісте жетіліп, толысып отыратын динамикалық үрдіс. Демек, қоғамның әлеуметтік, саяси, экономикалық қарым-қатынастарының өзгеріп отыруына байланысты тәрбиеде де жаңа қоғамдық көзқарас талаптары пайда болады. Қоғамдық көзқарастардың ықпалы арқылы тәрбие мазмұны да белгілі тарихи толымдылық ерекшелікке ие болады. Қоғамның әрбір тарихи даму кезеңіне сәйкес тәрбиенің жаңа мақсаттары мен міндеттері белгіленіп, жүзеге асырылады. рухани-мәдени, тарихи білім бере оқыту мен тәрбие жүйесінің жай ғана бөлшегі емес, білімнің әлемдік деңгейдегі ақпараттық мазмұнын ұлттық құндылықтармен үйлестіретін білім берудің ұлттық жүйесін білдіреді [Жарықбаев, Қалиев, 1995: 352] Міне сондықтан да Қазақстан білім беру орталарында ұлттық тәрбие нысандары мемлекеттік деңгейде басымдық қызмет атқаруы тиіс, өйткені ол ұлтымыздың өркениетті дамуының рухани – әлеуетінің бұлжымас ірге тасын қалап, болашақ ұрпақтың мәдени және рухани-интеллектуалдық болмысын қалыптастырады.

Бүгінгі күні рухани-мәдени мұраларымызға аса мән берілуі және оған жаңа көзқарастардың туындауымен де байланысты. Ал рухани және материалдық құндылықтардың сақталу орны музейлер екені баршаға мәлім десек қателеспейміз. Адамзаттың көптеген ұрпағының шығармашылық еңбегі мен жасалған материалдық және рухани байлықтың жиынтығы болып табылатын әлемдік құндылықтардың өзі әрдайым музейдегі рухани-мәдени мұралар жиынтығынан көрініс табылуы орынды. Сондықтан олардың негізін білім алушылардың мәдени-рухани құндылықтарын оқу жүйелеріндегі бағдарламаларымен сабақтастыра зерттей отырып, жас ұрпақты мәдени білім беру ісіне даярлау тиімді. Сол арқылы оларды интеллектуалдық әлеуеті жоғары, шығармашылық ынтасы дамыған азамат етіп тәрбиелеу. Ал тәрбиелеу мәселесі оқу-тәрбие үдерісінде үздіксіз, жүйелі түрде жүргізілетін жұмыстардың маңыздысы әрі бастысы болып табылады. Бұл жүйелі жұмыстардың бір саласы ретінде рухани-мәдени, тарихи құндылықтардың алатын орны зор. Осыған байланысты білім алушылардың бәсекеге қабілетті жеке тұлға болып қалыптасуына тек мектептегі білім беру жүйесіндегі пәндер ғана әсер етіп қоймайды, рухани-мәдени, тарихи құндылықтар арқылы да қалыптасып отырады. Сондықтан аталған құндылықтар арқылы бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиелеу құралы ретінде қарастыруға негіз бар.

Қазіргі кездегі білім беру жүйесіндегі әлеуметтік қатынастарды ұлттық сана сезімдерімен идеологияны қалыптастыруға, халықтың тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрпын, өнерін, салт-дәстүрін, ана-тілін дамытуға және өскелең ұрпақтың отаншылдық сезім мен ұлттық арнамысты оятуға ықпалы айрықша десек, рухани-мәдени құндылықтарды арқылы ұрпақтан – ұрпаққа жеткізу мәселенің мәні зор болмақ. Осы бағытты жүзеге асыруда оқу пәндеріне ұлтымыздың бай рухани-мәдени, тарихи құндылықтарының енгізілуі, болашақ ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтардың қалыптасуына негіз бола алады.

Халық тәрбиеге арналған адамгершілік негіздерін және қоғамның рухани мәдениетінің тарихын жасай отырып, төл әлеуметтік бағдарлық тәжірибесін, рухани байлығын үлкеннен кішіге беріп отырған. Өзімізді өзіміз бағалай білуге бет бұру – ұлттық байлығымызды игеру, ұлттық санамызды дамыту. Ұлттық мәдени құндылықтары ұлттың тек ежелден келе жатқан, ертеден меншіктенген қазынасы, игілігі, алтын қоры, асыл мұрасы ғана емес, сонымен қатар, ұлттың бүгінгі таңда басқа халықтардан бұрын ойлап тапқан, бұрын қол жеткізген, бұрын игерген ғылымдағы, өндірістегі, мәдениеттегі, өнердегі бірінші табысын да қамтиды [Молдабеков, 2009: 123]. Ал қазақ мәдениетіндегі рухани құндылықтар – халқымыздың тарихын жан жақты түсінуі үшін үлкен негіз және әдістемелік құрал болмақ. Осы тұрғыда алғанда дүниежүзілік қоғамдастыққа қазақ халқының терең де тұңғыш мәдениетін, шынайы салт-дәстүрін және өзіне тән ұлттық мәдениетін көрсете білудің маңызы айрықша [Алтаев т.с.с., 1998: 272]. Олай болса қазақ мәдениетіндегі ұлттық тарихи-рухани мұралары – халық тарихының ең маңызды құрамдас бөліктерінің бірі десек қателеспейміз. Ғылым салаларының озық туындыларын, ғылыми-теориялық тұрғыда тұжырым жасау олардың мәдени ағартушылық-тәрбиелік мәні – қоғам мүшелерін өткенге құрметпен, болашаққа үмітпен қарауға тәрбиелеуде өзіндік үлесін қосады дей келе, рухани-мәдени, тарихи құндылықтар арқылы жас ұрпаққа интеллектуалдық білім беруді, оларды қазақ халқының тәрбиесінің даму кезеңдерімен байланысты болмақ. Олай болса: (1) Қазақстанның қазіргі заманғы даму сатысында рухани, тарихи мұраға заманауи көзқарас дәстүрлі мәдениетінде – ұлттық рухани, тарихи құндылықтарында; (2) қазақ халқының мәдени-тарихи түбірі мен идеялық дүниетанымы негіздерін зерделеу, зияткерлік мұра мен ұлттық сәйкестік түрін құрайтын рухани мұралар құндылықтары жүйеленген кезде іске асырылады; (3) қазақтың рухани мәдениетінің негіздерін қолдану, оның бай мүмкіндіктерін анықтау, біздің заманымыздың: елімізді мекендейтін түрлі ұлыс өкілдерін біріктіру үшін ұлттық өзіндік сана-сезімді қалыптастыру және ата-бабаларымыздың рухани, тарихи мұрасын қолдану сияқты өзекті мәселелерін шешуге мүмкіндік береді. Онда ғасырлар бойы халықты тәрбиелеуге және ағартуға негіз болған идеал образдар іске асырылған; (4) осы адамгершіліктің даму аясы, нормативтері, сипаттары адамның рухани мәдениеті мен рухани дамуын қалыптастыруда

тұлға ақыл-ойының деңгейін анықтайды; (5) руханияттыққа тәрбиелеу механизмі былайша бөлінеді: объектіленген мәдениеттің аксиосферасы; субъектілік – тұлғаның өзін-өзі анықтау үдерісінде педагогикалық көмек көрсету. Әлемде объектіленген құндылықтар және солардың негізінде тұлғалық мағына педагогикалық механизмде руханияттыққа тәрбиелеу болып табылады. Руханияттыққа тәрбиелеу үдерісі мәдени мақсатқа сай ізденістерді тұжырымдауды, тұлғалық-бағдарлық білім, гуманитарлық-шығармашылық тәрбие және субъектілік-бағдарлық диагностиканы қамтиды.

Олай болса, руханияттық тұлғаны мінез-құлқының мазмұны, олардан білім мен жан-жақтылықты ғана табу емес, шыншылдық, мейірімділік, әдемілік, еркіндік, адамгершілік сияқты жоғарғы құндылықтарды сіңіре отырып, адамның сыртқы және ішкі әлемінің мәніне саналы амалдар арқылы жеткізу. Өзінің руханияттығын қалыптастыра отырып, адам дәл осы амалдардан бастау алады және оны өмір жолында жүзеге асырады. Ал, мәдени-рухани, тарихи мұралар – сан ғасырлардың сүзгісінен өтіп, осы күнге жеткен руханиятын жаңғыртуға арналған ұлттық мәдениеттің коды болмақ.

Ел экономикасы аяғынан тік тұрып, мемлекет байлығы еселенген тұста ұлттық мәдениеттің қордаланған мәселелеріне мұндай биік дәрежеде мән берілуі мәдениет пен білім беру саласында өз үлесін қосары сөзсіз. Осылайша, ұлттық сананы қалыптастыру үшін келешектің кепілі болашақ жастарды оқыту мен тәрбиелеу орасан зор орын алады.

Жоғарыда келтірілген мәселелерді іске асыруда, еліміздің болашағын құратын жастарға жеткізу үшін білім беру саласына, оқу бағдарламаларына енгізу қажеттілігі туындайды. Демек, музейлердегі ұлттық құндылықтарға толы материалдар рухани-мәдени, тарихи оқу және тәрбие беру ісінің толыққанды қорын қалыптастыруға негіз болмақ. Олар: (1) археологиялық нәтижелер: Қазақстан аумағындағы тұрақтар мен қала орындарында қазба жұмыстарын жүргізу, толық ашылмаған айғақтар іздеп, тарихи-мәдени деректердің санын толықтыруға арналған; (2) тарихи-мәдени ескерткіштер: тұрғылықты жердегі ескерткіштердің, ғылыми мазмұнын анықтауға және ел тарихы мен мәдени өмірінде елеулі орны бар архитектуралық ескерткіштерді қалпына келтіру, жөндеу бағыттарына арналған; (3) әлемдік және ұлттық мәдени құндылықтар: тарихи-мәдени ескерткіштерді зерттеп, оны қорғау жұмыстарын ғылыми негіздерін айқындайды, яғни ол ғылыми – қарастыру жұмысын атқарады; (4) мұрағаттар қоры: Қытай, Ресей, Орталық Азия елдерімен қатар, алыс-жақын өзге де мемлекеттердегі қазақ тарихының мұрағат деректерін жинауға арналған;

(5) тарихи жәдігерлер: тарихы сыр шертетін қытай, араб, парсы, түрік, латын, орыс, неміс, француз, итальян, испан тілдерінде жазылған тарихшы, саяхатшы, ғұламалардың еңбектерін жинақтап бір жүйеге келтіруге арналған; (6) ежелгі қазақ кітаптары мен қол жазбалары: орта ғасырлық ойшылдардың қолжазбаларын іздестіріп, көшірмелерін ғылыми кітапхана қорларына табыс етуге арналған.

Білім алушылардың оқуға, білімге деген қызығушылықтары мен дағдылары өзінен-өзі пайда болмайды. Мұндай қасиеттер оқу орындарында оқытушы мен білім алушылардың оқу пен оқудан тыс жұмыстарды бірлесе отырып оқу-таным әрекетін ұйымдастыру үдерісінде қалыптасады. Сондай жұмыс түрі ретінде оқу орындарында музейлерге танымжорық ұйымдастырудың маңызы зор. Осы бастаманы қолға алған оқытушы білім алушылардың бойындағы алдымен білуге әуестікті, содан кейін – білуге құмарлықты, ең соңында қызығуды оятуы керек. Білім алушылардың танымдық іс-әрекетін, қызығушылығын арттыруды музейлерге танымжорық ұйымдастыру арқылы да жүзеге асыру қолайлы. Өйткені, оқу орындарында музейтану жұмыстары өмірді байланыстырушы, рухани-мәдени, тарихи құндылықтарын қалыптастырушы маңызды құралдың бірі. Музейлерді танып-білу жұмыстары білім алушыларға өз туған елінің елімізбен байланысын, рухани-мәдени құндылықтардың ел тарихымен тұтастығын, әр жанұяның, әр адамның оған қатысты екендігін ұғындырады, туған өлкесінің беделді азаматы болу оның парызы екендігін сезіндіреді. Сонымен бірге тұрғылықты жерлердегі музейлерге бару танымжорық ретінде ұйымдастыру үшін, ең алдымен, білім алушылар осы мәселеге байланысты бүкіл ғылыми әдебиеттермен танысады. Ал музейлер көп салалы ғылым болғандықтан, қорларында

жиналған материалдар әр түрлі саланы қамтиды: тарих, саяси-экономикалық, география, мәдениеттану, өнертану, археология, этнография, топонимика, фольклор мұралар, т.б. білім алушылардың туған жерге, өскен елге, ұлт тарихы мен мәдениетіне, өнеріне деген сүйіспеншілік құндылықтарын қалыптастыруға игі ықпал етеді. Осы тұрғыда музейлер – жалпы адамзат баласының өмірінде заттық және рухани мәдениетті танытуда, зерттеу мен насихаттауда үлкен роль атқарады. Әсіресе, ұлттық, мәдени, азаттық, әскери, еңбек жетістіктерін, әдет-ғұрып, салт-дәстүрдің ерекшеліктерін оқып үйренуге оның көмегі зор. Осылайша ұрпақ тәрбиесінде музей – халық педагогикасымен тығыз байланыста. Ал халық мәдениетінің ескерткіштерін зерттеу халқымыздың әлеуметтік – саяси, адамгершілік тәрбие және дүниеге көзқарас ерекшеліктерін білуге көмектеседі. Олай болса адам бойына рухани байлықты, мәдениеттілікті, әсемдікті, инабаттылықты қалыптастыруда өзіндік орны бар біздің музейлеріміз, ондағы ата-бабаларымыздың тарихын, жалпы өткен өмірімізді бейнелейтін жәдігерлер.

Адамзат ұрпағының даму жолын әрбір қазаққа түсінікті, халыққа тән ортадан табуға болады дейтін болсақ, халқымыздың мәдениеті қоғамдық сананың басқа түрлерімен тығыз байланыста сондықтан оны зерттеп, үйренбейінше қазақ ғылымының тарихын, саяси идеологиясын, өнерін, әдебиетін, адамгершілік қағидаларын, діндарлығын т.б. танып білу мүмкін емес. Қазақтың ұлттық тәрбие негіздері (халық педагогикасы) ең алдымен дүниетануды, тәрбиелеуді, ол үшін өмір заңдылықтарын үйретуді көздейді [Табылдиев, 2001: 320]. Ал музейдегі жүргізілетін жұмыс – білім алушы, тәрбиеленуші жас ұрпаққа халық педагогикасының құрамдас бөлігі ретінде халықтың таным-наным, ұлттық мінез құлық, қадір қасиеттерді табиғи түрде бойына сіңіре білу керек. Осыған байланысты оқу орындарының білім алушыларына арналып дәрістер беріліп, музейлерде өткізілетін практикалық сабақтарға арнайы бағдарламалар жасалынуы қажет. Бұл жұмысты жетілдіру мақсатында білім беру және тәрбие ісімен айналысатын оқу орындары оқытушылары, оқытушылардың біліктілігін арттыру институтының мамандары мен музей ғылыми қызметкерлері, музей ісі мамандары біріге отырып жұмыла – белсене қатынасуы керек. Ал Республика музейлері ұлттық құндылықтарымызды дәріптеуші ретінде ескерткіштерін есепке алу, қор жинау оны күтіп сақтау қызметімен бірге ғылыми орталық бола алады десек қателеспейміз. Олай дейтініміз, қазақ халқының рухани мәдениетін одақ көлемінде ғана емес әлемге танытуда музейлердің атқарар қызметі зор болмақ. Демек, музей ісін оқу бағдарламаларымен байланыстыра отырып, білім алушыларға рухани-мәдени құрал ретінде қосымша сабақтарда, оқу тәрбие жұмыстарында қолдану өте орынды. Оқулықтардың мәдениет тарауларында музейлер жөнінде мәліметтер енгізіп, білім алушыларға «Музейтану» курсы бойынша факультативтік сабақтар, дәрістер ұйымдастыру, музейлерде өткізілетін ғылыми конференцияларға білім алушыларды тақырыптық дәрістермен шұғылдануға бейімдеу, практикалық сабақтарын өткізу шараларын қолдану қажет. Бұл іс-шара музей және бағдарламаларды жүзеге асыру шараларында ғылыми зерттеу жұмыстарын, музей ісіндегі рухани мәдениеттің құндылықтары қазақ дүниетанымының құралы ретінде білім алушыларға жаңашыл тәрбие алуына жол сілтейді. Олай дейтініміз, ұлттық мәдениеттімізді қалыптастырушы музей – табиғат пен адам қолымен жасалған өнер туындыларын және көне заман ескерткіштерін үлгі нұсқаларын жинақтаушы, сақтаушы, насихаттаушы және бұл мұраларды ұрпақтан ұрпаққа жеткізе отырып, осы негізде қоғам мүшелеріне тәлім-тәрбие беретін ғылыми-мәдени және рухани мекеме. Сондықтан музей – халық мәдениетінің айнасы ретінде адамгершілік қасиеттерді бойына дарыту имандылыққа, адалдыққа тәрбиелеу, ар-ожданды қастерлеу басты қағида болып есептеледі. Осылайша музей мен халық педагогикасының сабақтастығының теориялық тұжырымдары: Музей – табиғат пен адам қолымен жасалған өнер туындыларын және көне заман ескерткіштерін, үлгі-нұсқаларын жинақтаушы, насихаттаушы және бұл мұраларды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізе отырып, осы негізде қоғам мүшелеріне тәлім-тәрбие беретін ғылыми-мәдени және рухани мекеме, музей ісі – ғылымның, білім беру ісінің маңызды бір саласы. Себебі, музей ісінде ғылыми жинақтау, тәрбиелік, насихаттау бағыттары жұмыс істеп, жас ұрпақты тәрбиелеу

жұмысында маңызды роль атқарауда. Музейлердің сабақтан тыс өткен білімдік, тәрбиелік ықпалы мәселесін зерттеу барысындағы ғылыми теориялық ізденістерде музей мұрағаттары арқылы білім алушылардың оқуға қызығушылығын арттыруға, одан алған білімдерін толықтыруға, ғылыми-зерттеу жұмыстарына дағдыландыруға арналған оқыту жолдарын ары қарай арнайы зерттеуді қажет етеді. Осы қағидаларға сүйенсек, бүгінгі күні әлем мелекеттері арасынан музейі жоқ елді кездестіру мүмкін емес. Ал, әлем мемлекеттерінде музейдің қалыптасуы мен дамуы сол халықтардың өзіне тән рухани-мәдени ерекшеліктеріне байланысты. Сондықтан да музейдегі ұлттық рухани мәдени, тарихи құндылықтар арқылы-түбірі өткен ата-бабамыздан келе жатқан ескерткіштерімізді болашақ ұрпаққа танытып білу біздің міндетіміз бен парызымыз. Сол музей материалдарындағы рухани-мәдени, тарихи құндылықтарымыз арқылы жастардың бойына өз Отанына жеріне, тілі мен дініне, салт-дәстүріне деген сүйіспеншілігі мол мағлұматтарды меңгертіп, оқу тәрбие үдерісінің сапасын жақсартта түсуге болады.

Қорытынды.

Осылайша қазіргі кездегі еліміздің мемлекет ретінде шаңырақ көтеруі ұлттық ой – сананың дамуындағы үлкен серпіліске жол ашылуы, музейлердің қашанда өз заманына қызмет етуін өмірдің өзі талап етіп отыр. Олай болса, түрлі еңбектерге сүйене отырып жазылған жұмысымыз көрсетіп отырғандай, осы асыл мұраларды, жалпыадамзаттық құндылықтарды ұрпақ бойына дарытып, білім беру ұйымдарынан бастау алған интеллектуалдық даму дәрежесіне жеткізу білім алушыларды бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастырумен тікелей байланысты екенін байқауға болады. Ал ұлттық құндылықтарды қоғамның барлық саласына оның ішінде білім беру саласында тәрбие ісіне енгізген сайын егемен еліміздің ертеңі айқын, болашағы жарқын болары сөзсіз. Тақырыбымызға сәйкес танымал ғалымдардың рухани және тәрбиелелік құндылықтар мәселелеріне бағытталған ой-пікірлерін басшылыққа ала отырып, заман талабына сай бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиелеу орны – музейлердегі ұлттық құндылықтар демекпіз.

ӘДЕБИЕТ

Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. Алматы: Санат, 1995. 352 б.

Молдабеков Ж.Ж. «Мәдени мұраның» қазақтанымдық маңызы // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ғалымдарының «Мәдени мұра» бағдарламасын іске асыруға қосқан үлесі: жетістіктері және даму бағыттары» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Алматы: Қазақ университеті, 2009. 123 б.

Шәмшатұлы И. Рухани мәдениет және өнегелі құндылықтар //Высшая школа Казахстана. 2000. № 2. 75 б.

Философия және мәдениеттану. Оқу құралы / Құраст.: Ж. Алтаев, Т. Ғабитов, А. Қасабеков және т.б. Алматы: Жеті жарғы, 1998. 272 б.

Табылдиев Ә.Т. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. Алматы, 1988. 88 б.

Табылдиев Ә. Қазақ этнопедagogикасы. Алматы: Санат, 2001. 320 б.

REFERENCES

Zharykbaev Q., Kaliev S. Kazakh talim-tarbiesi. Almaty: Sanat, 1995. 352 p. (In Kazakh)

Moldabekov J.J. «Madeni muranyn» kazakhtanumdyk manyzy // Al-Farabi atyndagy KazUU galymdarynyn «Madeni mura» bagdarlamasyyn iske asyruga koskan ulesi: zhetistiktteri zhane damu bagyttary» atty halykaralyk gylymi-praktikalyk konferentsiya materialdary. Almaty: Kazakh universiteti, 2009. 123 p. (In Kazakh)

Shamshatuly I. Ruhani madeniet zhane onegeli kundylyktar //Vysshaya shkola Kazakhstana. 2000. № 2. 75 p. (In Kazakh)

Filosofiya zhane madeniettanu. Oku kuraly / Kurast.: J. Altaev, T. Gabitov, A. Kasabekov and others. Almaty: Zheti zhargy, 1998. 272 p. (In Kazakh)

Tabyldiev A.T. Kazakhtyn talimdik oi-pikir antologiyasy. Almaty, 1988, 88 p. (In Kazakh)

Tabyldiev A. Kazakh etnopedagogikasy. Almaty: Sanat, 2001. 320 p. (In Kazakh)

Авторлар туралы мәлімет: Шашаева Гүлбақыт Қадыржанқызы – Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, «Жалпы білім беру пәндері кафедрасы» (050010, Алматы қ., Абай даңғылы, 8, Қазақстан), қауымдастырылған профессоры, PhD, <https://orcid.org/0000-0003-1323-2495>. E-mail: t_gulbakhit@mail.ru

Ақтамбердиева Зәуре Сәлкеқызы – Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті (050010, Алматы қ., Абай даңғылы, 8, Қазақстан), қауымдастырылған профессоры, т.ғ.к., <https://orcid.org/0009-0000-0443-2335>, E-mail: z.salkeevna@mail.ru

Тастанбеков Мұрат Мейрбекұлы – «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы директорының ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары (161204, Әйтбеке би көшесі № 1Б, Түркістан қаласы, Қазақстан), т.ғ.к., ХҚТУ доцент міндетін атқарушы, <https://orcid.org/0000-0003-0289-9024>. E-mail: murat-t@mail.ru

Сведения об авторах: Шашаева Гульбақыт Қадыржановна – Казахский национальный аграрный исследовательский университет, «Кафедра общеобразовательных дисциплин» (050010, Г. Алматы, пр. Абая, 8, Казахстан), ассоциированный профессор, PhD., <https://orcid.org/0000-0003-1323-2495>, E-mail: t_gulbakhit@mail.ru

Ақтамбердиева Зауре Салкеевна – Казахский национальный аграрный исследовательский университет, «Кафедра общеобразовательных дисциплин» (050010, Г. Алматы, пр. Абая, 8, Казахстан), ассоциированный профессор, к.и.н., <https://orcid.org/0009-0000-0443-2335>. E-mail: z.salkeevna@mail.ru

Тастанбеков Мурат Мейрбекович – заместитель директора по научной работе Государственного историко-культурного музея-заповедника «Азрет Султан» (161204, ул. Айтбеке би № 16, г. Туркестан, Казахстан), к.и.н., и.о. доцента МКТУ, <https://orcid.org/0000-0003-0289-9024>. E-mail: murat-t@mail.ru

Information about the authors: Gulbakyt K. Shashaeva – Kazakh National Agrarian Research University, “Department of general education disciplines” (050010, Almaty, 8 Abaya Ave., Kazakhstan), Associate Professor, PhD., <https://orcid.org/0000-0003-1323-2495>, E-mail: t_gulbakhit@mail.ru

Zaure S. Aktamberdieva – Kazakh National Agrarian Research University, “Department of General Education Disciplines” (050010, Almaty, Abaya Ave., 8, Kazakhstan), Associate Professor, Candidate of Historical Sciences, <https://orcid.org/0009-0000-0443-2335>. E-mail: z.salkeevna@mail.ru

Murat M. Tastanbekov – Deputy Director for Scientific Work of the State Historical and Cultural Museum-Reserve “Azret Sultan” (161204, Aitbeke bi str. No. 1b, Turkestan, Kazakhstan), Candidate of Historical Sciences, Acting Associate Professor of the MКТU, <https://orcid.org/0000-0003-0289-9024>. E-mail: murat-t@mail.ru

УДК 069

ҚАЗАҚСТАН МУЗЕЙЛЕРІ – МӘДЕНИ САЯСАТТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРАТЫН НЕГІЗГІ ҰЙЫМДАР

Ә. Күзербәев

«Ұлытау» ұлттық тарихи-мәдени және табиғи музей-қорығы

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы тәуелсіздік жылдарында музейлердің пайда болу, көбею себептері мен динамикасы жан-жақты талқыланады. Мемлекеттік бағдарламалардың, үлкен мерейтойлық жылдардың, жаңадан табылған аса құнды жәдігерлердің музейлерді құруға тигізген әсері жөнінде айтылады. Сонымен қатар, Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың Ұлытауда мәдени туризмді дамыту бойынша алға қойған міндеттері сөз болады.

Материалдар мен зерттеу әдістері: қолданған материалдардың басымы Қазақстан мәдениеті бойынша отандық ғалымдардың жана ғылыми зерттеулері нәтижелері негізінде Қазақстанның тәуелсіздік кезінде жаңадан ашылған музейлері туралы деректер болды. Негізгі зерттеу әдісі – соңғы жылдары жүргізіліп жатқан мәдениет саласындағы мемлекеттік саясатты, соның ішінде музейлердің қалыптасуы мәселелерін талдау болды.

Тірек сөздер: музей, мәдени саясат, тарихи жады, мәдени құндылықтар.

Сілтеме жасау үшін: Ә. Күзербаев. Қазақстан музейлері – мәдени саясатты жүзеге асыратын негізгі ұйымдар//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 88-93 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.12

МУЗЕИ КАЗАХСТАНА – ОСНОВНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ РЕАЛИЗАЦИИ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ

А. Күзербаев

Национальный историко-культурный и природный музей-заповедник «Улытау»

Аннотация. В статье подробно рассматриваются причины возникновения и динамика роста музеев в Казахстане за годы Независимости. Отмечается влияние государственных программ, больших юбилейных дат, вновь обнаруженных особо ценных экспонатов на создание музеев. Также обращено внимание на важные задачи, поставленные Главой государства К. Токаевым, направленные на развитие культурного туризма в Улытау.

Материалы и методы исследования. Большую часть использованных материалов составили данные о вновь открытых музеях Казахстана в период Независимости, использованы также результаты новых научных исследований отечественных ученых по истории и культуре Казахстана. Основным методом исследования стал анализ государственной политики в области культуры, в том числе направленные на создание музеев, проводимой в последние годы в республике.

Ключевые слова: музей, культурная политика, историческая память, культурные ценности.

Для цитирования: А. Күзербаев. Музеи Казахстана – основные организации Реализации культурной политики//MUSEUM.KZ.2023. No4 (4). С. 88-93. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.12

MUSEUMS OF KAZAKHSTAN - THE MAIN ORGANIZATIONS

А. Kuzerbayev

National historical, cultural and natural museum-reserve «Ulytau»

Abstract. The article discusses in detail the reasons and dynamics of the emergence and growth of museums in Kazakhstan during the years of independence. It describes the impact of state programs, large anniversaries, newly discovered especially valuable exhibits on the creation of museums. In addition, the tasks set forth by the Head of State K. Tokaev on the development of cultural tourism in Ulytau will be discussed.

Materials and methods: Most of the materials used were data on newly opened museums of Kazakhstan during the period of independence, based on the results of new scientific research by domestic scientists on the culture of Kazakhstan. The main method of research was the analysis of the state policy in the field of culture carried out in recent years, including the problems of the formation of museums.

Keywords: museum, cultural policy, historical memory, cultural values.

For citation: A. Kuzerbayev. Museums of Kazakhstan - the main organizations//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 88-93. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.12

Кіріспе.

Музей – әрбір халықтың ежелден осы заманға дейінгі тарихы мен мәдениетін сақтап, зерттеп, насихаттап отырған ірі рухани орталығы екені сөзсіз. Сол себепті де мәдени, рухани саладағы ауқымды өзгерістер немесе реформалар міндетті түрде мемлекеттік музейлерден

көрініс тауып отырады. Мысалы, Кеңес заманында музейлердің экспозициялары негізінен сол кездегі идеологияның талаптарына сәйкес құрылса, бүгінде музейлер халқымыздың бай тарихын, мәдениетін, табиғатын, жетістіктерін көрсететін көпфункционалы орталықтарға айналды.

Қазіргі уақытта елімізде барлығы 280-ге жуық мемлекеттік музей қызмет ететін болса, соның шамамен 70%-дан астамы Тәуелсіздік жылдары құрылған.

Талқылау.

Музейлердің ішіндегі ең ірілеріне Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі, Ә. Қастеев атындағы Қазақстан Республикасы өнер музейі, «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы, Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық музей-қорығы, «Отырар» археологиялық музей-қорығы және т.б. жатады.

Қазақстандағы музейлер негізінен 1990-шы және 2000-шы жылдардың басында өте көп құрылған. Мысалы, 1991-1993 жылдары елімізде 30-ға жуық музей пайда болса, 2001-2003 жылдары 40-ға жуық музей пайда болған. Егер 1990-шы жж. басында музейлердің күрт көбеюін халқымыздың бойындағы ұлттық сана-сезімінің күшеюімен, тарихқа, тарихи тұлғаларға деген қызығушылықтың, құрметтің артуымен байланыстырсақ, 2000-шы жылдардың басындағы бұл үлкен көрсеткішті Қазақстан Республикасы Президентінің «2000 жылды Мәдениетті қолдау жылы» деп жариялауымен байланыстыруға болатын секілді. Себебі, осы атаулы жылға орай Іс-шаралар жоспары бекітіліп, онда тарихи-мәдени мұраларды қорғау, зерттеу, насихаттау бағытындағы шаралар қарастырылды.

Осылайша, 2001 жылы Қазақстандағы музейлердің жалпы саны 103 болса, 2002 жылы 121-ге, 2003 жылы 143-ке, 2004 жылы 172-ге, ал 2005 жылы 187 музейге дейін артқан. Онан кейінгі жылдары бұл қарқын сәл бәсеңдеп, жылына орташа есеппен алғанда 5-6 музейге көбейіп отырған.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары елімізде сталинизм дәуіріндегі саяси қуғын-сүргін құрбандарының тарихын зерттеу, оларды ақтау мәселесі жақсылап қолға алынғаны белгілі. Атап айтқанда, 1993 жылы «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Заң шықты, 1997 жыл Президент Жарлығымен «31 мамыр – Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы» болып белгіленді. Оларды ұлықтау мақсатында қаншама ғылыми жұмыстар, зерттеулер жүргізілді, кітаптар дүниеге келді, деректі фильмдер түсірілді, олардың мерейтойлары мен шығармашылық кештері аталып өтті. Осы ауқымды жұмыстардың нәтижелерінде еліміздің бірнеше өңірінде арнайы музейлер ашылды. Олар: Алматы облысының Жаңалық елді мекеніндегі, Қарағанды облысының Долинка кентіндегі, Астананың жанындағы Ақмол ауылындағы және Шымкент қаласындағы Саяси қуғын-сүргін құрбандарын есте сақтау музейлері. Бүгінде бұл музейлер ХХ ғасырдың 20-40 жылдарындағы жазықсыз жазаланған 100 мыңнан астам қазақстандықтарды еске алуға арналған ұйымдар ретінде мәдени-ағартушылық, ғылыми-танымдық, қоғамдық маңызы бар және т.б. шаралармен айналысуда. Мұнан бөлек, ұлты үшін жандарын пида етіп, саяси қуғын-сүргін құрбандарына айналған біртуар тұлғаларымыз – Ахмет Байтұрсынұлына, Мағжан Дулатұлына, Нәзір Төреқұловқа, Маржан Жұмабаевқа, Ілияс Жансүгіровке, Сәкен Сейфуллинге және т.б. көптеген тарихи тұлғаларға туған және қызмет еткен өңірлерінен мемориалдық музейлер ашылды. Жалпы алғанда, жаңадан құрылған музейлердің ішінде басқа бейіндегі музейлерге қарағанда мемориалдық музейлердің үлесі басымдау болды.

Ал, 2021 жылы 5 қаңтарда жарық көрген Мемлекет Басшысы Қ. Тоқаевтың «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» мақаласында Президент елге қызмет етудің озық үлгісін көрсеткен Алаш қайраткерлерін еске алып, олардың мұрасын жан-жақты насихаттау қажеттігін айтқан болатын. Осыған орай, еліміздегі музейлерде, архивтерде және т.б. ұйымдарда саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алуға арналған шаралар ұйымдастырылды. Мысалға алсақ, ҚР Ұлттық музейі өңірлік музейлер қызметкерлерінің, көрнекті тарихшылар мен зерттеушілердің қатысуымен «Саяси қуғын-сүргін құрбандары және музей құндылықтары» атты дөңгелек үстелдер өткізді.

Сонымен, жаңа музейлердің пайда болуына идеология саласындағы мемлекет бағдарламалар, тарихи тұлғалар мен оқиғаларды есте қалдыруға, жаңадан табылған археологиялық құндылықтарды сақтауға және насихаттауға деген талпыныстардың әсер еткені анық. Мысалға, «Берел» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының құрылуын алып қарайық. Мұнда 1998-1999 жж. сақ обаларын жүйелі түрде зерттеп, қазба жұмыстарын жүргізудің нәтижесінде әлем археологтарын таң қалдырған өте құнды жәдігерлер (*сақ көсемі мен әйелдің және ер тоқымымен бірге жерленген 13 жылқының мүрдесі, патшаның салтанат киімі, мініс аттардың ат әбзелдері, ағаштан, былғарыдан, киізден аң стилінде жасалған мыңнан астам қолөнер жәдігерлері*) табылған болатын. Кейінірек осы обалардың аумағында ашық аспан астындағы музей ашу туралы ұсыныстар көтерілді. Осылайша, 2008 жылы 4 шілдеде Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 674 Қаулысымен «Берел» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі құрылды. Қазіргі уақытта музей-қорықтың аумағында 100-ден астам обалар мен осы обалардан табылған жәдігерлер жинақталған кіші-гірім музей бар.

Сол тәрізді алғашқы «Алтын адам» табылған есік қорғанының жанынан 2010 жылы «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы ашылған болатын. Осылайша, мемлекеттің тікелей қолдауының арқасында көне қорымдар мекені аз уақыттың ішінде республикалық дәрежедегі маңызды музей-қорықтарға айналды.

Ал, 2004 жылы Алматы облысындағы Таңбалы археологиялық петроглифтері ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік Мұра тізіміне енгізілгені белгілі. Қола, темір дәуірлерінің мұраларын сақтап қалу мақсатында мұнда да республикалық деңгейдегі музей-қорық құрылған болатын.

2017 жылы тұңғыш Президент Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы жарық көргенін баршамыз білеміз. Аталған мақалада «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасын қолға алып, рухани, қастерлі жерлеріміздің біртұтас желісін жасау қажеттігі, сөйтіп халқымыздың ұлттық бірегейлігін нығайту қажеттігі айтылды. Осыған сәйкес 2018 жылы ҚР Үкіметінің қаулыларымен Мәдениет және спорт министрлігіне бағынысты «Бозоқ», «Ботай» және «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорықтары құрылды. Музей-қорықтарды құрудағы мақсат - Астана қаласының, Атырау және Солтүстік Қазақстан облыстарының аумағында орналасқан киелі, тарихи-мәдени мұра объектілерін тиімді қорғау және пайдалану, мәдени-туристік кластерлерді дамыту және мәдениет саласында қызмет көрсетудің сапасы мен алуан түрлілігін арттыру болды. Археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде аталған үш музей-қорықтың да аумақтарынан көптеген құнды жәдігерлер табылған еді. Бүгінде жинақталған жәдігерлердің бірқатары музейлердегі экспозициялардан орын алған.

Елімізде тарихи кешендерді, ескерткіштерді, музейлерді белгілі бір мерейтойдың аясында ашу да дәстүрге айналған. Мысалы, 2015 жылы Қазақ хандығының 550 жылдығын атап өту аясында «Көне Тараз» музейі салтанатты түрде ашылды. Бұл музейдің негізгі қоры 2 мың жылдық тарихы бар Тараз қалашығынан соңғы жылдары табылған көне жәдігерлерді құрайды. Сол тәрізді 2020 жылы Абай Құнанбайұлының 175 жылдығын атап өту жөніндегі Президент Қ. Тоқаевтың арнайы Жарлығы шығып, мерейтойды атап өту жөнінде Іс-шаралар жоспары қабылданған болатын. Осы жоспарға сәйкес 2020 жылы Семейдегі және Жидебайдағы Абай музейлерінің ескірген экспозициялары қайта жаңғыртылды.

Ал, 2019 жылы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлытауға арнайы келіп, «Ұлытау-2019» халықаралық туристік форумында сөйлеген сөзінде: «*Ата-бабалардың аманатына адал болу – бізге сын. Сондықтан біз Алтын орданың негізін қалаған Жошы ханның есімін ұлықтауды міндетті түрде қолға алуымыз қажет. Оның тарихи тұлғасына әлемнің назарын аударып, кесенесін мәдени туризм нысанына айналдыру – өте маңызды міндет*» деген еді. Осыдан кейін Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылдың 31 желтоқсанындағы №1059 Қаулысымен «Ұлық Ұлыс» – Алтын Орданың 750 жылдығын дайындау және мерекелеу жөніндегі іс-шаралар» жоспары бекітіліп, онда Жошы ханға арналған тарихи-мәдени кешеннің құрылысын салу мәселесі енгізілді. Осылайша, 2021 жылы Ұлытау ауданында заманауи «Жошы хан» тарихи-мәдени кешені бой көтерді. Кешенге

сол дәуірге жататын Ұлытау өңіріндегі экспонаттардың көшірмелері қойылған. Сондай-ақ, кешеннің ішінде қонақ үй, асхана бөлмесі, фильм көрсететін зал қарастырылған.

«Ұлытау» ұлттық тарихи-мәдени және табиғи музей-қорығына келсек, «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында 2018-2020 жылдары Ұлытауда туристік кластерді дамыту мақсатында музей-қорықтың сапар орталығы салынды және музейлендірілді. Осының арқасында киелі өлкеге келулер саны одан әрі арта түсті.

Қорытынды.

Бүгінде «Ұлытау» музей-қорығы өзінің негізгі қызметіне сәйкес Ұлытау өңірінің тарих және мәдениет ескерткіштерін сақтау, насихаттау, музей заттарын қорғауды қамтамасыз ету, реставрациялау, ғылыми-зерттеу, мәдени-ағарту және т. б. маңызды шаралармен айналысып келеді. Алдағы уақытта «Ұлытау» музей-қорығы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың берген тапсырмаларына сәйкес және Қазақстан Республикасы мәдени саясатының 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында көрсетілген міндеттерге қол жеткізу мақсатында тиісті шараларды жүйелі түрде жүзеге асыра беретін болады.

ӘДЕБИЕТ

«ҚазАқпарат» Халықаралық ақпарат агенттігінің сайты https://kaz.inform.kz/news/kazak-handygynyn-550-zhyldygy-taraz-halky-konaktardy-merekelik-koncerttermen-zhane-dastarhanmen-karsy-aldy-foto_a2851966/ 21.12.2015

Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy; 12.04.2017

«Егемен Қазақстан» газеті <https://egemen.kz/article/170370-elimizde-respublikalyq-denhgeydegi-ush-muzey-qoryghy-ashyldy-%E2%80%94%A0b-abdighaliuly;> 13.06.2018

Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-ulytau-2019-halykaralyk-turistik-forumynda-soilegen-sozi; 24.08.2019

«Егемен Қазақстан» газеті <https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat;> 05.01.2021

«Ұлттық статистика бюросының» сайты [https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-culture/spreadsheets/;](https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-culture/spreadsheets/) 09.07.2023

REFERENCES

Website «International Information Agency Kazinformation» https://kaz.inform.kz/news/kazak-handygynyn-550-zhyldygy-taraz-halky-konaktardy-merekelik-koncerttermen-zhane-dastarhanmen-karsy-aldy-foto_a2851966/ 21.12.2015 (In Kazakh)

Official website of the president of the Republic of Kazakhstan https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy; 12.04.2017 (In Kazakh)

Newspaper «Egemen Kazakhstan» <https://egemen.kz/article/170370-elimizde-respublikalyq-denhgeydegi-ush-muzey-qoryghy-ashyldy-%E2%80%94%A0b-abdighaliuly;> 13.06.2018 (In Kazakh)

Official website of the president of the Republic of Kazakhstan https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-ulytau-2019-halykaralyk-turistik-forumynda-soilegen-sozi; 24.08.2019 (In Kazakh)

Newspaper «Egemen Kazakhstan» <https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat;> 05.01.2021 (In Kazakh)

Website «Bureau of National Statistics» [https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-culture/spreadsheets/;](https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-culture/spreadsheets/) 09.07.2023 (In Kazakh)

Автор туралы мәлімет: Күзербаев Әлібек – «Ұлытау» ұлттық тарихи-мәдени және табиғи музей-қорығы (Ұлытау облысы, Ұлытау ауылы, Бұлқышев к-сі, 25). E-mail: kalibek2006ma@mail.ru

Сведения об авторе: Кузербаев Алибек – директор Национального историко-культурного и природного музея-заповедника «Улытау» (Область Улытау, село Улытау, улица Бұлқышева, 25). E-mail: kalibek2006ma@mail.ru

Information about the author: Kuzerbaev Alibek – Director of the National Historical, Cultural and Natural Museum-Reserve “Ulytau” (Ulytau region, Ulytau village, Bulkysheva street, 25). E-mail: kalibek2006ma@mail.ru

UDC 069

MUSEUM AND CULTURAL HERITAGE: TRADITIONAL AND INNOVATIVE (DIGITIZATION) FORMATS AS IMPORTANT TOOLS OF MUSEUM ACTIVITIES

*S.E. Kudaibergenov*¹, *G. Temirton*², *Z.N. Ismagambetova*³, *A.G. Karabaeva*⁴

^{1,3,4} Al Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

² Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abstract. The museum is a complex, in-demand sociocultural institution of society that has recently transformed. Museum objects perform the function of combining spiritual experience, historical heritage, the search for identity, restoring the role and function of genuine traditional national values, education of civic dignity, social activity, methods of cultural verification, and patriotism of people through the merging of museum work, forms, processes of museum activity, as well as museum exchange and museum policy with current sociocultural processes and forms of organization of public life.

The article shows the place, but also the role of museums in conditions undergoing significant changes in modern society, as well as the emergence of innovative communication and digital technologies that require the search for a new level of scale, resource, purpose, and organization of museum work.

Materials and methods: The study uses a comparative method as a general scientific method of cognition, when, based on some characteristics of compared objects (museums), a conclusion is made about the similarity of various characteristics, as well as a systematic approach, which involves not only studying museum collections from the point of view of their cause-and-effect relationships but also aimed at studying their essence as an object of research in interaction with other museum objects.

Keywords: cultural heritage, museums, funds, collections, digitalization.

For citation: *S.E. Kudaibergenov, G. Temirton, Z.N. Ismagambetova, A.G. Karabaeva.* Museum and cultural heritage: Traditional and innovative (digitization) formats as important tools of museum activities //MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 93-98. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.13

МУЗЕЙ ЖӘНЕ МӘДЕНИ МҰРА: ДӘСТҮРЛІ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ (САНДЫҚТАНДЫРУ) ФОРМАТТАРЫНЫҢ МУЗЕЙ ҚЫЗМЕТІНІҢ МАҢЫЗДЫ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

*С.Е. Құдайбергенов*¹, *Ғ. Темиртон*², *З.Н. Исмағамбетова*³, *А.Г. Қарабаева*⁴

^{1,3,4} Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан)

² ҚР Мемлекеттік орталық музейі (Қазақстан)

Аңдатпа: Музей-қоғамның соңғы уақытта өзгерген күрделі сұранысқа ие әлеуметтік-мәдени институт. Музей объектілері тарихи мұраның рухани тәжірибесінде бірегейлікті

іздігі, шынайы дәстүрлі ұлттық құндылықтардың ролі мен функциясын қалпына келтіру, әлеуметтік белсенділік тұрғысынан азаматтық қадір-қасиетті дәріптеу, мәдени верификация әдістері, музей ісін, музей қызметінің нысандарын, процестерін біріктіру арқылы адамдардың патриотизмі, сондай-ақ музей саясатының өзекті әлеуметтік-мәдени процестермен және қоғамдық өмірді ұйымдастырудың нысандарымен алмасуы функциясын орындайды

Мақалада қазіргі заманғы қоғамда елеулі өзгерістерге ұшыраған музейлердің орны, ролі мен музей жұмысының ауқымы, ресурсы, мақсаты мен ұйымдастырылуының жаңа деңгейін іздеуді қажет ететін инновациялық коммуникативті және цифрлық технологиялардың пайда болуы көрсетілген.

Материалдар мен зерттеу әдістері: Зерттеуде салыстырмалы әдіс танымның жалпы ғылыми әдісі ретінде қолданды, мұнда салыстырылатын объектілердің (музейлердің) белгілері бойынша әртүрлі белгілердің ұқсастығы туралы қорытынды жасалады, сондай-ақ, музей коллекцияларын олардың себеп-салдарлық байланыстары тұрғысынан зерттеуді ғана емес, басқа музей объектілерімен өзара әрекеттесу кезінде олардың мәнін зерттеу объектісі ретінде зерттеуге бағытталған жүйелі тәсіл.

Тірек сөздер: мәдени мұра, музейлер, қорлар, коллекциялар, цифрландыру.

Сілтеме жасау: С.Е. Құдайбергенов, Г. Темиртон, З.Н. Исмагамбетова, А.Г. Қарабаева. Музей және мәдени мұра: Дәстүрлі-инновациялық (сандықтандыру) форматтарының музей қызметінің маңызды құралы ретінде //MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 93-98 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.13

МУЗЕЙ И КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ: ТРАДИЦИОННЫЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ (ЦИФРОВИЗАЦИЯ) ФОРМАТЫ КАК ВАЖНЕЙШИЕ ИНСТРУМЕНТЫ МУЗЕЙНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

С.Е. Кудайбергенов¹, Г. Темиртон², А.Г. Карабаева³,
З.Н. Исмагамбетова⁴

^{1, 3, 4} Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан)

² Центральный государственный музей РК (Казахстан)

Аннотация. Музей является сложным, востребованным, преобразившимся за последнее время социокультурным институтом общества. Музейные объекты выполняют функцию объединения духовного опыта, исторического наследия, поиска идентичности, восстановления роли и функции подлинных традиционных национальных ценностей, воспитания гражданского достоинства, социальной активности, приемов культурной верификации, патриотизма людей через слияние музейного дела, форм, процессов музейной деятельности, а также музейного обмена и музейной политики с актуальными социокультурными процессами, и формами организации общественной жизни.

В статье показаны место, но и роль музеев в претерпевающих существенные изменения современным обществом условиях, а также появления инновационных коммуникативных и цифровых технологий, требующих поиска нового уровня масштабов, ресурса, назначения и организации музейной работы.

Материалы и методы исследования: в исследовании применены сравнительный метод как общенаучный метод познания, когда по одним признакам сравниваемых объектов (музеев) делается заключение о сходстве различных признаков, а также системный подход, предполагающий не только изучение музейных коллекций с точки зрения их причинно-следственных связей, но и нацеленный на изучение их сущности как объекта исследования во взаимодействии с другими музейными объектами.

Ключевые слова: культурное наследие, музеи, фонды, коллекции, цифровизация.

Для цитирования: С.Е. Кудайбергенов, Г. Темиртон, А.Г. Карабаева, З.Н. Исмагамбетова. Музей и культурное наследие: Традиционные и инновационные

(цифровизация) форматы как важнейшие инструменты музейной деятельности //MUSEUM.KZ. 2023. №4 (4). С. 93-98. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.13

Introduction.

In the context of the growing attention of modern societies to historical and cultural heritage, research is especially relevant, which examines the problems of the formation and development of a strategy for preserving this very heritage, first of all, as a system of values created by previous generations and perceived, protected and developed by contemporaries, including within the walls of museums. Questions also arise about justifying the status of a modern museum as a scientific institution, as well as a sociocultural phenomenon, taking into account the transformation and revision of the generally accepted interpretation of the museum as a storehouse of cultural artifacts and historical values.

In this sense, research and practical goals should be located in the field of describing and studying various approaches aimed at ensuring the continuity of the transmission of museum, cultural, and other values, using assessments of the main basic socio-cultural functions of a modern museum.

Discussion.

The history of museology is part of the general history of culture, which is determined by the unique position of the museum itself as an instance of artistic, scientific, and ideological discourse. In this paper, we distinguish between the museum as an institution and the museum as an institution. It is the museum as an institution that we consider a form of culture, i.e. a subsystem in its main characteristics isomorphic to the general metasystem of culture as such, and the museum as an institution is rather an artifact of a given specific historical culture. By analogy with such a museum as an institution, we also recognize the ability of museology to reflect the general patterns and basic dominants of its culture at each stage of its development. In the development of this position in the work, the main stages of the development of museology, their content, interrelation, and compliance with the general context of culture were explicated and analyzed.

The preservation of cultural heritage is recognized by the world community as a priority task in the field of culture. An important part of the cultural heritage is its ethnocultural component, on the one hand, it is rapidly disappearing under the influence of the processes of modernization, globalization, and urbanization, leveling the culture of everyday life, on the other hand, it is being actively revived through the efforts of national cultural associations or individual representatives of the ethnic intelligentsia. Since it is in museums today that the realities of traditional culture that have disappeared from everyday life are concentrated in the form of objects, technologies for their production, and worldview interpretations recorded by the bearers of traditions themselves, the study and understanding of the experience of museumification and actualization of ethnocultural heritage acquires a special poignancy.

Cultural heritage is often perceived as an “ambiguous” concept and is used for a variety of social and political purposes. It can also be argued that the concept of “ambiguity” underlies many of the issues that arise in relation to the management of global cultural heritage and processes, as well as in discussions related to the academic analysis of cultural heritage. The term “cultural heritage” is used to describe everything from buildings, cooking methods, personal belongings, ethnic groups and religions, etc. With such a wide range of meanings used in today's global society, it is not surprising that the term has become problematic in terms of definition, scientific use, and practical application.

First of all, it should be noted that cultural heritage is not a “thing” or a historical or political movement, but a phenomenon referring to a set of attitudes and relationships with the past. These relationships are characterized by feelings and attachments to specific objects, places, and practices that are in some way related to or exemplify the past. These relationships can vary significantly both geographically and chronologically, and they are formed as a result of relationships between people and other “human” and “non-human” factors.

Cultural heritage is formed in the present and reflects both inherited and “current affairs” and demands associated with the past. Moreover, cultural heritage is not a passive process, but an active composition of objects, places, and practices associated with a particular set of values that we want to take with us into the future. As such, cultural heritage is neither passive nor inactive, but can directly influence global current issues. Viewing cultural heritage as a creative way or “technique” to “engage” the past into the present leads to a more purposeful role for museums in actively “informed” creating the future.

Cultural heritage is closely intertwined with the fundamental elements of inclusive social development - a means of expressing values and identity from the point of view of the organization of society. According to UNESCO, cultural heritage is important for human well-being in the deepest and most meaningful sense. Several aspects promote community cohesion and strengthen a sense of belonging, respect, and collective purpose: the preservation of the diversity of cultural heritage, free access to this cultural heritage, and the fair distribution of benefits from the use of cultural heritage sites.

The problem of cultural heritage is relevant in the sense that preservation is carried out for future generations, and, at the same time, it is important to find balance and harmony between the cultural heritage and the people who want to “experience” it, survive, master and develop it. In our view, museums not only preserve but also create culture, which is why they are different from other cultural organizations and institutions.

The role and importance of modern museums in the preservation and popularization of cultural heritage have been the subject of many research works by domestic and foreign scientists, among which we can especially note the studies “Openness, Innovation, and Sustainability in Museum Organizations” [Ruggieri, 2023], Museum collections and sustainability [Merriman, 2008], Inside the Lost Museum: Curating, Past and Present Hardcover [Lubar, 2017], etc.

Museum in the context of traditional and modern.

Images, functions, and models of museum work and activities, using the example of the work of museums of the Republic of Kazakhstan, can be considered the most important factor in the restructuring and assessment of cultural processes and the changing nature of various cultural phenomena. In this regard, one can note the similarity of traditions, practices, methods of preserving state heritage, and stages of development of museum affairs in the Republic of Kazakhstan [Taiman, 2000].

Let us add that any museum process and “histories” of museums are interested in the reconstruction of “proto-museum” formations, processes, and activities, as well as “artifacts” and “collections”. In this regard, it can be noted that the prehistory of museum work and examples of “proto-museums” can be considered from the point of view of archiving the process, description, research analysis, assessment of storage history, accessibility for special scientific analysis, as well as used in the social and cultural spheres.

The next characteristic of the development of museums of the Republic of Kazakhstan is the development and expansion of areas of museum activity, the combination of classical forms and functions of work and organization of museums and innovative, “experimental” forms of work, as well as the development of diverse and new museum professions and types of museum activities, expansion of the social functions of museum work and practices, the use and implementation of new technologies, as well as strengthening the role and function of museum values.

It should be noted that the innovative technological and information requirements of our time provide ample opportunities for significantly enriching the exhibition and even cultural and educational work of museums. In some specialized museums, in particular technical, often art history, the introduction and use of digital technologies, as well as the development of digital products and services attracts visitors and allows them to create constant interest among the public, especially the youth audience. This becomes possible because, in a certain sense, there is a certain transformation of approaches in terms of assessing some factors in the evolution of forms of display of museum objects in the 21st century. (use of new 3D technologies for the use of interactive platforms, etc.) in the demonstration and representation of museum exhibitions, thus “changing” the

attitude towards visualization, towards the digital presentation of museum artifacts themselves [Usolkina, 2022].

In addition, high-quality digitization of museum collections (objects) allows us to emphasize and demonstrate previously inaccessible details to the human eye. Therefore, digital 3D models of museum objects (exhibits) are becoming in demand during “live” museum lessons, and excursions as innovative multi-market projects, where virtual AR and VR are widely used as additional reality formats, offline exhibition opportunities, and presentation methods in a virtual museum.

In this regard, consideration of changes in attitudes towards visualization, towards the presentation of material, the use of new technologies (3D objects and exhibitions, digitalization, interactive platforms), changes in the logic of organizing the space of a historical museum, the use of an ethical code of museum activities, new aesthetic concepts of museums, transformation of museum centers (including their relocation to other regions), the opening of alternative museum “territories” and platforms, understanding the complex nature of the tasks of synthesizing knowledge about traditions and values, the use of a new language and means of describing and studying museums and museum activities in modern society are becoming increasingly relevant direction of museum work [Korovnikova, 2021].

Conclusion.

Museums not only carry out the work of preserving cultural heritage but also do a lot of work to use this heritage in creating a certain set of values and forming beliefs among people leading to cultural vitality, cultural development, and dynamic social changes in general. It can be said that cultural vitality is the result of the activities of museums and how museums can contribute to achieving the economic, social, and environmental development of a people. The collection, preservation, research, and maintenance of cultural heritage are key components of the work of museums in ensuring the preservation of the cultural heritage of the people. In this, a significant role belongs to the creation in museums of digital products and services aimed at interacting with museum visitors in different formats - offline and online.

REFERENCES

Angelo Ruggieri. Openness, Innovation, and Sustainability in Museum Organizations // International Journal of Business and Management. Vol. 18, No. 3; 2023. ISSN 1833-3850 E-ISSN 1833-8119; DOI: 10.5539/ijbm.v18n3p134; URL: <https://doi.org/10.5539/ijbm.v18n3p134>

Korovnikova N.A. Tsifrovoy múzei: osobennosti i perspektivy razvitiya // Sotsialnye novosti i sotsialnye nauki. Moskva: INION RAN, 2021. № 1, pp. 145-154. URL: <https://sns-journal.ru/ru/archive/> DOI: 10.31249/snsn/2021.01.12

Nick Merriman. Museum collections and sustainability // Cultural Trends. Vol. 17, 2008 // <https://doi.org/10.1080/09548960801920278>, pp. 3-6

Taiman Sagat. Razvitie muzeinogo dela v Kazahstane: opyt i problem (1946–1970). Avtoreferat k dissertatsii na issledovanie uch. ul. Kin «Razvitie muzeinogo dela v Kazahstane: opyt i problemy (1946-1970 gg.)». Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni doktora istoricheskikh nauk. Karaganda, 2000. 30 p.

Usolkina V.V. Virtualnye muzei kak novye sotsialno-kulturnye praktiki grajdan v deyatelnosti gosydarstvennyh muzeev: regionalnyy aspekt // https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/116605/1/978-5-7996-3498-8_2022_091.pdf

Авторлар туралы мәлімет: Құдайбергенов Сержан – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің аға оқытушысы, мәдениеттану магистрі (Алматы, Қазақстан), <https://orcid.org/0000-0002-1753-360X>

Темиртон Ғалия – философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі директорының ғылыми жұмыстары жөніндегі орынбасары (Алматы, Қазақстан), <https://orcid.org/0000-0003-1881-9156>

Исмағамбетова Зухра Нұрланқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің профессоры, <https://orcid.org/0000-0002-0935-3924>

Қарабаева Әлия Гайратқызы – әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің профессоры, <https://orcid.org/0000-0002-4951-0541>

Сведения об авторах: Кудайбергенов Сержан – старший преподаватель КазНУ им. аль-Фараби, магистр (Алматы, Казахстан), <https://orcid.org/0000-0002-1753-360X>

Темиртон Галия – доктор философии (PhD), заместитель директора Центрального государственного музея РК (Алматы, Казахстан), <https://orcid.org/0000-0003-1881-9156>

Исмагамбетова Зухра Нурлановна – профессор Казахского университета имени аль-Фараби, <https://orcid.org/0000-0002-0935-3924>

Қарабаева Алия Гайратовна – профессор Казахского национального университета им. Аль Фараби, <https://orcid.org/0000-0002-4951-0541>

Information about authors: Serzhan Kudaibergenov – senior lecturer at Al Farabi Kazakh National University, Master of Cultural Studies (Almaty, Kazakhstan), <https://orcid.org/0000-0002-1753-360X>

Temirton Galiya – Ph.D., Deputy Director for scientific work of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan), <https://orcid.org/0000-0003-1881-9156>

Zukhra N. Ismagambetova – professor at Al Farabi Kazakh National University, <https://orcid.org/0000-0002-0935-3924>

Aliya G. Karabaeva – Professor at Al Farabi Kazakh National University, <https://orcid.org/0000-0002-4951-0541>

ӘӨЖ: 39(574)

ҚАЗАҚТЫҢ ЭТНОГРАФ ҒАЛЫМЫ ХАЛЕЛ АРҒЫНБАЕВТЫҢ 4 ІРІ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕГІНЕ ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ

Ә.Ж. Ахантаева, Г.Ж. Ахантаева

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада қазақтың этнограф ғалымы Халел Арғынбаевтың өмірбаянына қысқаша тоқталып, оның төрт ірі ғылыми этнографиялық еңбегіне тарихнамалық шолу жасалынады.

Ғалымның «Қазақтың мал шаруашылығы жайында этнографиялық очерк» атты монографиясында қазақтың революцияға дейінгі мал шаруашылығы этнографиялық тұрғыда сипатталады. Қазақ жерінің табиғи ерекшеліктерін ескере отырып жыл мезгілдеріне байланысты көш-қон мәселесі мен төрт түлікті бағып-қағуда, ауа-райын бақылау мен мал ауруларын емдеудегі халық тәжірибесі толық қамтылады. Өртүрлі діни сенімдерге байланысты қалыптасқан сан қилы әдет-ғұрыптарды баяндауға да көңіл бөлінген.

Х. Арғынбаевтың «Қазақ халқындағы семья мен неке» деген монографиясы қазақтағы семья мен некенің шығуы мен даму тарихын зерттеуге арналған. Ғалым көптеген нақтылы деректер негізінде революцияға дейінгі семья формаларын, семьялық қарым-қатнастар мен туыстық системаны, әйелдер жағдайы мен бала тәрбиесін, өлікті жерлеу ғұрыптарын; неке құру формаларын, үйлену тойы мен оған байланысты қалыптасқан әдет-ғұрыптарын, көне неке формаларының қалдығы ретінде сақталған әменгерлік (левират) құқығы мен балдыз алу т.б. мәселелерді терең зерттеді.

«Қазақ халқының қолөнері» еңбегінде ғалым қазақ қолөнерінің өсу жолы, өзіне тән даму тарихы бар екендігін көрсетеді. «Қазақ шежіресі хақында» атты еңбекте Ұлы жүздің шежіресін жазып, қазақ халқының ұлттық тарихын зерттеуде тайпалар мен рулардың орны ерекше екеніне назар аударды.

Зерттеу материалдары мен әдістері: Мақаланы жазу барысында Халел Арғынбаевтың өзінің жаған еңбектері «Қазақ халқындағы семья мен неке», «Қазақ халқының

қолөнері», «Қазақтың мал шаруашылығы жайындағы этнографиялық очерк», «Қазақ шежіресі хақында» дереккөзі ретінде алынды.

Мақалада тарихи-салыстырмалы әдіс, жинақтау, жүйелеу, мәдени-тарихи, әлеуметтік және т.б. қолданыс тапты.

Тірек сөздер: этнография, мал шаруашылығы, семья, неке, шежіресі, Ұлы жүз, қолөнер.

Сілтеме жасау үшін: Ә.Ж. Ахантаева, Г.Ж. Ахантаева. Қазақтың этнограф ғалымы Халел Арғынбаевтың 4 ірі ғылыми еңбегіне тарихнамалық шолу//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 98-104 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.14

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР 4 КРУПНЫХ НАУЧНЫХ РАБОТ КАЗАХСКОГО УЧЕНОГО-ЭТНОГРАФА ХАЛЕЛА АРГЫНБАЕВА

А.Ж. Ахантаева, Г.Ж. Ахантаева

Казахский национальный аграрный исследовательский университет (Казахстан)

Аннотация. В статье кратко рассмотрена биография казахского этнографа Халела Арғынбаева и сделан историографический обзор четырех его крупных научно-этнографических работ.

В монографии «Этнографический очерк казахского скотоводства» ученый с позиции этнографа описывает казахское животноводство до революционного периода. С учетом природных особенностей казахской земли, полностью освещены вопросы миграции в зависимости от времени года, народная практика наблюдения за погодой и лечения болезней скота, уход за скотом. Значительное внимание уделено также повествованию о различных обычаях и традициях, сложившихся в связи с различными религиозными верованиями.

Монография под названием «Семья и брак в казахском народе» посвящена изучению истории возникновения и развития казахской семьи и брака. На основе большого количества конкретных данных, ученый изучил дореволюционные формы семьи, семейные отношения и систему родства, положение женщин и воспитание детей, погребальный обряд; также формы брака, свадебный обряд и связанные с ним обычаи, сохранившиеся как остатки древних форм брака, левират и право женитбы на своячнице и т. д..

В работе «Ремесла казахского народа» было показано, что казахские ремесла имеют свою историю развития. В труде «О казахской генеалогии» он написал родословную Старшего жуза (Ұлы жүз) и указал, что изучение племен и родов имеют важное значение для изучения национальной истории казахского народа.

Материалы и методы исследования: При написании статьи в качестве источников были взяты собственные труды Халела Арғынбаева «Семья и брак в казахском народе», «Ремесла казахского народа», «Этнографический очерк по казахскому скотоводству», «О казахской генеалогии». В статье использованы историко-сравнительный метод, источниковедческий анализ, обобщение, систематизация, культурно-исторический, социальный и др.

Ключевые слова: этнография, животноводство, семья, брак, генеалогия, Великий жуз, ремесла.

Для цитирования: А.Ж. Ахантаева, Г.Ж. Ахантаева. Исторический обзор 4 крупных научных работ казахского ученого-этнографа Халела Арғынбаева//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). С. 98-104. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.14

HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF FOUR MAJOR SCIENTIFIC AND ETHNOGRAPHIC WORKS OF KAZAKH SCIENTIST-ETHNOGRAPHER HALEL ARGYNBAYEV

A.Zh. Akhantaeva, G.Zh. Akhantaeva

Kazakh National Agrarian Research University (Kazakhstan)

Abstract. This article briefly examines the biography of Khalel Argybaev, a leading Kazakh ethnographer, and provides a historiographical review of four of his major scientific and ethnographic works.

A monograph entitled “Ethnographic sketch of Kazakh cattle breeding” was published, which ethnographically describes Kazakh livestock breeding before the revolution. Taking into account the natural features of the Kazakh land, the issues of migration depending on the time of year, the folk practice of monitoring the weather and treating livestock diseases, while caring for livestock, are fully covered. Sufficient attention is also paid to the narration of various customs and traditions that have developed in connection with various religious beliefs.

This monograph entitled “Family and Marriage in the Kazakh People” is devoted to the study of the history of the emergence and development of the Kazakh family and marriage. Based on a large amount of specific data, the scientist studied pre-revolutionary family forms, family relationships and the kinship system, the status of women and raising children, funeral rites; also the forms of marriage, the wedding ceremony and the customs associated with it, the rights of the levirate and the future bride, etc., have been preserved as remnants of ancient forms of marriage.

“Crafts of the Kazakh people” Kazakh crafts have their own history of growth and development.

The origin of tribes and clans occupies a special place in the history of studying the national history of the Kazakh people by writing the genealogy of the “Great Zhuz” in the work “On the Kazakh Chronicle”.

Materials and methods of research: When writing the article, Halel Argybaev's own works «Family and Marriage in the Kazakh Nation», «Crafts of the Kazakh Nation», «Ethnographic Essay on Kazakh Cattle Breeding», «About Kazakh Genealogy» were taken as sources. Historical-comparative method, source analysis, generalization, systematization, cultural-historical, social, etc. are used in the article.

Keywords: ethnography, animal husbandry, family, marriage, genealogy, Great Zhuz, crafts.

For citation: *A.Zh. Akhantaeva, G.Zh. Akhantaeva.* Historiographical review of four major scientific and ethnographic works of kazakh scientist-ethnographer Halel Argybaev//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 98-104. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.14

1924 жылы Павлодар облысы Баянауыл ауданында дүниеге келген. Х. Арғынбаев тарих ғылымдарының докторы, профессор. Ол 1951 жылдары Абай атындағы Қазақтың педагогикалық университетінің тарих факультетін үздік оқып бітіреді. Еңбек жолын тарих пәнінің оқытушы қызметінен бастайды. 1954-1998 жыларға дейін Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтында аспирант, ғылыми қызметкер, этнография бөлімінің меңгерушісі болып еңбек етеді.

Аға әріптестері Ә. Марғұлан, Н. Сәбитова сондай-ақ көрнекті этнограф И.В. Захаровтың жетекшілігімен ғылымның даңғыл жолындағы өзіндік тұлғалы сүрлеуі басталады. Көп оқып көңілге тоқып, жатпай-тұрмай кітапханаларда жүру арқылы ауыл-село тұрғындары арасындағы этномәдени процестерге теориялық көзқарасы қалыптасады. Өзі сияқты жас зерттеушілер Е. Масанов, М. Мұқанов, В. Востров, Р. Ходжаева тағы басқалармен қоян-қолтық араласып, Жетісу, тағы басқа аймақтардағы этникалық, демографиялық және әлеуметтік үрдістердің өзара ықпалын тұжырымдайтын материалдар жинастырады, 60-80-ші жылдары ол 30-дан аса ғылыми- зерттеу экспедициясын басқарып,

Қазақстанның төрт бұрышын түгел аралағандай күй кешеді. Аймақ этностарының материалдық, әлеуметтік және рухани астары туралы тарихнамалық деректер жинайды.

1960 жылы Мәскеуде «Историко-культурные связи русского и казахского народов и их влияние на материальную культуру казахов в середине XIX и начале XX веков» атты тақырыпта диссертация қорғап, тарих ғылымының кандидаты атағына ие болады. 1976 жылы «Қазақ халқындағы семья мен неке» атты тақырыпта докторлық диссертация қорғаған.

Халел Арғынбаев – қазақтың этнография ғылымының қалыптасуына өзіндік зор үлес қосқан ірі ғалым, әрі тұлға. Ол артына қазақ этнографиясы үшін баға жетпес ірі-ірі ғылыми еңбектер жазып қалдырды. Бұл еңбектері қазіргі таңда да өзінің ғылыми маңызын жоғалтпаған құнды дүниелер. Ол кісі тек ғалым емес ұстаз ретінде де орны ерекше. Мен қазақ этнографиясы ғылымына енді ғана қосылған жас ғалым ретінде «Арғынбаев мектебінің» соңғы шәкірттерінің бірімін деп есептеймін, әрі ол кісіден 1990-1993 жж. аралығында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің тарих факультетінде оқып жүргенімде дәріс алғанымды мақтан тұтамын. Профессор Х. Арғынбаев «Қазақ этнографиясы» атты арнайы курстан дәріс береді дегенде, бір жағынан қуандық, себебі бұрын атын ғана естіген ғалымнан сабақ алатындығымыз үшін, екінші жағынан бойымызда қобалжу болды, ол ірі ғалымның үмітін ақтай аламыз ба деген?

Ол кісі өте қарапайым, жаны таза, пенделіктен ада, нағыз ғалым болатын, бізді қазақтың болашақ этнограф ғалымы, өзінің ізбасарлары ретінде қарайтын. Дәрісі өте қызықты өтетін, этнография ғылымының қызығы мен қыйындығы, методикалық зерттеу әдісінің ерекшеліктері туралы айтатын. Бізге: «Көптеген тарихшылар ойлайды «этнография» тарихтың оңай салаларының бірі деп, бірақ оңай болса неге екінің бірі айналыспайды, себебі бұл ғылым саласы үлкен талапты, қажырлылықты, білімділікті, еңбеккерлілікті, қыйындыққа төзе білуді талап етеді. Қазіргі таңда «Қазақ этнографиясын» зерттеп-зерделеп жүрген ғалымдар санаулы ғана, сендер солардың санын ғана емес, сапасын да көбейтіңдер», – деп айтатын еді.

Қазіргі таңда содан бері 20 жылға жуық уақыт өтсе де, қазақ этнограф-ғалымдардың саны 50-60-тай ғана екен, бұл 16 миллион халқы бар қазақ үшін теңіздің тамшысындай ғана. Қазақ этнографиясында зерттеуді қажет ететін көптеген тың тақырыптар жетерлік, бұл тақырыптарды зерттеуге екінің бірінің батылы жетіп бара бермейді. Мұның бірден-бір себебі этнография ғылымының өзіндік ерекшелігі мен қыйындығына байланысты болар.

1969 жылы «Қазақтың мал шаруашылығы жайында этнографиялық очерк» атты монографиясы жарық көреді. Араға төрт жыл салып «Қазақ халқындағы семья мен неке» деген монографиясы тарихшы ғалымдар, студенттер қауымы мен өз тарихын, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыпын сүйетін көпшілік қауым үшін баға жетпес құнды дүние, тіптен әлі күнге дейін маңызын жоғалтпаған десек артық айтпағандық болар еді. Бұл монографиялық зерттеудің қазақтың «этнография» ғылымы саласы тарихындағы баға жетпес байлығы болып табылады.

Х. Арғынбаевтың әр еңбегі ұзақ зерттеу нәтижесінде жарыққа шығып, елімізге танымал болған еңбектер. Солардың бірі «Қазақ халқындағы семья мен неке», «Қазақ отбасы» еңбектерінің материалдарын ғалым 20-30 жыл бойы ел арасынан жинап, этнографиялық деректер мен мұрағат құжаттары, тарихи-әдеби мұралар негізінде қазақ халқы отбасының өткені мен бүгінгісін жан-жақты ыждағаттылпен терең зерттеген.

1973 жылы жарық көрген «Қазақ халқындағы семья мен неке (тарихи-этнографиялық шолу)» атты бұл еңбекте қазақтағы семья мен некенің шығуы мен даму тарихын зерттеуге арналған. Ғалым көптеген нақтылы деректер негізінде революцияға дейінгі семья формаларын, семьялық қарым- қатынастар мен туыстық системаны, әйелдер жағдайы мен бала тәрбиесін, өлікті жерлеу ғұрыптарын; неке құру формаларын, үйлену тойы мен оған байланысты қалыптасқан әдет-ғұрыптарын, көне неке формаларының қалдығы ретінде сақталған әмеңгерлік (левират) правосы мен балдыз алу т.б. мәселелерді терең зерттеді.

Этностар арасындағы отбасылық-некелік қарым-қатынастар, ырым мен әдет-ғұрып, сондай-ақ тарихи-мәдени және әлеуметтік аспектілерінің проблемалары, жанұялар мен неке

түрлері, олардың өзара жақындық белгілері, ішкі жанұялық қатынастары, әдет-дәстүрдің саналуан белгілері, үйлену салттары, балаларды сүндетке отырғызу, оның тазалық пен денсаулыққа пайдасы қазақи таза қандылықпен, ұлтжандылықпен астарлы белгілерін танытады.

Сонымен қатар Х. Арғынбаев осы зерттеу еңбегінде: «Революцияға дейінгі қазақ халқына тән семья түрі негізінен әке-шеше және үйленбеген балалардан тұратын дара, яғни шағын семья болатын. Қолда бар деректерге қарағанда, сол дара семьяда үлкен патриархал семья қауымының көптеген сипаттары сақталып келген» – деп айта келіп, үлкен патриархалды семьяның негізгі белгісін Л. Морган еңбегі арқылы былайша сипаттап көрсетеді: «Қарауындағы жерін өңдеп, малын бағу үшін әке үкіміне бағыныштылықта белгілі мөлшердегі ерікті және еріксіз адамдардың семья құруы» [Арғынбаев, 1973: 9-23].

Халық түсінігі бойынша неғұрлым жастарды ерте үйлендірсе, олар әрбір жағымсыз қылықтардан аулақ болып, ұрпақтары көп, мықты болады деген сенім де болған.

Неке құрудың негізгі жолы – құда түсіп, қалыңмал төлеп үйлену, жасаумен тұрмысқа шығу. Ал малы тапшы шаруаларға, әсіресе кедейлерге 27, 17 бас мал төлеп келін түсіру оңайға түспейтін. Тақыр кедей балалары әуелі өздері бірнеше жыл жалға жүріп, қалың малға беретін мал жиятын немесе оңтүстікте қалыңдық үшін қыз әкесіне қызмет ету әдеті де болған. Әке - шешеден жастай айырылып, кедей туысының қолына қараған қыздар мен жесір қалған кедей әйелінің қыздарына құда түсіп, азан-аулақ малын беріп, күйеу әкесі қалыңдықты 9-10 жасқа толысымен өз қолына алып бағатын да әдет болған. Мұны қазақ «қолбала» етіп алу дейді. Қолбала болып жүрген қыз бала болашақ күйеуімен бірге өскенмен, балиғатқа толғанша ерлі-зайыптылық ғұрыпты құрғызбайтын.

Отбасы және неке туралы заңға байланысты қазіргі жастар арасындағы неке құру үшін қажетті жағдай – екі жыныстың да кәмелетке келуі, яғни 18 жасқа толуы болып есептеледі. Қазақ жұртшылығы да негізінен осы жас мөлшерін дұрыс көреді, бұған дейін қызын ұзатуға, ұлын үйлендіруге асықпайды. Өйткені әрбір ата ана балаларының оқу бітіріп, өз бетінше өмір сүруге дайын болған кезінде ғана жеке отбасы болуын қалайды. Олай болса, қазіргі күнде орта мектепті 17-18 жасқа толмай, ал жоғарғы оқу орнын негізінен 22-23 жасқа толмай бітіре алмайтындықтан, оның үстіне өзіне өмірлік жар таңдау жастардың өз еркінде болғандықтан, неке құру жолы бұрынғымен салыстырғанда әжептәуір жоғарылады. Жиналған деректерге қарағанда, қазіргі ауыл жастарының арасындағы алғашқы неке құру негізінен 18-ден 25-тің арасы болып отыр. Кейбір жағдайларға байланысты бұл шамадан әрлі-берлі ауытқуы да мүмкін. Қыз балалар негізінен 20 жасқа дейін тұрмыс құруды ұнатса, ер балалар армия қатарында қызмет ету борышын өтеп қайтқаннан кейін үй болуды қалайды. Мұның өзі қазіргі өмір талабына байланысты да, жігіт жағының ресми түрде құда түсуінің қажеттігін білдіреді.

Тағы еңбектерінің бірі «Қазақ халқының қолөнері» Қазақ қолөнерінің өсу жолы, өзіне тән даму тарихы бар. Ол тарих сонау көне замандардан басталады. Оған Қазақстан жерінде бұрын-соңды жүргізілген археологиялық зерттеулердің нәтижесінде анықталған ежелгі мәдениеттің үлгілері дәлел бола алады. Мұның өзі қазақ өнерінің республика жерінде мекендеген сақ, үйсін, қыпшақ, ғұн, қарлұқ және тағы басқа көне түркі тайпаларының мәдениетімен төркендестігінің айғағы. Қазақ халқы – кең-байтақ Республика жеріндегі ертеден қалыптасқан көне мәдениеттің тікелей мұрагері және сол дәстүрді дамытушы, жаңғыртып байытушы. Бұл процеске әр кезеңде Қазақстан жеріне жан-жақтан келген көшпелі тайпалар мен халықтардың, сондай-ақ, Оңтүстік-Сібір, Орта Азия мен орыс халқының да мәдениеті әсер етті. Сайып келгенде, жергілікті көне мәдениет сырттан келген мәдениет элементтерінің сан толқынын бойына сіңіріп, үнемі жақсару, жаңғыру үстінде болды [Арғынбаев, 1987: 5-6].

XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында қазақ халқының дәстүрлі қолөнері өз дамуында айтарлықтай жоғары деңгейге көтерілді. Революцияға дейінгі қолөнердің дамуына қазақ қауымының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, көшпелі өмір, біртіндеп отырықшылыққа көшу процесі, бұрын үстем болып келген тұйық

шаруашылықтың ыдырай бастауы, көрші елдермен, әсіресе Ресеймен, сауда қатынасының шаруашылық және мәдени байланыстың арта түсуі, тағы да басқа көптеген ішкі сыртқы факторлардың әсері айтарлықтай ықпал жасады. Ол кездегі қазақ ауылдарының көпшілігінің қаламен байланысы болмады. Сондықтан, олардың өзіне қажетті үй бұйымдарының басым көпшілігін қалалардан сатып аларлықтай мүмкіндігі болмағандықтан, негізінен, халық шеберлерінің қолына қарады. Қазақ қолөнер шеберлері, көбінесе кедейлер әулетінен шықты. Олардың белгілі бір қолөнер түріне мамандана кәсіп етуі шеберлердің негізгі күнкөріс көзіне айналатын. Соның өзінде қолөнер шеберлерінің өнерлі еңбегі, тіпті ғажап туындыларының өзі де жете бағаланбады. Сондықтан, қолөнерді кәсіп етуші шебер жандардың өзі жоқшылық зардабынын қол үзе алмады.

Қазақ қолөнер шеберлерінің күнделікті еңбегінің тым ауырлығының бір себебі олардың басым көпшілігінде жабдықталған арнайы шеберханалардың болмауы. Әсіресе, ершілер, зергерлер, етікшілер тағы да басқа ұсақ-түйек бұйымдар жасайтын шеберлер көбінесе қысы-жазы өзінің тұрғын үйінде немесе жасатушының мекен жайында жатып істеді. Олар тастан там салып, құлпытас және басқа бұйымдар қашайтын шеберлер мен үйшілердің, арбашылардың жұмыс орны қыстаудағы қора бұрышында, шопалада немесе арнайы жасалатын лапас астында орналасты.

Қолөнер бұйымдарын жасауға түріктер ерекше көңіл бөлген. Қажетті киімдердің барлығын өздері тіккен.

«Қазақтың мал шаруашылығы жайында этнографиялық очеркінде» XIX ғасырдың соңы мен XX ғ. басында Қазақстан жерінің табиғат жағдайларының ерекшелігіне байланысты шаруашылықтың үш түрі болғандығы көрсетілген: 1-көшпелілік жағдайда мал өсіру, 2-жартылай көшіп мал өсіру, 3-отырықшылық жағдайында мал мен егіншілік шаруашылығын қатар жүргізу.

Патша өкіметінің шығарған заңы бойынша қазақтарға қыстаулық жер бөлген де оның мөлшері әр отбасындағы мал санына қарай бөлінген. Көшпелі мал шаруашылық малды маусымға қарай жаю тәжірибесін туғызған. Маусымдық жайылым төрт кезеңге бөлінген: 1 көктеу, 2 жайлау, 3 күзеу, 4 қыстау. Көшпелілер үй кәсібінде мал шаруашылығы шикізаттарын өңдеумен айналысқан.

«Қазақтың мал шаруашылығы жайында этнографиялық очерк» атты еңбекте [Арғынбаев, 1969: 3-6] қазақтың революцияға дейінгі мал шаруашылығы этнографиялық тұрғыда сипатталады. Қазақ жерінің табиғи ерекшеліктерін ескере отырып жыл мезгілдеріне байланысты көш-қон мәселесі мен төрт түлікті бағып-қағудағы ауа-райын бақылау мен мал ауруларын емдеудегі халық тәжірибесі толық қамтылады. Әртүрлі діни сенімдерге байланысты қалыптасқан сан қилы әдет-ғұрыптарды баяндауға дажеткілікті көңіл бөлінген.

Қазақ халқының тіршілігінде төрт түлік мал маңызды орын алады. Қазақ халқы бір-бірімен амандасып «Мал-жан аман ба?», – деп жөн сұрасуында да үлкен философиялық мән бар. Қысы-жазы халық өзіне керекті азық-түлігін, киім-кешегін, төсенішін тіптен баспаналары «киіз үйдің» де барлық жабдықтарын (сүйегінен басқа) осы мал өнімдерінен жасады.

Егеншілікпен айналысқан жатақ ауылдары азынаулақ малын жаз болса ауыл маңында бірігіп бағып, қыста қолда шөппен асырайтын.

Х. Арғынбаев, М. Мұқанов, В. Востров «Қазақ шежіресі хақында» атты еңбек қазақ халқының ұлттық тарихын зерттеуде тайпалар мен рулардың шығу тегі тарихта орны ерекше.

Х. Арғынбаев «Ұлы жүздің» шежіресін жазса, М.С. Мұқанов «Орта жүзді», М.С. Мұқанов пен В. Востров «Кіші жүздің» шежіресін жазды.

Бұл еңбектің негізгі мақсаты жөнінде қазақтың біртуар азаматы, қазақ тарихында орыны ерекше ғалым, академик Манаш Қозыбаев ағамыз былай дейді: «Еңбектің негізгі мақсаты – шежіре жазудың ғылыми әдістемесімен, деректер көзімен таныстыру, шежірені қарабайырлыққа салуға жол бермеу, оны елді бөлушілікке емес, қазақ халқының ұлттық санасын қалыптастыруға бағыттау» [Арғынбаев, 2000: 6].

Қорыта келе айтарымыз Қазақ халқының салт-дәстүрін құрметтеу, оны жан-жақты зерделеу Халел ағамыздың санасына ана сүтімен бірге дарыған үлкен қасиет. Сондықтан да ол ғылымда өзіне ұнаған саланы таңдап алып, қазақтың әдет-ғұрпымен тұрмыс салтын зерттеуге арнады. Оның өзі жазған, жетекшілік еткен көптеген ғылыми зерттеулері Қазақстан Республикасының қазіргі кезеңдегі этнографиялық ғылымын дамытуда үлкен үлес қосуда.

Халел Арғынбаев ұзақ жылдар бойы жүргізген этнографиялық зерттеулерін атакты этнограф ғалымдар Әбубәкір Диваевтың, Әлкей Марғұланның ғылыми дәстүрлерін жалғастырушы шәкірттерінің бірі.

Халел Арғынбайұлы шыңдалған қайсар ұрпақтың өкілі болғандықтан тоталитарлық жүйенің идеологиялық қыспағы мен ғылымның қия жолынан сыр бермей өтіп, болашақ ұрпаққа ұмтылмас мол мұра қалдырған!

Тарихшы ғалымдар, студенттер қауымы мен өз тарихын, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын сүйетін көпшілік қауым үшін баға жетпес құнды дүние, тіптен әлі күнге дейін маңызын жоғалтпаған десек артық айтпағандық болар еді. Бұл монографиялық зерттеудің қазақтың «этнография» ғылымы саласы тарихындағы баға жетпес байлығы болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

- Арғынбаев Х.* Қазақ халқындағы семья мен неке. Алматы. 1973. 328 б.
Арғынбаев Х. Қазақ халқының қолөнері. Алматы: Өнер. 1987. 127 б.
Арғынбаев Х. Қазақтың мал шаруашылығы жайындағы этнографиялық очерк. Алматы. 1969. 172 б.
Арғынбаев Х., Мұқанов М., Востров В. Қазақ шежіресі хақында (Құрастырғ.: Ә. Пірманов). А: Атамұра, 2000. 464 бет.

REFERENCES

- Argynbaev H.* Qazaq halqyndagy sem'ya men neke. Almaty. 1973. 328 p.
Argynbaev H. Qazaq halqynyn qoloneri. Almaty: Oner. 1987. 127 p.
Argynbaev H. Qazaqtyn mal sharuashylygy zhajyndagy etnografiyalyq ocherk. Almaty. 1969. 172 p.
Argynbaev H., Mukanov M., Vostrov V. Qazaq shezhiresi haqynda (Qurastyrg.: Ә. Pirmanov). A: Atamura, 2000. 464 p.

Авторлар туралы мәлімет: Ахантаева Әмина Жағыппарқызы – Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті қауымдастырылған профессоры, т.ғ.к. E-mail: amina.68.kz@mail.ru

Ахантаева Гулазия Жағыппарқызы – п. ғ.магистрі. E-mail: azya777@yandex.ru

Сведения об авторах: Ахантаева Амина Жагиппаровна – ассоциированный профессор Казахского национального аграрного университета, к.и.н. E-mail: amina.68.kz@mail.ru

Ахантаева Гулазия Жагипбаровна – магистр п.н. E-mail: azya777@yandex.ru

Information about the authors: Akhantaeva Amina Zhagipparovna – Kazakh National Agrarian University, associate professor. E-mail: amina.68.kz@mail.ru

Akhantaeva Gulaziya Zhagipbarovna – master of pedagogical sciences. E-mail: azya777@yandex.ru

ӘОЖ 930. 85

Д.А. ҚОНАЕВ МУЗЕЙІНДЕ ЕЛІНІҢ ТАҒЫЛЫМДЫ ТАРИХЫ БАР**Қ.К. Қожаяханова**

Алматы қаласы Музейлер бірлестігі (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақала көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, үш рет Социалистік Еңбек Ері, Саяси Бюросының мүшесі, Қазақ КСР КП ОК бірінші хатшысы қызметін атқарған, техника ғылымдарының докторы, академик Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың музейіне арналған.

Д.А. Қонаев басшылық еткен жылдары Қазақстанның көркеюі үшін еңбегімен ерекшеленіп, еліне жанашыр халқым деген ұстанымы берік тұлғаларымыздың бірі бола білді. Ол бүкіл ғұмырын халық арасында, егіндік алқаптарында, зауыт-фабрикалар мен салынып жатқан құрылыстарды аралап жүріп елінің гүлденуіне арнаған біртуар азамат.

Музейіміз Д.А. Қонаевтың өмір сүрген жылдарында орын алған тарихи оқиғалардан бір ғасырға жуық еліміздің келелі оқиғаларын болашақ ұрпақтардың танып білуіне арналған киелі орын. Болашақ ұрпақ музейге келе отырып Д.А. Қонаевтың сүйікті ісі – арнайы жинаған бес мың кітабы, әр ел басшылары сыйлаған 84 қару жарақтар және 400-ден астам түрлі мемлекеттерден әкелінген оттықтарын т.б. кәдесыйларын көру барысында осы жылдардағы еліміздің басқа елдермен қарым-қатынастары, ел болып атқарған ауылшаруашылық, халықшаруашылықты дамыту, 43 қала мен 2000-елдімекеннің пайда болу сияқты көптеген тарихи оқиғаларды біледі.

Тірек сөздер: Қоғам қайраткері, музей, экспозиция, жәдігер, келуші.

Сілтеме жасау үшін: Қ.К. Қожаяханова. Д.А. Қонаев музейінде елінің тағылымды тарихы бар//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). 105-109 бб. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.15

МУЗЕЙ Д.А. КУНАЕВА – МУЗЕЙ ИСТОРИИ СТРАНЫ**К.К. Қожаяханова**

Объединение музеев города Алматы (Казахстан)

Аннотация. Статья посвящена музею видного государственного и общественного деятеля, трижды Героя Социалистического труда, члена Политбюро, Первого секретаря ЦК КП Казахской ССР, доктора технических наук, академика Динмухамеда Ахметовича Кунаева.

В годы своего руководства Казахстаном Д.А. Кунаев отличился особой работой во благо развития своей страны и остался в истории как личность заботящийся о своем народе. Он был близок к народу, постоянно находился среди простых людей на сельскохозяйственных полях, на промышленных объектах, на стройках и др.

Музей Д.А. Кунаева – особое место, где посетители смогут узнать о событиях, произошедших в годы его руководства, узнать историю страны с хронологическим охватом в полвека. Подрастающее поколение, посещая музей, знакомится с увлечениями Д.А. Кунаева. О них говорят богатая библиотека из более чем пяти тысяч книг, 84 наименований оружия, подаренных главами государств, коллекция из более чем 400 зажигалок и сувениры, привезенные из разных стран. Посетители музея узнают об взаимоотношениях Казахстана с зарубежными странами в эти годы, о развитии народного хозяйства, о создании в стране новых 43 городов и 2000 населенных пунктов.

Ключевые слова: общественный деятель, музей, экспозиция, экспонат, посетитель.

Для цитирования: К.К. Қожаяханова. Музей Д.А. Кунаева – музей истории страны//MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). С. 105-109. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.15

THE D.A. KUNAEV MUSEUM HAS AN INSTRUCTIVE HISTORY OF THE COUNTRY

K.K. Kozhakhanova

Association of Museums of the City of Almaty (Kazakhstan)

Summary. The article is dedicated to the museum of a prominent statesman and public figure, three times Hero of Socialist Labor, Member of the Political Bureau, First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Kazakh SSR, Doctor of Technical Sciences, academician Dinmukhamed Akhmetovich Kunaev.

During the years of his leadership, D. Kunaev distinguished himself by his special and reverent work for the development of his country and remained in history as a person with strong convictions. D. Kunaev was close to the people, was constantly on agricultural land, among industrial facilities and on construction sites, thereby, by personal example, devoted his entire life to the prosperity of the country.

Our museum is a sacred place where future generations will be able to learn about events from the history of the country with a chronological scope of half a century that occurred during the years of the leadership of D. Kunaev. The younger generations, when they are visit the museum, learn about D. Kunaev's hobbies, as: a rich library of more than five thousand books, 84 types of weapons donated by heads of state, a collection of more than 400 lighters brought from different countries, souvenirs, new facts, such as: diplomatic relations with foreign countries, the development of agriculture, national economy, on the formation of new 43 cities and 2000 settlements.

Key words: public figure, museum, exposition, exhibit, visitor.

For citation: *K.K. Kozhakhanova.* The D.A. Kunaev museum has an instructive history of the country //MUSEUM.KZ. 2023. No4 (4). p.p. 105-109. DOI 10.59103/muzkz.2023.04.15

Кіріспе.

Музей – өткен тарихтан қалған туындыларды, елімізден шыққан ірі тұлғаларымыздың мұраларын, өнер, мәдени құндылықтарды сақтап, ғылыми-танымдық қызмет атқаратын тарихи-ғылыми деректерді жинақтап болашақ ұрпаққа танытып, таныстырып, тапсыратын мекеме ретінде құндылығы жоғары орын екендігі белгілі.

Сондай орындардың бірі көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, үш рет Социалистік Еңбек Ері, 21 жыл Саяси Бюросының мүшесі, 24 жыл Қазақ КСР КП ОК бірінші хатшысы, техника ғылымдарының докторы, академик Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың музейі. Д.А. Қонаев Қазақстанға басшылықта болған жылдары жеке ұлт ретінде өзін-өзі басқаруға мүмкіндік алмаған тұста, барынша елінің көркейуі үшін еңбегімен ерекшеленіп, еліне жанашыр халқым деген ұстанымы берік тұлғаларымыздың бірі бола білді. Ол бүкіл ғұмырын аяғынан тік тұрып елін-жерін көркейтіп, гүлденуге арнаған біртуар тұлға болды.

Талқылау.

Музейіміз Д.А. Қонаевтың өмір сүрген жылдарында орын алған тарихи кезеңдердің бір ғасырға жуық еліміздің келелі оқиғаларын болашақ ұрпақтардың танып білуіне болатын киелі орын.

Д.А. Қонаев 1912 жылы ҚАКСР-ның Верный қаласында дүниеге келді. Балалық шағы қазақ даласындағы 1916 ж. тәуелсіздік үшін ұлт-азаттық көтеріліс, оны басып-жаншу, 1917 ж. Ақпан революциясы, Алаш партиясының құрылуы мен ашаршылық сияқты түрлі тарихи оқиғаларды қамтыды. Бұл халықтың тұрмыс-тіршілігіне әсерін тигізбей қоймады әрине.

Соның бірі, табиғи апат 1921 жылы 8 шілдеде Алматының тау бөктерінде қатты жауған нөсерден сел жүргендігін бірі білсе, бірі біле бермейді. Сол нөсер 150 шақырымды қамтып, 3,5 млн м³ балшықпен араласып, жол жөнекей тас, ағаштарды түбімен қопарып төмен қарай ағызып, жылдамдығы секундына 1000-1500 м³ болды [Әуезов, Чулакова, 2010: 101]. Алматы қаласы үлкен шығынға ұшырап, үйлер мен зауыт, фабрикалар және ауылшаруашылық 400-ге жуық құрылыстар қирады.

Д. Қонаев қызметте жүрген кезінде елді дүр сілкіндірер осы құрылыстың басында өзі болды. Селдің алдын алу үшін арнайы жобалар жасалынып, ұзақ зерттеулерден кейін Медеу шатқалында 1966-1967 жж. үлкен жарылыстар ұйымдастырып, бөгет салдыруды үлкен ерлікке балауға болады. Бұл жарылысты Д.А. Қонаев өзінің ең алғашқы еңбек жолының басталған жері, Балқаш мыс қорыту комбинатының Қоңырат руднигінде алған тәжірбиесі арқылы іске асырды. Осы жарылыста ыстықтан балқыған металл бөлшегі мен жарылыс сәті туралы жәдігерді музейден көріп, толықтай естіп білуге болады.

Қазақстан Компартиясы Орталқ Комитетінің Бірінші хатшысы қызметінде жүрген кезінде әлемдегі ең биік спорт кешенінің құрылысын (1970-1972 жж.) жүргізуі музейден танып білетін 80-ге жуық ғимараттың бірегейі [Әуезов, Чулакова, 2010: 101]. Осы оқиғамен байланысты экспонаттар жағдайды көз алдына елестетіп қана қоймайды, сезінуге мүмкіндік береді.

Мектеп бітіргеннен кейінгі уақытта орын алған халықтың басына қара бұлт болып үйірілген оқиғалардың бірі, қазір де терең зерттеуді талап ететін кеңестік қуғын-сүргін жылдарындағы бай, молда, имам, ишан, қажы, атқамінерлер мен халық арасындағы ықпалды, белсенді азаматтарымызды арнайы іздестіріп, жала жауып, жазаға тартып, кейбіреулеріне жер аудару жүргізілді. Бұл туралы Д. Қонаев «Ақиқаттан аттауға болмайды» – деген кітабында айдаудағы адамдардың жан түршігерлік жағдайда екендігін көргенін жазған.

Байларды кәмпескелеуден кейінгі елдегі ашаршылықтың сүйек сырқырататын оқиғаның студент Д.А. Қонаевтың көзбен көргенінің ауыры болды. Ашаршылықтан еңсесін көтере алмай жүрген халықтың арасынан кінәлілерді тағы іздеп қазақтың бетке ұстар қаймақтарына көз алдында жасалған қуғын-сүргін халық арасында секемшіл, сескену, үрейлі көзқарастар мен адамдардың бір-біріне деген сенімсіздіктің бірте-бірте қалай дендегенін көрді. Оқуын тәмамдап елге оралып жұмысқа шындалғаннан кейін қызметке өсуі Ұлы Отан соғысы жылдарына тап келуі майдан жылдарындағы елдегі тылда жұмыс жасау өнімнің бәрі дерлік соғыс ошақтарына арналып, бір адам 3-4 кісінің жұмысын атқару, тарихымыздағы тыл еңбегі Тәуелсіздігімізді алғанға дейін айтылмады, бағаланбады.

Соғыстан кейінгі жылдары ақсаған экономикамызды, барлық сала бойынша көтеру мақсаты қолға алынды. Десек те ғылым саласы бойынша жеңіс қуанышы көпке созылмай жаңа зерттеулердің қатарын «ұлтшылдыққа» балап, ірі басып-жаншудың үшінші кезеңі орын алды. Д.А. Қонаев та осы оттың ортасында жүре қызмет бабымен Қазақ КСР Ғылым Академиясының президенттігіне сайланып ғылымның дамуына үлкен үлес қосып қана қойған жоқ, басына іс түскен ғалымдарды мүмкіндігінше жаладан арашалады.

Ауылшаруашылығының дамуы, тың-тыңайған жерлерді игеру, ірі миллиард астық алу мен қалалардың пайда болуы, әлі күнге дейін халық пайдаланып отырған жаңа, сәулетті құрылыстардың бой көтеруі, екіншіден елдегі келеңсіз оқиғаларды байыппен шешіп мүмкіндігінше тігісін жатқыза отырып басқару ұшан теңіз қажырлы еңбектердің жемісі екені хақ.

Қазақ халқының басынан өткен осындай тарихи кезеңдерді ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп баяндайтын киелі де мәдени құндылық орындарының бірі – Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың музейі мен меморалдық пәтер музейінен алары көп жәдігерлер жетерлік. Онда тұлғаның балалық шағы, студенттік кезеңі, қарапайым жұмысшыдан қызметке өсу баспалдақтары, қоғам қайраткері ретінде қалыптасу жолы туралы деректер мен тарихи мағлұматтар алу мүмкіндігі жаңа дерек-құжаттармен толықтырылып отырады. Музейде халықтың қызығушылығын туғызатын бірден бір ерекше экспонаттар қатарында саны 81-ге жуық сыйға берілген әр ел басшыларының, қайраткерлерінің және танымал адамдарының қару-жарақтары бар. Атап айтсақ, Д.А. Қонаевқа жеке сыйға тарту еткен Германияның басшысы Эрик Хоникердің, Югославияның саяси қоғам қайраткері Иосиф Броз Титоның, Кубаның 47 жыл ел басқарған басшысы Федель Кастроның мылтығы және тасбақа мен қолтырауын жәдігерлері, сондай-ақ, Л.И. Брежневтің сыйға тартқан «Барыс» мылтығы, Кеңес Одағының маршалы А.А. Гречконың сыйлығы аңшылық карабині, өзбек, түрік

ағайындарының тарту еткен пышақтар жиынтығы, Орталық Азия Әскери Округінің Бас қолбасшысы Д. Язов қару-жарағы және ең құнды, маңызды тарихы бар 1647 жылғы мылтықтың сақталуы әркімнің ерекше қызығушылығын тудыраы сөзсіз [Әуезов, Чулакова, 2010: 117].

1957 ж. салынғын Алматы қаласындағы бұрынғы Үкімет үйі, қазіргі Қазақ-Британ техникалық Университеті ғимаратында Қазақстан Коммунистік партиясының Жоғарғы Кеңесінің Орталық Комитеті мен Қаз КСРО-ның Министрлер кеңесі отырды. Дінмұхамед Ахмедұлы Қонаевтың Министрлер кеңесінің төрағасы қызмет атқарған кезіндегі 1957-1960 жж. отырған жұмыс үстелі, орындықтарымен сақталынып кабинетіндегідей жасалынғандығы халықтың ерекше назар аударатын жәдігердің бірі [Әуезов, Чулакова, 2010: 117].

Сонымен бірге, 1982 ж. Д.А. Қонаевқа Қазақ ССР ҒА геологтарының сыйға тартқан 40-тан астам минералды тастардан жиынақталған, шыңын ақ мұз басқан тау тәрізді айналмалы құрастырылған кәдесый еліміздің жер байлықтарынан танымдық сабақ беретін көздің жауын алатын жәдігерде кальцита, перит, кристалл, аметист, малахит, жедеит, азурит, коралл, күлгін гранит сияқты қазақ жерінің байлықтарын көріп білудің таңқаларлық әсері ешкімді бей-жай қалдырмақ емес.

2012 жылдың 12 қаңтарында халқы сүйген ұлы «Д.А. Қонаевтың мемориалдық пәтер-музейінің» ашылуы үлкен жаңалық болды [Д.А. Қонаев музейі]. Д. Қонаев туралы толыққанды мағлұмат халыққа ұсынылды. Өзінің жеке ұстаған заттары мен өмірінің соңғы кездері киген киімдерін көрген жандар үйінде қонақта болғандай толғаныста болады. Артынан қалған мұралары сол дәуір тарихынан хабар беретін жәдігерлері бүгінгі мен келешек ұрпақты өткен тарихпен жалғастырған көпір іспетті.

Мұндағы жәдігерлердің құндылығы мен ерекшелігі сол Дінмұхамед Ахметұлының жекелеген заттары, тұрмыстық, техникалық құралдары, өзі оқып шыққан 5 мыңнан астам анықтамалық және көркем әдебиеттер, оның ішінде авторлардың жекелей қолтаңбасы жазылған кітаптары, іссапарға барғанда мұсылман елдерінен жинаған Құрандар, өнер туралы альбомдар, жиһаздар, мерейтойларына арналған көптеген сыйлықтары, және де ел ішінде әйгілі болып кеткен, өзі жинаған, 440-тан астам оттықтар топтамасы да ерекше зейінділік ұялатады. Одан басқа, түрлі мемлекет басшылары Жапон елінің Президенті Ясухиро Накасонэ, Египеттік Гамаль Абдельнасэр, Ұлыбритан елінің басшысы Энтони Идэеннің, Садам Хусейін және Л.И. Брежневтің сыйлаған оттықтары да бар [Д.А. Қонаев музейі].

Жалпы музей қорында сақталып келе жатқан сегіз мыңнан астам жәдігерлер халық назарына ұсынылып, тарихымен таныстырып отырылады. Онда, Д.А. Қонаев басшылық жасаған уақыттағы Қазақстанда жаңа заводтар мен фабрикалар, көптеген оқу орындары ашылып, жалпы халық жұмыспен қамтылғандығы белгілі. Сол кезеңдегі партиялық көзқарастың қатандығы басым болса да елін көркейтіп, Алматы қаласындағы ірі және көз тартар ғимараттары бой көтерді. Мысалы, Қазақстан қонақ үйі, Республика сарайы, Көктөбе, Неке сарайы, жапондық үлгіде салынған Оқушылар сарайы, Цирк, Арасан моншасы, алғашқы әуежай, орталықтағы Көкбазар, ҚазМҰУ-нің ғимараты және қазіргі Қонаев, бұрынғы Қапшағай қаласы, Қапшағай су-электр станциясы сияқты көптеген құрылыстарды айтуға болады. Әр құрылыстың өзіне тән тарихы бар. Соның бірі, осы уақытқа дейін Қазақстан қонақ үйі Алматы қаласындағы ең биік ғимарат болып келгені белгілі. Оның бой көтеруіне деген көптеген қарсыластықтар болды. Себебі, 1887 және 1911 жылдары 9 балға дейінгі жер сілкінісінен көптеген адам шығыны орын алып, сол кезде аз және биік емес ғимараттар қирап Алматы қаласы сейсмологиялық қауіпті аймақ ретінде танылды [Аухадиев, 2014: 24]. Десек те, Д.А. Қонаевтың шешімімен жер сілкінісіне төтеп беру мүмкіндіктерін қарастыру туралы сәулетшілермен ақылдаса отыра, нәтижесінде 25 қабаттық ғимараттың астына үлкен шар орналастырып салу, ол жер сілкінген жағдайда әр бағытқа бір метрден жылжып, ғимараттың сақталуына мүмкіндік жасай отырып тұрғызылды [Аухадиев, 2014: 84].

Музейге келушілер Д. Қонаевтың өзі ұстаған әрбір жәдігерлерін көзбен көріп көңілге түйіп, тарихымен таныса жүре алған әсерлері мен тебіреністерінен бірнеше рет келетіндерін

мақтанышпен айтады. Музей қызметкерлері ерен тұлғаның жарқын бейнесін болашақ ұрпақтың санасына сіңіріп, мәңгі жүрегімізде қалу үшін атаулы іс-шаралар мен терең зерттеу жұмыстарымен үзбей айналысып келеді.

Ұлы тұлғаның еңбек жолын қарапайым жұмыстан бастап ең жоғарғы қызмет орнында болса да өмірін жалпы халық арасында өткізген сәттері фотосуреттері мен ол кісіге деген жүрекжарды жазылған хаттары мен құттықтаулары өте көп. Д.А. Қонаев туралы халыққа әлі жетпеген айдарлармен күн сайынғы әлеуметтік желілерде бөлісіп отырамыз.

Қорытынды.

Қоғам қайраткері Д.А. Қонаев қарсы алдында кездескен алуан түрлі қиыншылықтармен сынақтарды жеңе отырып өзінің бойындағы адамгершілік, әділдік қасиеттерінен ауытқымай, ішкі мәдени және халқына деген таусылмас сүйіспеншілігін сақтай білді. Бүгін де соның қайтарымы ретінде музейге ыстық ықыласымен келушілер саны жыл сайын көбеюінен білуге болады. Д.А. Қонаев елін ерекше сүйе білсе халқы да солай толастамай келіп еске алуынан, толғаныс, сезімдерінен көруге болады. Жаңа технологиямен қойылған таспалардағы даусы мен сөйлеген сөздерін естіп, бейнесі көріп, еңбек жолдары мен шығармаларын толықтай білу ниеттерінен сол заманға барып бірге қызметте болғандай әсерде қалдыратынын жасырған емес.

Ғасыр саңлағы Д.А. Қонаев музейіндегі артында қалған мұралары мен еңбектері жаңа толқын буынға ерекше әсер қалдырып қана қоймай, жас ұрпақ, оқушы, студенттер өздерінің жеке жобаларын жасап, қосымша ізденіс пен зерттеулер жүргізіп, іс-шараларына да қосуда.

ӘДЕБИЕТ

Аухадиев К.М. Өнегелі өмір. Алматы: «Қазақ университеті». 2014. 343 б.

Әуезов Е.К., Чулакова Н.П. Алматы. Сәулеттік шежірелер (қаланың әсем ғимараттарының құрылу тарихы). Алматы: КМҚК «Алматы қаласы тарихының музейі», 2010. 190 б. (Қазақ және орыс тілдерінде)

Д.А. Қонаев музейі. М. Төлебаев, 117, Алматы қаласы;

Д.А. Қонаевтың меморалдық-пәтер музейі. М. Төлебаев, 119, Алматы қаласы;

REFERENCES

Aukhadiev K.M. Moral life. Almaty: “Kazakh University”. 2014. 343 p. (In Kazakh)

Aueзов E.K., Chulakova N.P. Almaty. Architectural chronicles (the history of the creation of beautiful buildings of the city). Almaty: КМҚК “Almaty city history Museum”, 2010. 190 p. (In Kazakh and Russian)

Memorial apartment of D.A. Kunayev. St. M. Tulebaeva, 119, Almaty city

Museum of D.A. Kunayev. St. M. Tulebaev, 117, Almaty city.

Автор туралы мәлімет: Қожаханова Құралай Кәріпжанқызы – Алматы қаласы музейлер бірлестігі, Д.А. Қонаев музейінің ғылыми қызметкері, тарих ғылымдарының кандидаты (050004, Алматы қаласы, Түлебаев 117, Қазақстан). E-mail: kura-kk@mail.ru

Сведения об автор: Кожуханова Куралай Карипжановна – Объединение музеев города Алматы, научный сотрудник музея Д.А. Конаева, кандидат исторических наук (050004, г. Алматы, Тулебаева 117, Казахстан). E-mail: kura-kk@mail.ru

Information about the author: Kuralay K. Kozhakhanova – Association of Museums of the City of Almaty, research worker of D. Konaev museum, candidate of historical sciences (050004, Almaty, Tulebaev 117, Kazakhstan). E-mail: kura-kk@mail.ru

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз	5
А.Б. Қалыш. Қазіргі кезеңдегі Ақтөбе облысы халқының отбасы және неке ерекшеліктері	6
Балаж Тот. Археология мен этнографияның шекарасында: Венгриядағы Кресало	16
Г.Э. Чыныкеева. Оңтүстік Қырғызстанның этнодемографиялық дамуының негізгі тенденциялары: Халықтың тілдік құрамы.....	23
М.Қ. Егізбаева. Тарбағатай Қазақтарының зерттелуіне байланысты мәселелер	30
А.Ж. Сатыбаева. ХІХ ғасырдың екінші жартысы — ХХ ғасырдың басындағы қазақтардың дәстүрлі шаруашылығын трансформациялау туралы (Ақмола облысының материалдары бойынша).....	40
Б.С. Қожахметов. «Қымызмұрындық» қымыз мерекесін сақтау және танымал ету тәжірибесі.....	45
Қ.Д. Нарымбаев, З.Н. Исмағамбетова. Заманауи қала кеңістігіндегі күнделікті мәдениет	56
К.М. Алмакучуков. Тарих музейі және оның бүгінгі Қырғызстандағы саяси жады мен бірлестікті қалыптастырудағы рөлі	60
Г.А. Досмұхамбетова. Қазақстан Республикасы қарулы күштер Мемлекеттік әскери-тарихи музейінде заманауи экспозициялары.....	67
И.А. Мухамадеева, Р.М. Мухамадеева, А.А. Жақсыбаева. Мобильді музей, қазақтардың тарихи-мәдени мұрасын цифрландыру мүмкіндігі ретінде	73
Г.К. Шашаева, З.С. Ақтамбердиева, М.М. Тастанбеков. Музейлердің рухани және тәрбиелік құндылықтар жүйесіндегі орны.....	80
Ә. Күзербаев. Қазақстан музейлері – мәдени саясатты жүзеге асыратын негізгі ұйымдар	88
С.Е. Құдайбергенов, Ғ. Темиртон , З.Н. Исмағамбетова, А.Г. Қарабаева. Музей және мәдени мұра: дәстүрлі-инновациялық (сандықтандыру) форматтарының музей қызметінің маңызды құралы ретінде	93
Ә.Ж. Ахантаева, Г.Ж. Ахантаева. Қазақтың этнограф ғалымы Халел Арғынбаевтың 4 ірі ғылыми еңбегіне тарихнамалық шолу	98
Қ.К. Қожаханова. Д.А. Қонаев музейінде елінің тағылымды тарихы бар.....	105

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие.....	5
А.Б. Калыш. К особенностям семьи и брака современного населения Актюбинской области	6
Балаж Тот. На границе археологии и этнографии: Кресало в Венгрии	16
Г.Э. Чыныкеева. Основные тенденции этнодемографического развития юга Кыргызстана: Языковой состав населения	23
М.К. Егизбаева. Проблемы, связанные с исследованиями казахов Алтая-Тарбагатай	30
А.Ж. Сатыбаева. О трансформации традиционного хозяйства казахов во второй половине XIX — начале XX вв. (По материалам Акмолинской области)	40
Б.С. Кожаметов. Практики сохранения и популяризации праздника кумыса «Қымызмұрындық»	45
К.Д. Нарымбаев, З.Н. Исмагамбетова. Повседневная культура в современном городском пространстве	56
К.М. Алмакучуков. Исторический музей и его роль в формировании политики памяти и идентичности в современном Кыргызстане	60
Г.А. Досмухамбетова. Современные экспозиции в Государственном военно-историческом музее вооруженных сил Республики Казахстан	67
Мухамадеева И.А., Мухамадеева Р.М., Жаксыбаева А.А. Мобильный музей, как возможность цифровизации историко-культурного наследия казахов	73
Г.К. Шашаева, З.С. Ақтамбердиева, М.М. Тастанбеков. Роль музея в системе духовных и воспитательных ценностях	80
А. Кузурбаев. Музеи Казахстана – основные организации реализации культурной политики	88
С.Е. Кудайбергенов, Г. Темиртон, А.Г. Карабаева, З.Н. Исмагамбетова. Музей и культурное наследие: традиционные и инновационные (цифровизация) форматы как важнейшие инструменты музейной деятельности	93
Исторический обзор 4 крупных научных работ казахского ученого-этнографа Халела Аргынбаева. А.Ж. Ахантаева, Г.Ж. Ахантаева.....	88
К.К. Кожыханова. Музей Д.А. Кунаева – Музей истории страны	105

CONTENT

Foreword.....	5
A.B. Kalysh. On the features of family and marriage of the modern population of Aktobe region	6
Balázs Tóth. On the border of archaeology and ethnography: Fire strikers in Hungary	16
G.E. Chynykeeva. The main trends of ethnodemographic development of the South of Kyrgyzstan: Language composition of the population	23
M.K. Egyzbaeva. Problems related to researches of kazakh Altai-Tarbagataya	30
A.Z. Satybayeva. About the transformation of the traditional economy of the kazakhs in the second half of the XIX – early XX centuries (based on materials of Akmolinsk region).....	40
B.S. Kozhakhmetov. Practics of preservation and popularization kumys holiday «Kymyz muryndyk».....	45
K.D. Narymbayev, Z.N. Ismagambetova. Everyday culture in modern urban space	56
K.M. Almakuchukov. The history museum and its role in shaping the politics of memory and identity in modern Kyrgyzstan	60
G.A. Dosmukhambetova. Modern exhibitions at the State military history museum of the armed forces the republic of Kazakhstan	67
I.A. Myhamadeeva, R.M. Myhamadeeva, A.A. Jaqsybaeva. Mobile museum as an opportunity to digitalize the historical and cultural heritage of kazakhs	73
G.K. Shashaeva, Z.S. Aktamberdieva, M.M. Tastanbekov. The role of the museum in the system of spiritual and educational values	80
A. Kuzerbayev. Museums of Kazakhstan – the main organizations	88
S.E. Kudaibergenov, G. Temirton, Z.N. Ismagambetova, A.G. Karabaeva. Museum and cultural heritage: traditional and innovative (digitization) formats as important tools of museum activities	93
Historiographical review of four major scientific and ethnographic works of kazakh scientist-ethnographer Hael Argynbayev A.Zh. Akhantaeva, G.Zh. Akhantaeva	98
K.K. Kozhakhanova. The D.A. Kunaev museum has an instructive history of the country	105

БАС РЕДАКТОР:
Харипова Рашида Ерiмқызы

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ:
Атығаев Нұрлан Әдiлбекұлы
тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдуллах Гюндогду, тарих ғылымдарының докторы, Анкара университетiнiң тiлдер және тарих-география факультетiнiң профессоры, жалпы түрiк тарихы бөлiмiнiң меңгерушiсi (Түркия).

Ахметжан Қалиолла Саматұлы, Қазақстан Республикасы көркемсурет Академиясының академигi, тарих ғылымдарының кандидаты, этнограф-қару зерттеушi (Қазақстан).

Әбiл Еркiн Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институтының директоры (Қазақстан).

Ғабитов Тұрсын Хафизұлы, философия ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетiнiң философия және саясаттану факультетiнiң философия кафедрасының профессоры (Қазақстан).

Жолт Биро Андраш, антрополог, профессор (Венгрия).

Жұматаев Ринат Серiкұлы, PhD доктор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетiнiң Тарих факультетiнiң археология, этнология және музеология кафедрасының меңгерушiсi (Қазақстан).

Ишанходжаева Замира Райиымқызы, тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Улугбек атындағы Ұлттық университетiнiң профессоры (Өзбекстан).

Картаева Тәттигүл Ерсайынқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетiнiң Тарих факультетiнiң археология, этнология және музеология кафедрасының профессоры (Қазақстан).

Петров Павел Николаевич, тарих ғылымдарының кандидаты, Ресей жаратылыстану ғылымдары академиясының профессоры (Ресей).

Подушкин Александр Николаевич, тарих ғылымдарының докторы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетiнiң профессоры (Қазақстан).

Уәли Нұргелдi Мақажанұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейiнiң бас ғылыми қызметкерi (Қазақстан).

Файзуллина Галия Шаукетовна, тарих ғылымдарының кандидаты, Тұран университетiнiң Туризм және сервис кафедрасының меңгерушiсi (Қазақстан).

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОРЫ:

Темиртон Галия
PhD

РЕДАКЦИЯ КЕҢЕСI:

Балаева Арайлы, Белтенов Жасұлан, Жайнақов Ерсiн,
Қыстаубаева Айгүл, Мякишева Ольга,
Төрежанова Набира, Жолбарыс Нұрсерiк

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Харипова Рашида Еримовна

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:
Атыгаев Нурлан Адилбекович
кандидат исторических наук, ассоциированный профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдуллах Гондугду, доктор исторических наук, профессор факультета языков, истории и географии университета Анкары, заведующий кафедрой общей истории Турции (Турция).

Ахметжан Калиолла Саматович, кандидат исторических наук, академик Академии художеств Республики Казахстан, этнограф-оружейник (Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства (Казахстан).

Габитов Турсун Хафизович, доктор философских наук, профессор кафедры философии и социологии факультета философии и социологии Казахского Национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Жолт Андраш Биро, антрополог, профессор (Венгрия).

Жуматаев Ринат Серикович, доктор PhD, заведующий кафедрой археологии, этнологии и музеологии факультета истории Казахского Национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Ишанходжаева Замира Райимовна, доктор исторических наук, профессор Национального университета имени Мирзо Улугбека (Узбекистан).

Картаева Таттигул Ерсайыновна, кандидат исторических наук, профессор кафедры археологии, этнологии и музеологии факультета истории Казахского Национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Петров Павел Николаевич, кандидат исторических наук, профессор Российской Академии Естествознания (Россия).

Подушкин Александр Николаевич, доктор исторических наук, профессор Южно-Казахстанского государственного педагогического университета (Казахстан).

Уали Нургелди Макажанович, доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан).

Файзуллина Галия Шаукетовна, кандидат исторических наук, заведующая кафедрой туризма и сервиса университета Туран (Казахстан).

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:
Темиртон Галия
PhD

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:
Балаева Арайлы, Белтенов Жасулан, Жайнаков Ерсин,
Кистаубаева Айгуль, Мякишева Ольга,
Торежанова Набира, Жолбарыс Нурсерик

EDITOR-IN-CHIEF:

Rashida E. Kharipova

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Nurlan A. Atygayev

Candidate of Historical Sciences, associate professor

EDITORIAL BOARD:

Abdullah Gündoğdu, Doctor of Historical Sciences, Professor at the Faculty of Languages, History and Geography of Ankara University and Head of the Department of General History of Turkey (Turkey).

Akhmetzhan Kaliolla Samatovich, Candidate of Historical Sciences, Academician of the Academy of Arts of the Republic of Kazakhstan, ethnographer-gunsmith (Kazakhstan).

Abil Erkin Amanzholovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State (Kazakhstan).

Gabitov Tursun Khafizovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Philosophy and Sociology, Faculty of Philosophy and Sociology, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

András Zsolt Biro – anthropologist, Professor (Hungary).

Zhumataev Rinat Serikovich, PhD, Head of the Department of Archaeology, ethnology and museology, Faculty of History, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

Ishankhodjaeva Zamira Rayimovna, Doctor of Historical Sciences, Professor at the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan).

Kartaeva Tattigul Ersayinovna, Candidate of Historical Sciences, Professor at the Department of Archaeology, ethnology and museology, Faculty of History, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

Petrov Pavel Nikolaevich, Candidate of Historical Sciences, Professor at the Russian Academy of Natural Sciences (Russia).

Podushkin Aleksandr Nikolayevich, Doctor of Historical Sciences, Professor at South Kazakhstan State Pedagogical University (Kazakhstan).

Uali Nurgeldi Makazhanovich, Doctor of Philological Sciences, Professor, Chief Researcher at the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

Fayzullina Galiya Shauketovna, Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Tourism and Service at Turan University (Kazakhstan).

EXECUTIVE EDITOR:

Temirton Galiya

PhD

EXECUTIVE EDITORS:

Balayeva Araily, Beltenov Zhasulan, Ersin Zhainakov,

Aigul Kystaubeva, Olga Myakisheva,

Nabira Torezhanova, Zhulbarys Nurserik

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Самал-1 ықшам ауданы, 44
Қазақстан Республикасы
Мемлекеттік орталық музейі
«MUSEUM.KZ» журналының
редакциясы Тел.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru

050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, микрорайон Самал-1/44
Центральный государственный музей
Республики Казахстан
Редакция журнала «MUSEUM.KZ»
Тел.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, district Samal-1, 44
The Central State Museum of the
Republic of Kazakhstan
Editorial board of the journal
«MUSEUM.KZ» Tel.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru